

Бош илмий-методик
марказ

FARG'ONA DAVLAT
UNIVERSITETI HUZURIDAGI
PEDAGOG KADRLARNI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH
MINTAQAVIY MARKAZI

**“O‘ZBEKISTON MILLIY
TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHIDA
FUQAROLIK JAMIYATINING
SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI”
MODULI BO‘YICHA**

O‘QUV –USLUBIY MAJMUUA

**B.G‘aniev FarDU, Fuqarolik
jamiyat kafedrasi mudiri,
dotsent, f.f.b.f.d. (PhD)**

2022

Modulning ishchi dasturi Oliy va oʻrta maxsus taʼlim vazirligining 2020 yil 7 dekabrda 648-sonli buyrugʻi bilan tasdiqlangan oʻquv dasturi va oʻquv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan va FarDU Ilmiy kengashining 2021 yil «30» dekabrda 5-sonli qarori bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchi: **B.Gʻaniev FarDU, Fuqarolik jamiyat kafedrasi mudiri, dotsent, f.f.b.f.d. (PhD)**

Taqrizchilar: **N.Hakimov Toshkent Iqtisodiyot universiteti professori, falsafa fanlari doktori**
G.Roʻzieva - Oʻzbekiston Milliy universiteti professori, falsafa fanlari doktori

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR	4
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAL TA’LIM METODLARI.....	15
III. NAZARIY MA’LUMOTLAR.....	17
IV. AMALIY MA’LUMOTLAR.....	142
V. KEYSLAR BANKI	151
VI. GLOSSARIY.....	152
VII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	156

I. ISHCHI DASTUR

KIRISH

Dastur O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-son, 2019 yil 27 avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019 yil 8 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son va 2020 yil 29 oktyabrdagi “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6097-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-sonli Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda innovatsion kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek amaliyotga joriy etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

O‘zbekistonda yangi jamiyatni rivojlantirish islohotlari jarayonida jahondagi turli mamlakatlarda fuqarolik jamiyati asoslarining yaratilishi turli darajada va davrlarda amalga oshirilganligining nazariy va amaliy jihatlarini, zamonaviy konsepsiyalarini, tajribalarini o‘rganish muhim ahamiyatga egadir. Chunki, fuqarolik jamiyatining bu ijobiy jihatlari (tamoyillari va belgilarini) sinalgan tajriba sifatida o‘tish davrini o‘z boshidan kechirayotgan mamlakatlarda fuqarolik jamiyati qurishda e‘tiborga olishga imkon beradi. Shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyati fanini oliy ta’lim tizimida o‘qitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Ushbu talablardan kelib chiqqan holda **“O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi”** moduli aynan Oliy ta’lim tizimida “Fuqarolik jamiyati”, “O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati” “Milliy g‘oya. Fuqarolik jamiyati” fanlaridan dars beradigan pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishgamuljallangan.

Modulning maqsadi va vazifalari

“O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi” modulining maqsadi: pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kursi mutaxassislik fanlari blokidagi asosiy modullardan biri bo‘lib, unda fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi zamonaviy konsepsiyalar,

erishilgan yutuqlar, istiqboldagi vazifalarni, “Harkatlar strategiyasi” asosiy yo‘nalishlarining mazmun-mohiyatini tahlil qilish va uni o‘qitish sohasidagi tajribalarni umumlashtirish, mavjud muammolar, ularning echimlarini aniqlash maqsad qilib qo‘yilgan.

Modulning vazifalari: - Zamonaviy talablarga mos holda oliy ta’limning sifatini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan pedagoglarning kasbiy kompetentlik;

- Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi g‘oya, nazariya, yondoshuv va zamonaviy konsepsiyalarining, asosiy yo‘nalishlari to‘g‘risida tushunchalar berish;
- oliy ta’lim muassalari pedagog kadrlarini Fuqarolik jamiyati qurish sohasidagi yangi g‘oya, yondoshuvlar va erishilgan yangiliklar bilan tanishtirish.

Modul bo‘yicha tinglovchilarning bilimi, ko‘nikmasi, malakasi va kompetensiyalariga qo‘yiladigan talablar

“O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi” kursini o‘zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida

Tinglovchi:

- fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi g‘oya va nazariyalar evolyusisining asosiy yo‘nalishlarini
- fuqarolik jamiyati zamonaviy konsepsiyalarining mazmun mohiyatini;
- O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishi bo‘yicha jahon xamjamiyatidagi erishilgan yutuqlarni;
- yangi innovatsion, pedagogik texnologiyalarni va ularning xalqaro qiyosiy tahlilini;
- O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati sohasiga oid yangi nazariy qarashlar va konsepsiyalarni, ilmiy natijalar, ilmiy adabiyotlar yoki ilmiy-tadqiqot loyihalarini tahlil qilishni;
- O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati sohasiga oid nazariy va amaliy masalalarini echishi, yangi texnologiyalarni va dasturlar paketlarini qo‘llashni;
- o‘tkazilayotgan ilmiy-tadqiqot loyihalari mavzusi bo‘yicha modellar, algoritmlar, metodlar tadqiqot qilishi va ishlab chiqishni *bilishi zarur*;

Tinglovchi:

- o‘quv fanlarini o‘qitish metodikasini egallash;
- yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash;
- fuqarolik jamiyati sohasida axborot texnologiyalari yordamida mustaqil ravishda yangi bilim va amaliy ko‘nikmalarni egallashi hamda ulardan amaliy foydalana olish qobiliyatiga ega bo‘lish;
- yangi g‘oyalarni yaratish va ilmiy-tadqiqot ishlarini mustaqil olib borish qobiliyatiga hamda ilmiy jamoada ishlash *ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak*;

Tinglovchi:

- tinglovchilarni o'ziga jalb qilgan xolda yangi pedagogik texnologiyalar asosida fanni tushuntirish;
- fuqarolik jamiyatini qurishsohasi bo'yicha faoliyatning ilmiy, ijtimoiy-siyosiy sohalarida faol ishtirok etish;
- soha bo'yicha jahon tajribalarini tahlil qilish uchun xorijiy tillardan birida erkin co'zlashuv *malakalarga ega bo'lishi kerak:*

Tinglovchi:

- zamonaviy va innovatsion ta'lim muhitini boshqarish;
- fuqarolik jamiyati bo'yicha zamonaviy va innovatsion ta'lim texnologiyalariga asoslangan o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish;
- fuqarolik jamiyati sohasi bo'yicha tinglovchilarning izlanishli-ijodiy faoliyatga jalb etish *kompetensiyalarni egallashi lozim.*

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi” moduli materiallari bilan kurs tinglovchilarini tanishtirish ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.

Kursni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy usullari, kompyuter texnologiyalari, internet tarmog'idan olingan yangiliklarni qo'llash usulidan foydalaniladi. Ma'ruza darslarida prezentatsiya usulida, amaliy mashg'ulotlarda aqliy xujum, Xulosalash metodi, SWOT tahlili kabi usullaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Amaliy mashg'ulotlarda sohadagi yangiliklar bilan tanishish, ulardan ta'lim muassasasida mutaxassislariga bilim berishda foydalanish ko'zda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi” moduli o'quv rejadagi birinchi blok va mutaxassislik fanlarining barcha sohalar bilan uzviy bog'langan holda pedagoglarning umumiy tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. Bunda modulning bakalavr bosqichi 1 blok fanlarining bog'liqligi e'tiborga olinadi.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

“O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi” modulini o'zlashtirish orqali tinglovchilar ta'lim jarayonini tashkil etishdagi texnologik yondoshuv asoslarini, bu boradagi ilg'or tajriba va yangiliklarni o'rganadilar, ularni taxlil etish, amalda qo'llash va baholashga doir kasbiy yutuqlarga ega bo'ladilar.

Modul bo'yicha soatlar taqsimoti

№	Modul mavzulari	Tinglovchining o'quv yuklamasi, soat					
		Hammasi	Auditoriya o'quv yuklamasi				Mustaqil ta'lim
			jami	jumladan			
				Nazariy	Amaliy mashg'ulot	Ko'chma mashg'ulot	
1.	Fuqarolik jamiyati qurish mamlakatimizning asosiy strategik pirovard maqsadi	4	4	2	2		
2.	Fuqarolik jamiyati insoniyat taraqqiyotining - yuqori bosqichi	4	4	2	2		
3.	O'zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlantirish strategiyasi	4	4	2	2		
4.	"Milliy tiklanishdan milliy yuksalishga" konseptual g'oyasi	6	6	4	2		
5.	Fanning predmeti, ob'ekti, maqsadi, o'quv, ilmiy, amaliy, tarbiyaviy vazifalari, funksiyalari va boshqa ijtimoiy fanlar bilan o'zaro bog'liqligi hamda o'ziga xos xususiyatlari	8	8	4	4		
Jami:		26	26	14	12		

II. NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Fuqarolik jamiyati qurish mamlakatimizning asosiy strategik pirovard maqsadi

Reja:

1. Fuqarolik jamiyati qo‘rish mamlakatimiz oldidagi asosiy maqsadi. Fuqarolik jamiyati qurishda respublikamizda amalga oshirilayotgan ishlar va ularning asosiy yo‘nalishlari.

2. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning nazariy, huquqiy va amaliy asoslari. O‘zbekistonda qurilayotgan fuqarolik jamiyatining o‘ziga xosligi. Fuqarolik jamiyati asosiy mezoni - adolat va qonun ustuvorligi.

3. O‘zbekistonning fuqarolik jamiyati qurishning asosiy strategik asoslari va maqsadlari. Ochiq va erkin fuqarolik jamiyati qurish pirovard maqsadimiz.

2-mavzu: Fuqarolik jamiyati insoniyat taraqqiyotining - yuqori bosqichi

Reja:

1. Insoniyat tarixida turli ijtimoiy-formatsion tuzulmalar va jamoalar ko‘rinishlari. Qadimgi davrda adolatli jamiyat, adolatli hukmdor to‘g‘risidagi g‘oya va qarashlar.

2. O‘rta asrlarda insonlarning tengligi borasidagi qarashlar va konsepsiyalarning rivojlanishi. YAngi davrda fuqarolarning huquq va erkinliklarining kafolatlari. “Inson huquqlari bo‘yicha” xalqaro deklaratsiyasini qabul qilinishi fuqarolik jamiyatining xalqaro-huquqiy asosi va kafolati sifatida.

3. Fuqarolik jamiyati va huquqiy-demokratik davlat - insoniyat taraqqiyotining yuqori ko‘rinishi. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishdagi yutuq va muammolar.

3-Mavzu: O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlantirish strategiyasi

Reja:

1. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning nazariy-metodologik asoslari. YAngi taraqqiyot bosqichida fuqarolik jamiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar.

2. O‘zbekistonni yanada rivojlantirish strategiyasining asosiy maqsadi va yo‘nalishlari. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish bo‘yicha uzoq istiqbolga qaratilgan strategiyasining o‘ziga xos xususiyatlari.

3. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini yuksaltirish istiqbollari.

4-mavzu: “Milliy tiklanishdan milliy yuksalishga” konseptual g‘oyasi

Reja:

1. O‘zbekistonning dastlabki taraqqiyot davridagi milliy o‘zlikni anglash va

milliy qadriyatlarimizni tiklashga doir amalga oshirilgan ishlar. SHu davrda milliy tiklanish borasida amalga oshirilgan ishlar.

2. YAngi taraqqiyot bosqichida mamalakatimizni ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalardagi amalga oshirilayotgan tub islohotlar. O‘zbekistonni rivojlanishining yangi konsepsiyasi.

3. YAngi taraqqiyot bosqichida “Milliy tiklanishdan milliy yuksalishga” g‘oyasini ilgari surilishi. Milliy yuksalish sari amalga oshirilayotgan ishlar va istiqbollar.

5-mavzu: Fanning predmeti, ob’ekti, maqsadi, o‘quv, ilmiy, amaliy, tarbiyaviy vazifalari, funksiyalari va boshqa ijtimoiy fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi hamda o‘ziga xos xususiyatlari

Reja:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob’ekti, maqsadi. Fuqarolik jamiyati fanining o‘quv, ilmiy, amaliy va tarbiyaviy vazifalari. Fuqarolik jamiyati fanining funksiyalari va boshqa ijtimoiy fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi.

2. Fuqarolik jamiyati fanining o‘ziga xos xususiyatlari. Fuqarolik jamiyatining vujudga kelishi. Fuqarolik jamiyati tushunchasining tarixiy ildizlari va ularning turli tavsiflari. Fuqarolik jamiyatining asoslari.

3. Fuqarolik jamiyati tushunchasining umumiyliigi va o‘ziga xos jihatlari. Fuqarolik jamiyati va adolatli jamiyat. Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari. Fuqaroviylilik, fuqaroviy ong va fuqaroviy faollik. Fuqarolik jamiyatida huquqiy madaniyat.

AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Fuqarolik jamiyati qurish mamlakatimizning asosiy strategik pirovard maqsadi

Fuqarolik jamiyati qo‘rish mamlakatimiz oldidagi asosiy maqsadi. Fuqarolik jamiyati qurishda respublikamizda amalga oshirilayotgan ishlar va ularning asosiy yo‘nalishlari. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning nazariy, huquqiy va amaliy asoslari. O‘zbekistonda qurilayotgan fuqarolik jamiyatining o‘ziga xosligi. Fuqarolik jamiyati asosiy mezoni - adolat va qonun ustuvorligi. O‘zbekistonning fuqarolik jamiyati qurishning asosiy strategik asoslari va maqsadlari. Ochiq va erkin fuqarolik jamiyati qurish pirovard maqsadimiz.

2-mavzu: Fuqarolik jamiyati insoniyat taraqqiyotining - yuqori bosqichi

Insoniyat tarixida turli ijtimoiy-formatsion tuzulmalar va jamoalar ko‘rinishlari. Qadimgi davrda adolatli jamiyat, adolatli hukmdor to‘g‘risidagi g‘oya va qarashlar. O‘rta asrlarda insonlarning tengligi borasidagi qarashlar va konsepsiyalarning

rivojlanishi. YAngi davrda fuqarolarning huquq va erkinliklarining kafolatlari. “Inson huquqlari bo‘yicha” xalqaro deklaratsiyasini qabul qilinishi fuqarolik jamiyatining xalqaro-huquqiy asosi va kafolati sifatida. Fuqarolik jamiyati va huquqiy-demokratik davlat - insoniyat taraqqiyotining yuqori ko‘rinishi. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishdagi yutuq va muammolar.

3-Mavzu: O‘zbekiston milliy taraqqiyotining yangi bosqichida fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlantirish strategiyasi

O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning nazariy-metodologik asoslari. YAngi taraqqiyot bosqichida fuqarolik jamiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar. O‘zbekistonni yanada rivojlantirish strategiyasining asosiy maqsadi va yo‘nalishlari. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish bo‘yicha uzoq istiqbolga qaratilgan strategiyasining o‘ziga xos xususiyatlari. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini yuksaltirish istiqbollari.

4-mavzu: “Milliy tiklanishdan milliy yuksalishga” konseptual g‘oyasi

O‘zbekistonning dastlabki taraqqiyot davridagi milliy o‘zlikni anglash va milliy qadriyatlarimizni tiklashga doir amalga oshirilgan ishlar. SHu davrda milliy tiklanish borasida amalga oshirilgan ishlar. YAngi taraqqiyot bosqichida mamalakatimizni ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalaridagi amalga oshirilayotgan tub islohotlar. O‘zbekistonni rivojlanishining yangi konsepsiyasi. YAngi taraqqiyot bosqichida “Milliy tiklanishdan milliy yuksalishga” g‘oyasini ilgari surilishi. Milliy yuksalish sari amalga oshirilayotgan ishlar va istiqbollar.

5-mavzu: Fanning predmeti, ob’ekti, maqsadi, o‘quv, ilmiy, amaliy, tarbiyaviy vazifalari, funksiyalari va boshqa ijtimoiy fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi hamda o‘ziga xos xususiyatlari

Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob’ekti, maqsadi. Fuqarolik jamiyati fanining o‘quv, ilmiy, amaliy va tarbiyaviy vazifalari. Fuqarolik jamiyati fanining funksiyalari va boshqa ijtimoiy fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi. Fuqarolik jamiyati fanining o‘ziga xos xususiyatlari. Fuqarolik jamiyatining vujudga kelishi. Fuqarolik jamiyati tushunchasining tarixiy ildizlari va ularning turli tavsiflari. Fuqarolik jamiyatining asoslari. Fuqarolik jamiyati tushunchasining umumiyligi va o‘ziga xos jihatlari. Fuqarolik jamiyati va adolatli jamiyat. Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari. Fuqaroviylik, fuqaroviy ong va fuqaroviy faollik. Fuqarolik jamiyatida huquqiy madaniyat.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev SH.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
7. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyun “Oliy ta’lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprel "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyun “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo‘lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr “O‘zbekiston

Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

17. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabr "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-sonli Qarori.

III. Maxsus adabiyotlar

18. David Spencer "Gateway", Students book, Macmillan 2012.

19. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.

20. H.Q. Mitchell "Traveller" B1, B2, MM Publications. 2015. 183.

21. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni "PIONEER", B1, B2, MM Publications. 2015. 191.

22. Lindsay Clandfield and Kate Pickering "Global", B2, Macmillan. 2013. 175.

23. Steve Taylor "Destination" Vocabulary and grammar", Macmillan 2010.

24. Belogurov A.YU. Modernizatsiya protsessi podgotovki pedagoga v kontekste innovatsionnogo razvitiya obshchestva: Monografiya. — M.: MAKS Press, 2016. — 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0.

25. Boris Kapustin Grajdanstvo i grajdanskoe obshchestvo. — M.: "Vysshaya shkola ekonomiki". 2011. — 224 s.

26. Gulobod Qudratulloh qizi, R.Ishmuhamedov, M.Normuhamedova. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim. — Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi" nashriyoti, 2019. 312 b.

27. D.Dj.Grin Vozvращение v grajdanskoe obshchestvo: sotsialnoe obespechenie bez uchastiya gosudarstva. — M.: "Novoe izdatelstvo". 2008, — 220 s.

28. Djim L. Koen, Endryu Arato Grajdanskoe obshchestvo i politicheskaya teoriya. — M.: "Ves mir", 2011. — 784 s.

29. Djon Kin Demokratiya i grajdanskoe obshchestvo. — M.: "Progress -Traditsiya", 2001. — 400 s.

30. J.Mavlonov Kommunikativnye osnovy deyatel'nosti institutov grajdanskogo obshchestva: tendentsii i innovatsii (Monografiya) - T.: "Adabiyot uchqunlari", 2018. 12 b.t.

31. Jalilov A. va boshq. Fuqarolik jamiyati asoslari. — T.: Baktriya press, 2015.

32. Ibraymov A.E. Masofaviy o'qitishning didaktik tizimi. metodik qo'llanma/tuzuvchi. A.E. Ibraymov. — Toshkent: "Lesson press", 2020. 112 bet.

33. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
34. Li Kan YU Iz tretego mira - v pervyyu. Istoriya Singapura. 1965-2000. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2016. – 420 s.
35. M.Bekmurodov va boshq. Xarakterlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari, – T.: “G‘ofur G‘ulom NMIU”. 2017, - 236 b.
36. Moxammad Xotami Islam, dialog i grajdanskoe общество. – M.: “ROSSPEN”. 2001. – 242 s.
37. Mualliflar jamoasi. O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati (Uslubiy qo‘llanma) – T.: “Info Capital Group”, 2019. – 432 b.
38. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
39. Obrazovanie v sifrovuyu epoxu: monografiya / N. YU. Ignatova; M-vo obrazovaniya i nauki RF; FGAOU VO «UrFU im. pervogo Prezidenta Rossii B.N.Elsina», Nijnetagil. texnol. in-t (fil.). – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf
40. Oliy ta’lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Evropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko‘magida. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
41. R.Xasanov, A.O‘tamurodov Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot (O‘quv qo‘llanma) – T.: 2016. 14 b.t.
42. Sovremennye obrazovatelnye texnologii: pedagogika i psixologiya: monografiya. Kniga 16 / O.K. Asekretov, B.A. Borisov, N.YU. Bu-gakova i dr. – Novosibirsk: Izdatelstvo SRNS, 2015. – 318 s. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>
43. Trudnym putyom demokratii: Protsess gosudarstvennogo upravleniya v SSHA (Perevod s ang. A.N.Kulik). – M.: “ROSSPEN”, 2006. – 656 s.
44. U.Bo‘taev Jamiyat barqarorligi: O‘zbekiston tajribasi. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2017. 11.9 b.t.
45. Uil Kimlika Sovremennaya politicheskaya filosofiya. Vvedenie. – M.: “Vysshaya shkola ekonomiki”, 2013. – 585 s.
46. Usmonov B.SH., Habibullaev R.A. Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish.–T.: “TKTI” nashriyoti, 2019.
47. O‘tamurodov A. va boshq. Fuqarolik jamiyati (O‘quv qo‘llanma) – T.: “Universitet”, 2018. 21 b.t.
48. O‘tamurodov A. va boshq. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug‘ati. Lotin yozuvida. – T.: “Turon-Zamin-Ziyo”. 2017. 23 b.t.
49. O‘tamurodov A. va boshq. Fuqarolik jamiyati: G‘oyalar evolyusiyasi (SHarq va G‘arb mutafakkirlari talqinida). Lotin yozuvida. – T.: “Adabiyot uchqunlari”, 2018.

– 96 b.

50. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyixasi – T.: 2016. Ziyonet.uz Mualliflar jamoasi.

51. Xakimov N.X., Sadikov A.K. Strategiya razvitiya strany. Grajdanskoe obщество (Uchebnoe posobie) - T.: “Iqtisodiyot”, 2020. - 252 s.

IV. Internet saytlar

52. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi: www.edu.uz.

53. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz

54. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)

55. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

56. <https://foxford.ru/wiki/obshchestvoznaniye/grazhdanskoe-obshchestvo>

57. <https://www.linguee.com/russian-english/translation>

58. https://enc.for.uz/w/index.php?title=Fuqarolik_jamiyati&variant=uz-cyrl

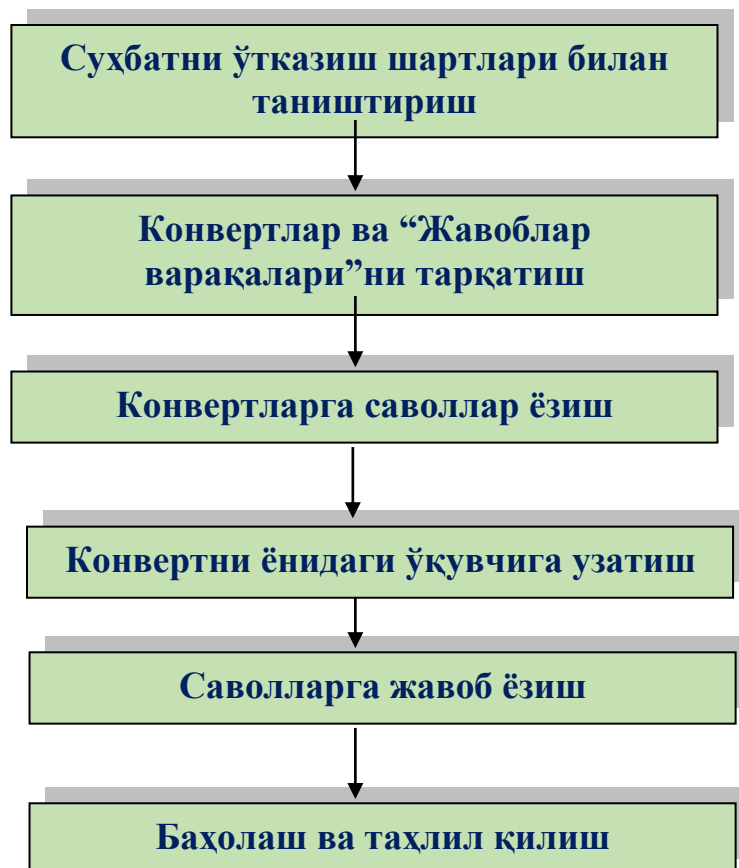
59. <http://www.uzbekembassy.ir/Development.aspx>

60. <https://icscentre.org/tag/civil-society/>

III. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA‘LIM METODLARI

Davra stolining tuzilmasi.

YOzma davra suhbatida stol-stullar aylana shaklida joylashtirilib, har bir ta‘lim oluvchiga konvert qog‘ozi beriladi. Har bir ta‘lim oluvchi konvert ustiga ma‘lum bir mavzu bo‘yicha o‘z savolini beradi va “Javob varaqasi”ning biriga o‘z javobini yozib, konvert ichiga solib qo‘yadi. SHundan so‘ng konvertni soat yo‘nalishi bo‘yicha yonidagi ta‘lim oluvchiga uzatadi. Konvertni olgan ta‘lim oluvchi o‘z javobini “Javoblar varaqasi”ning biriga yozib, konvert ichiga solib qo‘yadi va yonidagi ta‘lim oluvchiga uzatadi. Barcha konvertlar aylana bo‘ylab harakatlanadi. YAkuniy qismda barcha konvertlar yig‘ib olinib, tahlil qilinadi. Quyida “Davra suhbat” metodining tuzilmasi keltirilgan

“Davra suhbat” metodining afzalliklari:

- o‘tilgan materialining yaxshi esda qolishiga yordam beradi;
  - barcha ta‘lim oluvchilar ishtirok etadilar;
  - har bir ta‘lim oluvchi o‘zining baholanishi mas‘uliyatini his etadi;
- o‘z fikrini erkin ifoda etish uchun imkoniyat yaratiladi “Keys-stadi” metodi

«**Keys-stadi**» - inglizcha soʻz boʻlib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – oʻrganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni oʻrganish, tahlil qilish asosida oʻqitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini oʻrganishda foydalanish tartibida qoʻllanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari oʻz ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qaerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

“Keys metodi” ni amalga oshirish bosqichlari.

Ish bosqichlari	Faoliyat shakli va mazmuni
1-bosqich: Keys va uning axborot taʼminoti bilan tanishtirish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka tartibdagi audio-vizual ish; ✓ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda); ✓ axborotni umumlashtirish; ✓ axborot tahlili; ✓ muammolarni aniqlash
2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va oʻquv topshirigʻni belgilash	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muammolarni dolzarblik ierarxiasini aniqlash; ✓ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali oʻquv topshirigʻining echimini izlash, hal etish yoʻllarini ishlab chiqish	<ul style="list-style-type: none"> ✓ individual va guruhda ishlash; ✓ muqobil echim yoʻllarini ishlab chiqish; ✓ har bir echimning imkoniyatlari va toʻsiqlarni tahlil qilish; ✓ muqobil echimlarni tanlash
4-bosqich: Keys echimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ yakka va guruhda ishlash; ✓ muqobil variantlarni amalda qoʻllash imkoniyatlarini asoslash; ✓ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash; ✓ yakuniy xulosa va vaziyat echimining amaliy aspektlarini yoritish

III.NAZARIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-MAVZU: FUQAROLIK JAMIYATI QURISH MAMLAKATIMIZNING ASOSIY STRATEGIK PIROVARD MAQSADI

REJA:

1. Fuqarolik jamiyati qo‘rish mamlakatimiz oldidagi asosiy maqsadi. Fuqarolik jamiyati qurishda respublikamizda amalga oshirilayotgan ishlar va ularning asosiy yo‘nalishlari.

2. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning nazariy, huquqiy va amaliy asoslari. O‘zbekistonda qurilayotgan fuqarolik jamiyatining o‘ziga xosligi. Fuqarolik jamiyati asosiy mezoni - adolat va qonun ustuvorligi.

3. O‘zbekistonning fuqarolik jamiyati qurishning asosiy strategik asoslari va maqsadlari. Ochiq va erkin fuqarolik jamiyati qurish pirovard maqsadimiz.

Fuqarolik jamiyati qo‘rish mamlakatimiz oldidagi asosiy maqsadi. Fuqarolik jamiyati qurishda respublikamizda amalga oshirilayotgan ishlar va ularning asosiy yo‘nalishlari.

Mamlakatimizda demokratlashtirish jarayonlari samaradorligi va sifatini tubdan yaxshilash, fuqarolarning erkinliklari, huquqlari, munosib turmush tarzi va manfaatlarini ta‘minlash, bunda davlat idoralari mas‘uliyatini kuchaytirish, xalq bilan ochiq muloqotlarni yo‘lga qo‘yishda yangi samarador vositalar va usullarni joriy etish, “Inson manfaatlari-barcha narsadan ustun” shiori ostida ish olib borish hisoblanadi. Prezident SH.Mirziyoev davlat va boshqaruv organlari, huquqni muhofaza qiluvchi tashkilot mutasaddilari faoliyatiga nisbatan ta‘kidlaganlaridek, *“Biz keyingi paytda odamlar bilan muloqot qilishni unutib qo‘ydik. Ularning ichiga kirib, ochiq va samimiy gaplashish, dardini eshitish bizning faoliyatimizda, afsuski, oxirgi o‘ringa tushib qoldi”*¹. Xalq qabulxonalarining barcha hududlarda ish boshlagani, xalq bilan keng miqyosda muloqot olib borilayotgani davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiq-oshkoraligini ta‘minlash bo‘yicha olib borilayotgan ishlarni yangi bosqichga olib chiqdi.

Mamlakat taraqqiyotining zamonaviy bosqichida keng ko‘lamli islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi davlat boshqaruvining mutlaqo yangi va samarali faoliyat yurituvchi tizimini yaratishni talab qiladi.

SHu munosabat bilan mamlakatda davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish va modernizatsiya qilish bo‘yicha salmoqli ishlar amalga

---

¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқ. Халқ сўзи, 8 декабрь, 2016 йил.

oshirilmoqda. Davlat organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash va davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini takomillashtirish uchun elektron portallar va ma'lumotlar bazalari yaratildi. Xususan, ruxsat beruvchi hujjatlar va litsenziya olishni soddalashtirish uchun www.license.gov.uz, «yagona darcha» tamoyili bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatishni ta'minlash uchun birdarcha.uz veb-saytlari yaratildi. Davlat xizmatlarini qayta ko'rib chiqish va optimallashtirish natijasida tadbirkorlik sub'ektlarini ro'yxatga olishning tartib-taomillari 4 martaga, ro'yxatga olish uchun zarur vaqt esa 30 daqiqaga qadar qisqartirildi. SHu bilan birga, so'nggi yilda amalga oshirilgan keng ko'lamli ishlarning ob'ektiv tahlili, davlat boshqaruvi organlari faoliyati, aholi bilan ochiq va to'g'ridan-to'g'ri muloqot natijalari mavjud muammo va kamchiliklarni tizimli hal etishga ehtiyoj vujudga kelganligini ko'rsatdi. Bu, birinchi navbatda, quyidagi holatlarga taalluqlidir:

bir qator idoralarning vazifalari deklarativ xususiyatga egaligi va ularni amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari etarli emasligi;

faqat holatlarni qayd etish va statistikani to'plashdan iborat bo'lib qolgan faoliyatni baholashning samarasiz tizimi va bu ko'pchilik hollarda joylardagi ishlarning haqqoniy holatini aks ettirmaydi;

hududlarni rivojlantirish dasturlarini shakllantirish va aholining eng muhim muammolarini hal qilishda mahalliy hokimiyat organlari rolining pasayishiga olib keluvchi davlat funksiyalarining haddan tashqari markazlashtirilganligi;

byurokratlashtirish va yuqori sarf-xarajatlarga olib kelayotgan innovatsion rivojlanishning past darajasi;

xo'jalik boshqaruvi organlari tomonidan davlatning tartibga solish va xo'jalik funksiyalari qo'shib olib borilishi, sog'lom raqobat muhitining rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi imtiyoz va preferensiyalarni tanlab taqdim etish amaliyoti;

hududlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan ayrim rahbarlarda lozim darajada mas'uliyat va tashabbuskorlikning mavjud emasligi.

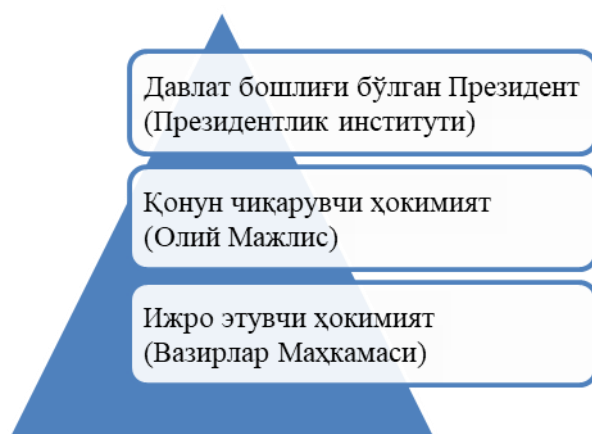
Ushbu kamchiliklar iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani modernizatsiyalash, hududlarni har tomonlama rivojlantirish, aholining hayot darajasi va farovonligini yuksaltirish bo'yicha davlat siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda.

Bu borada davlat rahbari tomonidan qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmon 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishda muhim qadam hisoblanadi hamda mohiyatiga ko'ra O'zbekistonning davlat va jamiyat qurilishida yangi sahifani ochib beradi.

Mustaqillik tufayli biz o'zligimizni angladik, ozod xalq, mustaqil davlat sifatida O'zbekistonning ulkan salohiyatini butun dunyoga namoyon qilish imkoni tug'ildi. Qisqa davr ichida davlat va jamiyat qurilishida, siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy

sohalarda ulkan zafarlar qo‘lga kiritildi, fuqarolarimiz ongida tom ma’noda yangicha qarash va yangicha fikrlash asoslari shakllandi.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan taraqqiyotning “O‘zbek modeli” asosida yurtimizda ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish maqsadida keng qamrovli islohotlar amalga oshirildi. O‘tgan davr mobaynida O‘zbekistonda davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish sohasida amalga oshirilgan islohotlar juda muhim bir maqsadga, yani hokimiyatlar bo‘linishining konstitutsiyaviy prinsipini hayotga tadbiiq etish, ular o‘rtasida o‘zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanatini samarali tizimini shakllantirish, markazda va joylarda qonun chiqaruvchi, mahalliy davlat vakillik organlari vakolatlari hamda nazorat vazifalarining rolini kuchaytirish, sud-huquq tizimini liberallashtirish va mustaqilligini taminlash, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida demokratik o‘zgarishlarni amalga oshirishda nodavlat notijorat tashkilotlari hamda fuqarolik jamiyati boshqa institutlarining roli va ahamiyatini, ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan muhim chora-tadbirlarni amalga oshirishga qaratildi.

Mamlakatimizda davlat hokimiyati sub'ektlari

Prezidentlik instituti va uning shakllanishi. Prezident so‘zi lotincha bo‘lib, “oldinda o‘tiruvchi” degan ma’noni bildiradi. O‘zbekiston tarixida prezidentlik boshqaruvi birinchi bor 1990 yil 24 martda ta’sis etildi va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga Islom Karimov saylandi. 1991 yil 18 noyabrda “O‘zbekiston Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilindi. Bu qonunga 1997 yil 26 dekabr va 1999 yil 19 avgustda hamda 2003 yil 24 aprelda, 2007 yil 11 aprelda o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritildi. Mustaqillik yillarida prezidentlik instituti to‘la shakllandi. O‘zbekiston Konstitutsiyasi 19-bobining 89-moddasiga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat boshlig‘idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta‘minlaydi. Prezidentlik lavozimiga 35 yoshdan kichik bo‘lmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida 10 yil

O‘zbekiston hududida muqim yashagan O‘zbekiston fuqarosi saylanishi mumkin. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki martadan ortiq prezident bo‘lishi mumkin emas. Prezident fuqarolar tomonidan umumiy, teng va to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo‘li bilan 7 yil muddatga saylanadi.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov 2005 yil 28 yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi “Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir” mavzusidagi ma‘ruzasida davlat qurilishi va boshqaruv sohasidagi eng muhim vazifa bo‘lgan mamlakat Parlamentining roli va ta‘sirini kuchaytirish, hokimiyatning qonunchilik, ijro va sud tarmoqlari o‘rtasida yanada mutanosib va barqaror muvozanatga erishish yo‘llarini belgilab berdi. SHunga ko‘ra, 2006 yili O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining moddalariga tuzatishlar kiritish to‘g‘risida (89-moddasiga, 93-moddasining 15-bandiga, 102-moddasining ikkinchi qismiga)” loyihasi matbuotda e‘lon qilinib, xalqning fikr mulohazalari o‘rganildi va natijada ushbu qonun Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi tomonidan 2007 yili 29 martda ma‘qullandi. Prezident Islom Karimov 2007 yil 11 aprelda “Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy Qonunga imzo chekdi. 2010 yil 27 yanvardagi Oliy Majlis palatalari qo‘shma majlisidagi Prezident ma‘ruzasida ham aynan davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish masalalariga alohida to‘xtalib o‘tildi. Ana shu “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining moddalariga tuzatishlar kiritish to‘g‘risida (89-moddasiga, 93-moddasining 15-bandiga, 102-moddasining ikkinchi qismiga)”gi Qonunga ko‘ra, Konstitutsiyamizning 89-moddasi yangi tahrirda qabul qilindi.

Bugungi kunda Konstitutsiyamizning **89-moddasida** “O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshlig‘idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta‘minlaydi” degan qoida belgilab qo‘yildi. Natijada Prezidentning ijro etuvchi hokimiyat boshlig‘i sifatidagi norma olib tashlandi, parlament faoliyatiga oid “muxolifat”, “ko‘pchilik” kabi tushunchalar kiritildi.

93-moddaning 15-bandi quyidagicha tahrir qilindi: “15) viloyatlar hokimlarini hamda Toshkent shahar hokimini qonunga muvofiq tayinlaydi hamda lavozimidan ozod etadi. Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan yoki o‘z sha‘ni va qadr-qimmatiga dog‘ tushiradigan xatti-harakat sodir etgan tuman va shahar hokimlarini Prezident o‘z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli”.

102-moddaning ikkinchi qismi quyidagicha tahrir etildi: “Viloyat va Toshkent shahar hokimi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qonunga muvofiq tayinlanadi hamda lavozimidan ozod etiladi”. Ushbu qonun 2008 yil 1 yanvaridan

kuchga kiritildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ilgari egallab turgan Vazirlar Mahkamasi Raisi lavozimining tugatilishi davlat hokimiyati va boshqaruvini liberallashtirish va demokratlashtirish yo‘lida muhim qadam bo‘ldi.

Demak, mustaqillik yillarida mamlakatimizda prezidentlik instituti shakllanib, u yanada takomillashdi, uning huquqiy negizlari mustahkamlandi.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, prezidentlik institutini yanada liberallashtirish, dunyodagi rivojlangan davlatlar boshqaruvi tizimiga mos tizimga o‘tish bo‘yicha bir qator takliflarni ilgari surdi. Bu takliflar O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 96-moddasiga taalluqlidir.

Mamlakat Prezidenti turli sabablarga ko‘ra, o‘z vazifasini bajara olmaydigan holat yuzaga kelgan taqdirda noaniqlik, ushbu moddani turlicha talqin etishga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida uning yangi tahririni quyidagi mazmunda bayon etish taklif qilindi: “Mamlakatning amaldagi Prezidenti o‘z vazifalarini bajara olmaydigan holatlarda uning vazifa va vakolatlari vaqtincha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisining zimmasiga yuklatiladi, bunda uch oy muddat ichida, “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi Qonunga to‘liq muvofiq holda, mamlakat Prezidenti saylovi o‘tkaziladi”.

Davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish sohasida mamlakatimizda ikki palatali parlamentning barpo etilishi natijasida Prezident vakolat muddatining o‘zgartirilishi va unga tegishli ayrim vakolatlarning Senat va Bosh vazirga o‘tkazildi. 2007 yilda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidan mamlakat Prezidenti bir vaqtning o‘zida ijro etuvchi hokimiyat boshlig‘i ekanini belgilaydigan norma chiqarib tashlandi, davlat boshqaruvida siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirishga oid, ya‘ni Oliy Majlis Qonuchilik palatasidagi siyosiy partiya fraksiyalariga hukumat dasturlariga yoki uning ayrim yo‘nalishlariga qo‘shilmagan taqdirda o‘zini muxolifat deb e‘lon qilishi huquqiy jihatdan mustahkamlandi. 2009 yil 1 iyuldan kuchga kirgan “Saylov to‘g‘risidagi qonun hujjatlarining takomillashtirishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni mazkur yo‘nalishdagi islohotlarni yanada chuqurlashtirishda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda boshqaruv sohasini markazlashtirishni cheklash, bu boradagi vazifalarning bir qismini respublika darajasidan viloyat, tuman va shahar miqyosiga o‘tkazishda mahalla tizimini shakllantirish masalalariga katta ahamiyat qaratildi. Bu esa O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti tomonidan e‘tirof etilgan, markaziy davlat hokimiyati organlari o‘z vakolatlarini borgan sari mahalliy davlat hokimiyati organlariga o‘tkazib borish lozimligi xususidagi g‘oyaning amaldagi tasdig‘idir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti	
<i>Shu kungacha bo‘lgan holat</i>	<i>Prezidentimizning muhim takliflari</i>
<p>93-moddaning 8-bandi: 8) Ijro etuvchi hokimiyat devonini tuzadi va unga rahbarlik qiladi; respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta’minlaydi; vazirliklar, davlat qo‘mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi, shu masalalarga doir farmonlarni keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig‘iga kiritadi.</p>	<p>93-moddaning 8-bandi: 8) Respublika oliy hokimiyati va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta’minlaydi; vazirliklar, davlat qo‘mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini tuzadi va tugatadi, shu masalalarga doir farmonlarni keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig‘iga kiritadi.</p>
<p>93-moddaning 12-bandi: 12) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va uning o‘rinbosarlarini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi, keyinchalik bu masalalarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig‘iga kiritadi.</p>	<p>93-moddaning 12-bandi: 12) O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokurori, Hisob palatasi raisini tayinlaydi va ularni lavozimidan ozod qiladi, keyinchalik bu masalalarni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati tasdig‘iga kiritadi.</p>
<p>93- moddaning 15-bandi: 15) viloyatlar hokimlarini hamda Toshkent shahar hokimini qonunga muvofiq tayinlaydi hamda lavozimidan ozod etadi. Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan yoki o‘z sha’ni va qadr-qimmatiga dog‘ tushiradigan xatti-harakat sodir etgan tuman va shahar hokimlarini Prezident o‘z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli.</p>	<p>93-moddaning 15-bandi: 15) O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining taqdimiga binoan viloyatlar hokimlarini hamda Toshkent shahar hokimini qonunga muvofiq tayinlaydi hamda lavozimidan ozod etadi. Konstitutsiyani, qonunlarni buzgan yoki o‘z sha’ni va qadr-qimmatiga dog‘ tushuradigan xatti-harakat sodir etgan tuman va shahar hokimlarini Prezident o‘z qarori bilan lavozimidan ozod etishga haqli.</p>
<p>93-moddaning 16-bandi: 16) Respublika davlat boshqaruv organlarining, shuningdek hokimlarning qabul qilgan hujjatlarini to‘xtatadi, bekor qiladi.</p>	<p>93-moddaning 16-andi: 16) Respublika davlat boshqaruv organlarining, shuningdek hokimlarning qabul qilgan hujjatlarini to‘xtatadi, bekor qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi majlislarida raislik qilishga haqli.</p>

<p>96-modda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti betobligi sababli o‘z vazifasini bajara olmasligi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari qo‘shma qaroriga ko‘ra tuzilgan davlat tibbiy komissiyasi xulosasi bilan tasdiqlangan taqdirda o‘n kun muddat ichida palatalarning qo‘shma favqulodda yig‘ilishida deputatlar, senatorlar orasidan uch oyigacha bo‘lgan muddatga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti vazifasini vaqtincha bajaruvchi saylanadi. Bu holda uch oy muddat ichida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga umumxalq saylovi o‘tkazilishi shart.</p>	<p>96-modda. Mamlakatning amaldagi Prezidenti o‘z vakolatlarini bajara olmaydigan holatlarda uning vazifa va vakolatlarini vaqtincha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisining zimmasiga yuklatiladi, bunda uch oy ichida “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to‘g‘risida”gi Qonunga to‘liq muvofiq holda mamlakat Prezidenti saylovi o‘tkaziladi.</p>
--	---

Qonun chiqaruvchi hokimiyat (Parlament). Oliy qonun chiqaruvchi hokimiyat har bir davlatda o‘ziga xos xususiyatga ega va turlicha ataladi (masalan, AQSHda – Kongress, SHvetsiyada - Riksdag, Xitoy Xalq Respublikasida – Xalq vakillari umumxitoy majlisi). O‘zbekistonda bunday hokimiyat Oliy Majlis deb nomlanadi. Uning maqomi, tizimi, tuzilishi, vazifalari, ish faoliyatiga oid qoidalarni belgilashda dunyodagi ilg‘or davlatlarning va umuman, oliy qonun chiqaruvchi organi tashkil qilish bo‘yicha xalqaro tarixiy tajriba chuqur o‘rganilgan va inobatga olingan.

O‘zbekistonda Oliy Majlis ayni paytda hokimiyatning qonun chiqaruvchi va vakillik organi hisoblanadi, uning tarkibidagi deputatlar xalq mafaatlari ifodalaydi. Oliy Majlis 5 yil muddatga saylanadi. 25 yoshga etgan O‘zbekiston fuqarolari saylanish huquqiga ega.

2010 yil 12 noyabrda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisida O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” mavzusida ma’ruza qildi. Ushbu ma’ruzada o‘ta dolzarb ahamiyatga ega bo‘lgan muhim vazifalarni hal etishda davlat hokimiyati tarmoqlarini, xususan, parlamentni yanada rivojlantirish va mustahkamlash, siyosiy partiyalarning rolini oshirish, mamlakatimiz sud-huquq tizimini, saylov qonunchiligini takomillashtirish, fuqarolik jamiyati institutlarini, ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish, shuningdek, demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va iqtisodiyotni liberallashtirishga qaratilgan bir qator qonunchilik tashabbuslari ilgari surildi.

O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish sohasida amalga oshirilgan islohatlar juda muhim bir maqsadga, ya’ni hokimiyatlar bo‘linishi konstitutsiyaviy prinsipini hayotga tatbiq etish, hokimiyatlar o‘rtasida o‘zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanatining samarali

tizimini shakllantirish, markazda va joylarda qonun chiqaruvchi va vakillik hokimiyatining vakolatlari hamda nazorat vazifalarining rolini kuchaytirish, sud tizimini liberallashtirish va uning mustaqilligini ta'minlash bo'yicha g'oyat dolzarb chora-tadbirlarni ko'rishga qaratilgan edi².

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidentimiz "O'zbekiston XXI asrga intilmoqda" (1999 y.) asari mamlakatimizning yangi asrdagi taraqqiyoti uchun 6 ta ustuvor yo'nalishni belgilab berar ekan, avvalo siyosiy, iqtisodiy hayotni, davlat va jamiyat qurilishini yanada erkinlashtirishni birinchi ustuvor vazifa qilib qo'ygan edi. Bunda siyosiy sohani erkinlashtirish bilan birga davlat qurilishi va fuqarolik jamiyatini shakllantirishda asosiy e'tibor quyidagi masalalarga qaratilgan edi:

- 1) hokimiyat barcha tarmoqlarining mustaqil faoliyatini ta'minlash;
- 2) nodavlat va jamoat tashkilotlari, fuqarolik jamiyatini bosqichma-bosqich erkinlashtirish. Bunda "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasi belgilab berildi.

Bu masalalarni bevosita amaliyotga tatbiq qilish uchun "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz"(2000 y.) risolasida ham 7 ta ustuvor vazifadan birinchi va ikkinchi vazifa qilib siyosiy sohada quyidagi masalalar belgilab berildi:

1. Siyosiy sohada:

- 2) siyosiy hayotning barcha sohalarini, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish;
- 3) ko'ppartiyaviylik muhitini ta'minlash;
- 4) nodavlat tuzilmalarni, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish;
- 5) fikrlar xilma-xilligiga erishish. Ommaviy axborot vositalarini tom ma'noda "to'rtinchi hokimiyat" darajasiga ko'tarish;
- 6) inson huquq va erkinliklarini, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni qaror toptirish;

1. Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasida:

- 1) hokimiyat organlarining konstitutsiyaviy asosda bo'linishini ta'minlash;
- 2) ma'muriy sohada amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini oshirish;
- 3) kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo'yish, yangilash tizimini takomillashtirish;

Markaziy ijro etuvchi hokimiyatning boshqaruv tuzilmalari va ma'muriy organlarning vakolatlarini bozor tamoyillariga muvofiqlashtirish va pirovard natijada davlatning iqtisodiyotni boshqarishdagi rolini jiddiy kamaytirish ko'zda tutilgan edi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan keyingi o'tgan o'n yil davomida, ya'ni 2000 yildan keyingi davrda boshqaruv sohasini

---

² Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябрь, № 220 (5135).

markazlashtirishni cheklash, bu boradagi vazifalarning bir qismini respublika darajasidan viloyat, tuman va shahar miqyosiga o'tkazish, O'zbekistonda mahalliy o'zini o'zi boshqarishning noyob shakli bo'lgan mahalla tizimini shakllantirish masalasiga katta ahamiyat qaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatning 2010 yil 12 noyabrda o'tkazilgan qo'shma majlisidagi "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" mavzusidagi ma'ruzasi hamda mamlakatni demokratik yangilash va modernizatsiya qilishda Oliy Majlis Senati va mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarining rolini kuchaytirish borasidagi vazifalari muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Aslida parlament fransuzcha "parler"- gapirmoq so'zidan kelib chiqqan bo'lib, rasmiy so'zlashish joyi ma'nosini anglatadi. Parlament davlatning oliy vakillik organi hisoblanadi va qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiradi. Parlament qonun bo'yicha belgilangan sondagi deputatlardan iborat bo'lib, hududiy saylov okruglari bo'yicha ko'ppartiyaviylik asosida belgilangan yoshga to'lgan fuqarolardan saylanadi. Parlamentarizm tajribasi shuni ko'rsatadiki, parlament bir palatali va ikki palatali bo'lishi mumkin. Ma'lumki, demokratik mamlakatlarning aksariyatida parlament ikki palatalidir. XX asarning so'nggi o'n yilligida ikki palatali parlamentlar soni 45 tadan 75 taga ko'paydi. Hozirgi zamonda ikki palatali tizim parlamentarizm taraqqiyotining asosiy tendensiyasiga aylandi. 2000 yilning 14 martida Parij shahrida bo'lib o'tgan jahon senatlarining maxsus anjumanida parlamentning ikki palatali bo'lishi mamlakat hayotida ijobiy rol o'ynaydi, degan xulosaga kelindi.

1990-1994 yillarda mamlakatimiz parlamenti Oliy Kengash nomi bilan atalib, bir palatali, 150 deputatdan iborat edi. 1995-2004 yillarda parlament Oliy Majlis nomi bilan atalib, bir palatali va uning 250 deputati mavjud edi.

Mustaqillik yillarida xalq deputatlari viloyat va Toshkent shahar Kengashlariga 60 deputat, tuman va shahar Kengashlariga esa 30 nafar deputat saylanishi yo'lga qo'yildi.

2005-2009 yillarda Oliy Majlis ikki palatali parlament bo'lib, uning quyi Qonunchilik palatasi 120 deputat, Senat (yuqori palatasi) esa 100 senatordan tashkil topdi, jami 220 deputatdan iborat bo'lib keldi.

Ikki palatali milliy parlamentni tashqil qilish masalasi O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.Karimovtomonidan 2000 yil 25 mayda Oliy Majlisning 2-sessiyasida ilgari surildi. "SHuni yaxshi anglab olishimiz zarurki, hayot o'zgarishi bilan, odamlarimizning avvalgi siyosiy va ma'naviy ongi ulg'ayishi bilan, bizning parlamentimizning tashkil etilishida ham, uning faoliyatida ham tegishli o'zgarishlar bo'lishi tabiiydir. SHu holatlarni nazarda tutib, men doimiy asosda ishlaydigan ikki palatali parlament tizimiga o'tish taklifini kiritmoqchiman, ya'ni biz

2004 yilda bo‘ladigan saylovlarda parlamentni ikki palatali qilib tashkil etishimiz lozim”³.

Oliy Majlisning 2001 yil 6 dekabrda qabul qilgan O‘zbekiston Respublikasi referendumini o‘tkazish to‘g‘risidagi qaroriga ko‘ra, 2002 yil 27 yanvarda referendum o‘tkazildi. SHu asosdagi “Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy Qonunning qabul qilinishi qonun chiqaruvchi hokimiyatni tubdan isloh qilishning huquqiy asoslarini belgilab berdi.

2002 yil 12 dekabrda Oliy Majlisning 10-sessiyasi xalqimizning xohish irodasi bilan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to‘g‘risida” va “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy Qonunlar hamda ularni amalga oshirish to‘g‘risida qarorlar qabul qildi. SHuningdek, 2003 yil 24 aprelda “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida” Qonun qabul qilindi. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida to‘plangan parlamentarizm tajribasi, O‘zbekiston xalqining qadriyatlari va mentalitetini hisobga olgan holda, ishlab chiqilgan ushbu qonunlar ikki palatali parlamentimiz vakolatlarini va faoliyatining tashkiliy shakllarini aniq belgilab berdi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi ikki palatadan – Qonunchilik palatasi (quyi palata) va Senatdan (yuqori palata) iborat.

O‘zbekistonda mustaqillik yillarida xalqaro huquq andozalari va ilg‘or xorijiy davlatlar talablariga mos yangi saylov qonunchiligi yaratildi. O‘zbekistonda saylov qonunchiligi, ya’ni parlament 4 bosqichdan iborat taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tdi:

Birinchi bosqich. Konstitutsiyamiz qabul qilingunga qadar davr bo‘lib, bu davrda O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti saylovi va Referendum to‘g‘risidagi bir qator qonunlar qabul qilindi.

Ikkinchi bosqich. Konstitutsiyamiz qabul qilingandan to 1997 yilgacha davom etdi. Bu davrda milliy saylov tizimi shakllantirildi.

Uchinchi bosqich. 1997 yildan to 2003 yilgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Bu bosqichda amaldagi saylov qonunlariga ayrim o‘zgartishlar kiritildi. Markaziy saylov komissiyasi to‘g‘risidagi qonun qabul qilindi.

“Mahalla” arabcha so‘zdan olingan bo‘lib, “joy” degan ma’noni anglatadi. Tarixchi olim Narshaxiy “Buxoro tarixi” asarida bundan 1100 yil ilgari mahalla xalqning boshqaruvi ekanini yozgan edi. “Mahalla” atamasiga Mahmud Koshg‘ariy “Devonu lug‘atit- turk”, YUsof Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarlarida ham izoh berilgan. Qadimda mahalla nafaqat ijtimoiy, balki, ma’muriy-hududiy tuzilma tarzida ham e’tirof etilgan. Alisher Navoiyning “Hayratul-abror” (“YAxshi kishilarning hayratlanishi”) asarida quyidagi band uchraydi: SHaharlar otini mahalot etib, Bo‘ldi chu

---

¹ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. – Асарлар,8-жилд. Тошкент:Ўзбекистон, 2000- 483-бет.

yuz shahar Hiri ot etib. Mahallaning “joy” degan mazmuni yuqoridagi tashbehdan ko‘rinib turibdiki, o‘rta asrlarda Hiri deb atalgan Hirot shahri yuzta kichik “shaharcha” - mahallalardan tashkil topgan ekan.

Mahalla deganimizda, avvalambor, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan va rivojlantiradigan, shu bilan birga, kelajak avlodlar qanday bo‘lib etishishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan tarbiya o‘chog‘i, hayot maktabini tasavvur etamiz.

Mamlakatimizda o‘zini o‘zi boshqarish organlari fuqarolik jamiyatining asosiy instituti sifatida yildan-yilga takomillashib bormoqda. SHuningdek, mazkur organlarning boshqaruv tizimidagi ko‘lamining kengayib borishi bilan huquqiy davlatning o‘z vakolatlarini demokratik tamoyillar asosida amalga oshirishi uchun qulay va keng imkoniyatlar paydo bo‘lmoqda.

Rivojlangan demokratik mamlakatlarda XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab davlat boshqaruvining markazlashuvini cheklash natijasida o‘zini o‘zi boshqarish organlari jamiyatning asosiy institutlaridan biriga aylandi. Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish (g‘arbda “munitsipial” deyiladi) deganda, muayyan ma’muriy-hududiy birlikdagi aholi vakolatlarini ifoda etadigan, shuningdek, saylangan organlar va ularning ma’muriyatlari tomonidan amalga oshiriladigan, mahalliy ahamiyatga ega bo‘lgan ishlarni boshqarish tushuniladi. Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish demokratik tamoyillar asosidagi boshqaruvdir. Uning asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

1) mazkur organlarning fuqarolar tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri saylanishi;

2) mahalliy ahamiyatga ega bo‘lgan o‘zini o‘zi boshqaruvning nisbatan mustaqilligi; 1985 yil 15 oktyabrda Evropa Ittifoqi tomonidan qabul qilingan “Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish to‘g‘risidagi Evropa xartiyasi”ning 3-moddasida bu tushuncha quyidagicha ifodalangan: “Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish deganda, mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarining o‘z mas’ulligida, mahalliy aholi manfaatlari asosida, qonunlar doirasida uning davlat ishlarining aksariyat qismini boshqarishi va uni real uddalay olish qobiliyatiga aytiladi. Bu huquqlar erkin, yashirin, teng va to‘g‘ridan-to‘g‘ri umumiy saylovlarda saylangan a’zolaridan iborat kengashlar yoki majlislar o‘zlariga hisobot berib boruvchi ijroiya organlariga ega bo‘lishi mumkin. Bu qoidalar fuqarolar majlislariga, referendumlarga yoki fuqarolar to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishtirok etishining qonun yo‘l qo‘ygan boshqa shakllariga murojaat etishni istisno etmaydi”.

G‘arb jamiyatshunos olimlari mahalliy o‘zini o‘zi boshqarishga doir tushunchalarning nazariy jihatlarini ham ishlab chiqqanlar. Birinchi nazariyaga binoan, “mahalliy boshqaruv” deganda, davlat boshqaruvidan quyidagi barcha bo‘g‘inlarni, “mahalliy hokimiyat ” deganda esa, “saylangan kengash va uning ijroiya organlari vositasida o‘z saylovchilari manfaatlarini ifoda etuvchi va harakat qiluvchi tashkilotlar” tushuniladi. SHuningdek, “mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish” – “milliy boshqaruvdan quyi darajadagi demokratik avtonom birliklarning mahalliy aholi manfaatlarini asosida jamoatchilik muammolarining aksariyat qismini muvofiqlashtirishi va boshqarishi”dir.

Konstitutsiyaviy asosdan kelib chiqib, 1999 yil 14 aprelda qabul qilingan “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi (yangi tahriri) Qonunning 1-moddasida fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish tushunchasi quyidagicha ta’riflandi: “Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarishi – fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari bilan kafolatlanadigan, ularning o‘z manfaatlaridan, rivojlanishning tarixiy xususiyatlaridan, shuningdek, milliy va ma’naviy qadriyatlardan, mahalliy urf-odatlar va an’analardan kelib chiqqan holda mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish borasidagi mustaqil faoliyatidir”. Qo‘rinib turibdiki, mamlakatimizda o‘zini o‘zi boshqarish organlari tizimi tushunchasi va uning huquqiy maqomi rivojlantirildi va ular ilg‘or demokratik mamlakatlardagi huquqiy mezonlar darajasida ifodalana boshlandi.

Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish, mashhur olim Aleksis de Tokvilning talqinicha, “shunday bir siyosiy institutki, u nafaqat siyosatchilar uchun, balki, umuman barcha fuqarolar uchun bir maktabdir. Bu institutga xos bo‘lgan imkoniyatlar shu qadar yuksak-ki, u fuqarolarning keng siyosiy ishtiroki uchun shart-sharoitlar yaratib beradi. O‘zini-o‘zi boshqarish organlari siyosiy madaniyat elementlarini shakllantirishning ham beqiyos omilidir. Oxir-oqibatda bu organlar faoliyati siyosiy tizimning bir butun barqarorligi va moslashuvchanligini ta’minlab beradi. Millat jamoaviy institutlarsiz ham erkin hukumat shakllantirishi mumkin. Lekin u erkinlikning haqiqiy ruhiga ega bo‘la olmaydi”.

XX asrning ikkinchi yarmida ikkinchi nazariya paydo bo‘ldi. Ushbu “umumiy farovonlik davlati” nazariyasi bilan bog‘liq holda, munitsipal (o‘zini o‘zi boshqarishga doir) konsepsiya ham paydo bo‘ldi. Munitsipalitetlar jamiyatning barcha tabaqalari manfaatlarini ta’minlovchi va qo‘riqlovchi ijtimoiy xizmat ko‘rsatish vositasi sifatida qaraldi. Evropa, SHimoliy Amerika va YAponiya kabi mamlakatlarda munitsipal kengashlar maqomi huquqiy jihatdan munitsipal ijroiya boshqaruvidan yuqori qo‘yilgan bo‘lib, ularning vakolatiga quydagilar kiradi: mahalliy byudjetni qabul qilish, yuqori tashkilotlar tomonidan hal qilinmagan ayrim masalalar bo‘yicha me’yoriy qarorlar qabul qilish, mahalliy soliqlarni joriy etish, shuningdek, ko‘pchilik davlatlarda munitsipalitetning ijroiya rahbarlik organlarini tashkil etish va ularni nazorat qilish, mahalliy referendumlarni belgilash.

AQSH ijtimoiy-siyosiy hayotida ham munitsipalitetlar muhim o‘rin egallaydi. Munitsipal maktablar, shifoxonalar, kutubxonalar, sanitariya ishlari, suv bilan ta’minlash, parklar, yong‘inga qarshi xizmatlarni boshqarish asosan munitsipal kengashlar tasarrufidadir. Ayrim mamlakatlarda (masalan, Germaniyada) kengashlar o‘z vakolatlarini ijroiya organlariga berish huquqiga ham ega.

Sobiq SSSR davrida mahallaning mazmuni va vazifalari butunlay soxtalashtirilgan edi. Bu davrda mahallalar o‘zining huquqiy maqomini yo‘qotdi. Ularning asosiy faoliyati sobiq kommunistik partiyaning mahalliy tashkilotlarini qo‘llab-quvvatlashdan,

shuningdek, sho‘raviy odatlarni targ‘ib qilish, oilalardagi marosimlar va boshqa tadbirlarni o‘tkazishda kommunistik partiyaning “ko‘z va qulog‘i” bo‘lib turish kabi vazifalardan iborat bo‘lib keldi. Bu davrda qadimdan ma‘naviyat, ta‘lim va tarbiya masalalarini hal etib kelgan mahallalarning o‘rni deyarli yo‘qqa chiqarildi.

Mustaqillik davriga kelib fuqarolarning mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarining qonuniy maqomini mustahkamlashga, ularni fuqarolik jamiyatining asosiy institutiga aylantirishga doir jiddiy islohotlar amalga oshirildi (2.1.1-rasm). O‘zbekistonda mahallalar milliy mustaqillik davriga kelibgina o‘zini o‘zi boshqarish organiga aylandi. O‘zbekiston Konstitutsiyasi mahallaning maqomini fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi sifatida mustahkamladi. Mamlakatimizda shaharcha, qishloq, ovul va mahalla fuqarolar yig‘inlari o‘zini o‘zi boshqarish organlari huquqiy maqomini oldi. Jumladan, mustaqillik davrida yurtimizda 10 mingdan ko‘proq o‘zini o‘zi boshqarish organlari shakllangan bo‘lsa, ulardan 8142 tasini mahalla fuqarolar yig‘inlari tashkil etadi. Mahalla mustaqil tashkilot sifatida qaytadan mustahkamlandi va ularning aksariyati o‘zining qadimgi nomlarini va xalq o‘rtasidagi obro‘-e‘tiborlarini qaytadan tiklab oldi.

Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarishning demokratik tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Demokratiya, oshkoralik, fikrlar xilma-xilligi tamoyili.
2. Vorislik tamoyili.
3. Ijtimoiy munosabatlarni demokratlashtirish.
4. YUksak ma‘naviyat tamoyili.
5. Mahalla xavfsizligini ta‘minlash tamoyili.
6. Fuqaro yig‘ini raisi (oqsoqoli) va maslahatchilarining o‘z mas‘uliyatini his qilish tamoyili.
7. Ijtimoiy himoya, ijtimoiy adolat, ijtimoiy kafolat tamoyili (jamoatchilik va o‘zaro yordam).
8. Kengash, mashvarat (maslahatlashish) tamoyili.
9. Insonparvarlik.
10. Mustaqillik va h.k.

Bunday boshqaruv tamoyillari sifat va miqdor ko‘rsatkichlari orqali amalga oshiriladi.

Sobiq sho‘ro davrida **ma‘muriy-buyruqbozlik tizimi** quyidagi tamoyillarga asoslangan edi:

1. Byurokratlaracha markazlashuv.
2. Nomenklatura (yuqoridan ro‘yxat asosida tayinlash) boshqaruvi.
3. O‘ziga o‘zi xizmat qilish, shaxsiy manfaatlarni ustun qo‘yish.
4. Buyruqbozlik (majburlash, dahshatli qarorlar chiqarish).
5. Demokratiyani tan olmaslik.

6. Rasmiyatchilik (qog'ozbozlik).
7. Mahdudlik (maxfiy ma'lumotlar asosida boshqarish).
8. Konservatizm va h.k.

Halq bilan muloqot bu - fuqarolarning va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish, aholi bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yishning yangi samarali mexanizmlari va usullarini joriy etish, barcha darajadagi davlat hokimiyati organlari rahbarlarining aholi oldida hisobot berishi tizimini amaliyotga joriy etish, shu asosda xalqning davlat hokimiyatiga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga qaratilgan boshqaruvning yangi shaklidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning 2016 yil 17 dekabrda "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili" davlat dasturini ishlab chiqish va amalga oshirishning tashkiliy chora-tadbirlari to'g'risida F-4760-son farmoyishida aynan joylarda "xalq qabulxonalarini"ni tashkil etish, talab etiladigan davlat xizmatlarini aholiga "yagona darcha" tamoyili bo'yicha bir idora orqali ko'rsatish tizimini yanada takomillashtirish, "Adolat-qonun ustuvorligida" tamoyilini jamiyat hayotida keng qaror toptirish, oila institutini mustahkamlash, sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, ijtimoiy va bozor infratuzilmasini rivojlantirish va modernizatsiyalash va iqtisodiyotning barqaror sur'atlar bilan o'sishini ta'minlash kabi masalalarga alohida e'tibor qaratildi⁴.

O'zbekistonda davlat boshqaruvi asoslari va hokimiyat organlarining aynan milliy demokratik tamoyillar asosida qaror topishi bu eng avvalo, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovni buyuk davlat va siyosat arbobi sifatidagi tashabbuslari, amaliy islohotlari bilan bog'liqdir. Xususan, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov "O'zbekistonning o'z istiqbol va taraqqiyot yo'li" asarida yangilangan jamiyat asoslari va davlat tuzilishini quyidagicha ta'riflaydi: "Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati vakolatlarini ajratish asosida milliy davlatchilikni barpo etish, jamiyatning siyosiy tizimini tubdan yaxshilash, respublika hokimiyati bilan mahalliy hokimiyatning vakolatlari va vazifalarini aniq belgilab qo'yish, adolatli va insonparvar qonunchilikni vujudga keltirish lozim bo'ladi"⁵.

Ushbu masalalarni bevosita amaliyotda tadbir qilish uchun O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimovning "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz" risolasida (2000 y.) 7 ta ustuvor vazifadan birinchi va ikkinchi vazifalar sifatida siyosiy sohada quyidagi masalalar:

- siyosiy hayotning barcha sohalarini, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish;
- ko'ppartiyaviylik muhitini ta'minlash;

---

⁴Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили" давлат дастурини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг ташкилий чора-тадбирлари тўғрисидаги Ф-4760-сон Фармойиши. Т.: 2016 йил 17 декабрь. // <http://lex.uz/docs/3121798>.

⁵Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. -Т.: "Ўзбекистон", 1992.-Б.16.

- nodavlat tuzilmalarini, fuqarolik jamiyatini qaror toptirish;
- fikrlar xilma-xilligiga erishish, Ommaviy axborot vositalarini tom ma'nodagi "to'rtinchi hokimiyat" darajasiga ko'tarish;
- inson huquq va erkinliklarini, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni qaror toptirish;

Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasida:

- hokimiyat organlarining konstitutsiyaviy asosda bo'linishini taminlash;
- mamuriy sohadagi amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini oshirish;
- kadrlarni tanlash, joy-joyiga qo'yish, yangilash tizimini takomillashtirish⁶ kabi ustuvor yo'nalishlar belgilab berilgan edi.

Mazkur yo'nalishlar O'zbekistonda davlat boshqaruvi tizimiga davlat boshlig'i sifatida Prezident, respublika hukumati sifatida Vazirlar Mahkamasi, vazirliklar, davlat qo'mitalari, markaziy davlat boshqaruvi idoralari va ularning joylardagi mahalliy organlari, viloyat, shahar, tuman hokimlari, ularning bo'limlari va boshqarmalari kabi boshqaruv institutlarini joriy etilishida muhim asos bo'lib xizmat qildi.

Keyingi yillarda boshqaruv sohasidagi vazifalarning bir qismi respublika darajasidan viloyat, tuman va shahar miqyosiga o'tkazildi, mahalla tizimini shakllantirishga katta etibor berildi. Boshqaruv sohasini markazlashtirishni cheklash ishlari amalga oshirildi va bu boradagi islohotlar davom ettirilmoqda.

Lekin shuni ham aytib o'tish joizki, bugungi kunda prezidentlik instituti amal qilayotgan davlatlarda davlat boshqaruvining umumiy va o'ziga xos huquqiy xususiyatlari mavjud. Garchi tarixiy-huquqiy nuqtai nazardan dunyoda prezidentlik instituti davlat boshqaruv shaklining asosan keng tarqalgan va tan olingan instituti bo'lsa-da, u davlat amerikacha yoki bu davlat fransuzcha modellarga to'la asoslangan, deya ayta olmaymiz va bunday deyishning o'zi ham noto'g'ri bo'ladi. Chunki, xalqaro huquq tili bilan aytganda, har bir davlat o'ziga xos taraqqiyotga va milliy huquqiy tizimga, o'ziga xos suveren demokratik rivojlanish yo'liga egadir. Masalan, davlat boshqaruvining prezidentlik respublikasiga asoslangan mamlakatlarga xos bo'lgan xususiyatlardan biri - bu prezidentning fuqarolar tomonidan umumiy, teng, to'g'ridan-to'g'ri va yashirin ovoz berish orqali saylanishi hisoblansa, ayrim mamlakatlarda prezident bilvosita saylov huquqi asosida saylanadi. Xususan, AQSHda prezident to'g'ridan-to'g'ri emas, balki saylovchilar kollegiyasi orqali, Indoneziyada milliy konsultativ kongress orqali, Italiyada parlament palatalarining qo'shma majlisida saylanadi.

O'zbekistonda Respublikasida Prezident lavozimi 1990 yil 24 martda Oliy Kengashning 1-sessiyasida ta'sis etildi. O'zbekistonda prezidentlik lavozimini mustahkamlanishida 1992 yil 8-dekabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi

---

⁶Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон хаёт-пировард мақсадимиз. Асарлар, 8-жилд. Т., Ўзбекистон, 2000. Б. 319-321.

Konstitutsiyasi muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIX bobi “O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti” deb nomlanib, mazkur bob 9 modda (89-97 moddalar)ni qamrab olib, unda prezidentlikka nomzod oldiga qo‘yiladigan talablar, Prezidentni saylash tartibi, Prezident qasamyodining matni, uning vakolatlari, Prezident chiqaradigan normativ-huquqiy hujjatlar va boshqa huquqiy normalar belgilangan.⁷

SHuningdek, 2008 yil 1 yanvardan boshlab⁸, O‘zbekiston Respublikasida Prezidentning huquqiy maqomi yangi mazmun kasb etib, uning zimmasiga davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta‘minlash mas‘uliyati yuklatildi. Mazkur normaning mazmun-mohiyati shundan iboratki, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti hokimiyatlar bo‘linishi prinsipiga asosan tashkil qilingan bo‘g‘inlar tarkibiga kirmaydi, balki Konstitutsiyada mustahkamlangan vakolatlari asosida har uch mustaqil bo‘g‘in faoliyati natijasida davlat hokimiyatining maqsadi va mazmuni yagonaligini ta‘minlash funksiyasini bajaradi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti fuqarolarning huquqlari va erkinliklariga, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishining kafilidir, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga mamlakat ichki va tashqi siyosatini amalga oshirishning eng muhim masalalari yuzasidan murojaat qilish huquqiga ega, mamlakat ichkarisida va xalqaro munosabatlarda O‘zbekiston Respublikasi nomidan ish ko‘radi.

Mamlakatimizda prezidentlik institutining boshqa davlatlardan farqli o‘laroq, yana bir muhim o‘ziga xos xususiyatlaridan biri shuki, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining o‘n olti nafar a‘zosi fan, san‘at, adabiyot, ishlab chiqarish sohasida hamda davlat va jamiyat faoliyatining boshqa tarmoqlarida katta amaliy tajribaga ega bo‘lgan hamda alohida xizmat ko‘rsatgan eng obro‘li fuqarolar orasidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanadi. O‘zbekistonda, avvalambor, milliy tarixiy taraqqiyot, ko‘p mingyillik o‘ziga xos huquqiy tizim hamda rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or tajribasini inobatga olgan holda hech bir davlatga o‘xshamaydigan, bugungi kunda xalqaro jamoatchilikning katta qiziqishi va doimiy e‘tiborida bo‘lgan prezidentlik institutining o‘ziga xos tajribasi yaratilgan.

2002 yil 4 aprelda O‘zbekiston Respublikasining “Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonunning qabul qilinishi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining beshinchi bo‘limi XVIII, XIX, XX va XXIII-boblariga demokratik o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilishi sabab bo‘ldi. Unga muvofiq, Prezident vakolatlarining bir qismi, birinchi navbatda, davlat boshqaruvi organlari vakillarini tayinlash va tasdiqlash kabi masalalar

⁷Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т., “Ўзбекистон”, 2017 й. XIX-боб.

⁸Ўзбекистон Республикасининг “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий қонуни. Т.: 2007 йил 11 апрель, ЎРҚ-88-сон. Манбаа: <http://www.lex.uz/docs/1164590>.

Oliy Majlisning Senatiga o‘tkazildi. 89-moddaning “O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti ayni vaqtda Vazirlar Mahkamasining raisi hisoblanadi”, degan 2-xatboshisi olib tashlandi.

SHuningdek, 2007 yil 11 aprelda O‘zbekiston Respublikasining “Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy qonunni imzolanishi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ilgari egallab turgan Vazirlar Mahkamasi raisi lavozimini tugatilishi davlat hokimiyati va boshqaruvini liberallashtirish va demokratlashtirish yo‘lida navbatdagi qadam bo‘ldi.⁹

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 89-moddasi yangi tahrirda bayon etildi: “O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshlig‘idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta‘minlaydi”. SHu bilan birga, amaldagi qonunchilikka parlament faoliyatiga oid “parlamentdagi ko‘pchilik” tushunchasi hamda parlament faoliyatiga oid “muholifat” tushunchasi xam kiritildi.

O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining 2010 yil 12 noyabrda o‘tkazilgan qo‘shma majlisdagi “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” nomli ma‘ruzasi mamlakatimizning demokratik taraqqiyot yo‘lidan og‘ishmay yanada ildamlab borishida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Ushbu ma‘ruzada o‘ta dolzarb ahamiyatga molik bo‘lgan muhim vazifalarni hal etishda davlat hokimiyati tarmoqlarini, xususan, parlamentni yanada rivojlantirish va mustahkamlash, siyosiy partiyalarning rolini oshirish, mamlakatimiz sud-huquq tizimini va saylov qonunchiligini takomillashtirish, fuqarolik jamiyati institutlarini va ommaviy axborot vositalarini rivojlantirish, shuningdek, demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va iqtisodiyotni liberallashtirishga qaratilgan bir qator qonunchilik tashabbuslari ilgari surildi.

Parlamentarizm prinsiplari asosida faoliyat ko‘rsatuvchi davlat institutlari bilan bog‘liq masalalar O‘zbekistonda huquqiy davlatchilikning qaror topishiga taalluqli muammolar silsilasida muhim o‘rin tutadi. CHunki XXI asrning boshlariga kelib oddiy bir haqiqat - to‘la vakolatga ega bo‘lgan parlamentsiz mamlakatda to‘laqonli demokratiya bo‘lishi mumkin emasligi yaqqol ko‘zga tashlanib qoldi. Binobarin, fuqarolar demokratiya to‘g‘risidagi tasavvurlarini avvalo davlatni idora etishda o‘zlari ishtirok etishlarining real imkoniyati bilan, qolaversa parlament orqali qonun ijodkorligi jarayoniga ta‘sir ko‘rsata olish imkoniyatlari bilan bog‘laydilar.

O‘zbekistonda mustaqillik yillarida xalqaro huquq me‘yorlari va rivojlangan

---

⁹Ўзбекистон Республикасининг “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий қонуни. -Т., 2007 йил 11 апрель, ЎРҚ-88-сон.

davlatlarning ilg'or tajribalariga mos o'zining yangi saylov qonunchiligini yaratdi. O'zbekistonda demokratik tamoyillarga xos saylov yo'li bilan davlat boshqaruvi organlarini shakllantirish hamda saylov jarayonlarining huquqiy bazasini yanada mustahkamlash borasidagi islohotlar o'zining muayyan taraqqiyot bosqichiga ega. Xususan:

-birinchi bosqich O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilingunga qadar bo'lgan davr bo'lib, bunda "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida" va O'zbekiston Respublikasining referendumini to'g'risida" bir qator qonunlar qabul qilindi.

-ikkinchi bosqich Konstitutsiya qabul qilingan vaqtdan - 1997 yilgacha bo'lgan davrni o'zi ichiga oluvchi milliy saylov tizimining to'liq qaror topishi, davlat boshqaruvi organlarini tashkil etilishi bosqichi bo'lib hisoblandi.

-uchinchi bosqich 1997 yildan 2005 yilgacha bo'lgan davrni o'z ichiga olgan amaldagi saylov jarayonlarini tartibga soluvchi qonunlarga ayrim o'zgartirishlar kiritish xususan, "Markaziy saylov komissiyasi to'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni hamda ikki palatali milliy parlament tizimini rivojlantirish bosqichi hisoblanadi.¹⁰

Jumladan, Oliy qonun chiqaruvchi hokimiyat **Parlament** har bir davlatda o'ziga xos hususiyatga ega bo'lib u turlicha nomlanadi (masalan, AQSHda-Kongress, SHvetsiyada-Riksdag, Xitoy Xalq Respublikasida-Xalq vakillari umumxitoy majlisi). O'zbekistonda bunday hokimiyat-Oliy Majlis deb nomlanadi. Uning maqomi, tizimi, tuzilishi, vazifalari, ish faoliyatiga oid qoidalarni belgilashda dunyodagi ilg'or davlatlarning va umuman, oliy qonun chiqaruvchi organni tashkil qilish bo'yicha xalqaro tarixiy tajriba chuqur o'rganilgan va inobatga olingan. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimovning O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining 2010 yil 12 noyabrda o'tkazilgan qo'shma majlisidagi "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chukurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" nomli mavzusidagi ma'ruzasi hamda mamlakatni demokratik yangilash va modernizatsiya qilishda Oliy Majlis Senati va mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlarining rolini kuchaytirish borasidagi vazifalari muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ikki palatali milliy parlamentni tashkil qilish masalasi O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan 2000 yil 25 mayda ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 11-sessiyasida ilgari surilgan edi. "SHuni yaxshi anglab olishimiz zarurki, hayot o'zgarishi bilan, odamlarimizning avvalgi siyosiy va manaviy ongi ulg'ayishi bilan, bizning parlamentimiz tashkil etilishida ham, uning faoliyatida ham tegishli o'zgarishlar bo'lishi tabiiydir. SHu holatlarni nazarda tutib, men doimiy asosda ishlaydigan ikki palatali parlament tizimiga o'tish taklifini kiritmoqchiman, yani biz 2004 yil bo'ladigan

---

¹⁰Усмонов Қ. Ўзбекистонда парламент тараққиётининг янги босқичи .Т., 2004, 11 – 12 бет.

saylovlarda parlamentni ikki palatali qilib tashkil etishimiz lozim”.¹¹

Oliy Majlisning 2001 yil 6 dekabrda qabul qilgan “O‘zbekiston Respublikasi referendumini o‘tkazish to‘g‘risida”gi qaroriga ko‘ra, 2002 yil 27 yanvarda Oliy Majlisni ikki palatali parlament tizimiga o‘tkazish yuzasidan xalq referendumini o‘tkazildi. SHu asosda “Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy Qonunning qabul qilinishi qonun chiqaruvchi hokimiyatni tubdan isloh qilishning huquqiy asoslarini belgilab berdi.

2002 yil 12 dekabrda ikkinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining 10-sessiyasi halqimizning xohish irodasi bilan “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to‘g‘risida” va “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy Qonunlar hamda ularni amalga oshirish to‘g‘risida maxsus qarorlar qabul qilindi. SHuningdek, 2003 yil 24 aprelda “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o‘zgartishlar va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida” Qonun ishlab chiqildi. Dunyoning rivojlangan mamlakatlarida to‘plangan parlamentarizm tajribasi, O‘zbekiston xalqining qadriyatlari va milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda, ishlab chiqilgan ushbu qonunlar ikki palatali parlament vakolatlarini va faoliyatining tashkiliy shakllarini aniq belgilab berdi.

2011 yil 18 aprelda O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida (78,80,93,96 va 98-moddalariga) gi” Qonuni qabul qilindi. 2011 yil 18 aprelda O‘zbekiston Prezidenti tomonidan imzolandi va 19 apreldan kuchga kirdi. Natijada, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining vakolatlari, Oliy Majlis Senatining mutlaq vakolatlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti vakolatlariga, Vazirlar Mahkamasi vakolatlariga hamda Bosh Vazirni tayinlash tartibiga hamda vakolatlariga tubdan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritildi.

O‘z o‘rnida ikki palatali parlamentning tashkil etilishi, O‘zbekiston Respublikasida qonun chiqaruvchi hokimiyatni o‘z taraqqiyotida yangi pog‘onaga olib chiqdi. Eng asosiysi, garchi qonunchilik jarayoni ancha murakkablashgan bo‘lsa-da, qabul qilingan qonunlarning sifati sezilarli darajada oshdi. Qonunlarni qabul qilishda siyosiy partiyalarning roli kuchaydi. Qonun loyihalarini partiyalarning fraksiyalarida oldindan ko‘rib chiqish, Qonunchilik palatasi yalpi majlislarida huquqiy hujjatlar loyihalarini muhokama qilishda ularning fikrlarini albatta eshitish amaliyoti shakllandi.

Mazkur islohotlar o‘z natijasiga ko‘ra, yana bir bor davlat hokimiyatining bo‘linish tamoyilida mavjud sharoitlarni o‘ziga hosligini inobatga olish, jahondagi rivojlangan demokratik mamlakatlar tajribasidan ijodiy foydalanish amaliyotini isbotlab berdi.

---

¹¹Каримов. И.А. Озод ва обод Ватан. эркин ва фаровон хаёт- пировард мақсадимиз. Асарлар, 8-жилд. Т., Ўзбекистон, 2000. Б. 319-321.

SHuningdek, davlat boshqaruvining yana bir muhim tarmog‘i bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasining Hukumati - Vazirlar Mahkamasi davlat hokimiyati tizimining yagona bir tarmog‘i hisoblanadi.

Qonunlar ro‘yobga chiqarilishi uchun shart-sharoitlarni ta‘minlash ijro etuvchi organlarning asosiy vazifasidir. Hokimiyatlar bo‘linishi prinsipiga muvofiq, ijro etuvchi hokimiyat, ya‘ni mamlakat hukumati Vazirlar Mahkamasiga yuklatiladi. Odatda ijroiya hokimiyat parlamentga o‘tkazilgan saylovlardan so‘ng kamida bir oy ichida shakllantiriladi. Vazirlar Mahkamasining asosiy huquqiy maqomi-uning mustaqil O‘zbekiston hukumati ekanidadir. Unga, o‘z vakolati doirasida, qonunlarni va Prezident farmonlarini ijro etish masu‘liiyati yuklangan. Vazirlar Mahkamasi iqtisodiyotning, ijtimoiy va ma‘naviy sohaning samarali faoliyatiga rahbarlikni ta‘minlaydi. Vazirlar Mahkamasi davlat boshqaruv idoralar tizimiga va o‘zi tashkil etadigan xo‘jalik boshqaruvi muassasalariga rahbarlik qiladi.¹²

2007 yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti egallab turgan Vazirlar Mahkamasi Raisi lavozimining tugatilishi-davlat hokimiyati va boshqaruvini liberallashtirish va demokratlashtirish yo‘lida muhim qadam bo‘ldi.

Mustakillik yillarida Vazirlar Mahkamasi, ya‘ni ijroiya hokimiyat tarkibi 4 marta yangidan tasdiqlandi. 2010 yil 12 martda amaldagi Vazirlar Mahkamasi tarkibi belgilandi.

Demokratik tamoyillar asosida 2005 yili O‘zbekistonda Vazirlar Mahkamasi rahbari - Bosh vazir lavozimi joriy etildi. Konstitutsiyaning 89-moddasi birinchi bandidagi Prezidentga tegishli vakolatlar ijroiya hokimiyatga o‘tkazildi. Bu holat bir qator dunyo mamlakatlarida, xususan Fransiya va Rossiya davlatlari Konstitutsiyalari normalarida ham mavjud. Vazirlar Mahkamasi qonun, farmon, farmoyish, qaror ijrolarini ta‘minlash maqsadida maxsus qarorlar qabul qiladi hamda nazorat yo‘li bilan boshqaruvini amalga oshiradi, ijro hokimiyatini ta‘minlaydi.

Umuman, hozirgi kunda mazkur islohotlarning mantiqiy davomi sifatida islohotlar chuqurlashtirilmokda. Oliy Majlis vakolatlari tartibida Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi (lot. erk, ixtiyor, hoxish) bildirish huquqi berildi. Vazirlar Mahkamasi vakolatiga taalluqli masalalar yuzasidan qarorlar qabul qilish huquqi Prezident vakolati doirasidan chiqarildi.

Saylovlarda eng ko‘p deputatlik o‘riniga ega bo‘lgan siyosiy partiya taqdim etgan Bosh vazir nomzodining Parlament tomonidan ko‘rib chiqilishi va tasdiqlanishi haqidagi konstitutsiyaviy tartib belgilanib, hukumatga nisbatan ishonchsizlik votumi (saylovchi tashkilot vakillarining ko‘pchilik ovozi bilan qabul qilingan qarorlar) instituti

---

¹²“Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида” Ўзбекистон республикасининг Қонуни, 1993 йил 6 май.2003 йил 29 август “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, № 5, 202-модда) ўзгаришлар ва қўшимчалар киритилиб, унинг янги таҳрири тасдиқланган.

joriy qilindi.

Oliy Majlisga hokimiyat vakillik organlari va tashabbuskor guruhlardan nomzod ko'rsatish instituti tugatildi. Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzod ko'rsatish huquqi faqat siyosiy partiyalarga berildi. Oliy Majlisga saylovlarni tayinlash instituti tugatildi va uning o'rniga "Saylov kampaniyasi boshlanishini e'lon qilish" instituti joriy etildi. Bu vazifani O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi amalga oshirishi belgilab qo'yildi.

Siyosiy partiyalarning vakolatli vakili tushunchasi "O'zbekiston Respublikasining Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi Qonun hujjatiga kiritildi. Mazkur institut Qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlar ko'rsatgan siyosiy partiya saylov uchastkasida ovozlarni sanab chiqishda ishtirok etish huquqini vujudga keltirdi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri va O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi konunchilik palatasi o'rtasida ziddiyatlar doimiy tus olgan holda Qonunchilik palatasi deputatlari umumiy sonining kamida uchdan bir qismi tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti nomiga rasman kiritilgan taklif bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining ko'shma majlisi muhokamasiga Bosh vazirga nisbatan ishonchsizlik votumi bildirish haqidagi masala kiritilishi, Oliy Majlis palatalari qaroriga asosan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirini lavozimidan ozod etish bo'yicha qaror qabul qilishi, bunda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining butun tarkibi Bosh vazir bilan birga iste'foga chiqishi borasidagi kiritilgan takliflar ushbu yo'nalishdagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Vazirlar Mahkamasi vakolatiga kiruvchi masalalar yuzasidan Bosh vazirning qaror qabul qilishi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimiga nomzodlar Bosh vazir tomonidan taqdim etilishi Vazirlar Mahkamasi va Bosh vazir vakolatlarini yanada mustahkamlab, uning mas'uliyatini kuchaytirdi.

Mutaxassis olim R.Jumaev ta'kidlaganidek, "O'zbekistan siyosiy tizimining moslashuv qobiliyatining qat'iy usuli o'laroq, siyosiy tizim yaxlitligini saqlab qolgan holda bosqichma-bosqich zamonaviy andozalarga o'tmoqda. Mahalliy hokimiyat tuzilmalari, o'zini-o'zi boshqarish organlari, siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari, jamiyat va ijodiy uyushmalarning mustaqillik darajasi kengayib, erkinlik darajasi bosqichma-bosqich ortib bormoqda. Ularning faoliyatini jonlantirish, umumdemokratik o'zgarishlar jarayonidagi faol ishtirokini ta'minlash O'zbekistonning bugungi rivojlanish bosqichidagi eng dolzarb vazifalaridan biridir".¹³

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, mamlakatimizda davlat boshqaruvi sohasida chuqur demokratik islohotlarni amalga oshirish va modernizatsiyalash jarayonlari eng avvalo, milliy madaniy xususiyatlarga tayangan holda, dunyo xalqlari umume'tirof etilgan demokratik tamoyillarga asoslanib, muntazam holda tadrijiy

---

¹³Жумаев Р. "Давлат ва жамият: демократлаштириш йўлида". –Т., "Шарк" нашриёти, 1998 й, 31-бет.

evolyusion amalga oshirilayotganligi bilan xarakterlidir.

Mustaqil taraqqiyot yo‘li O‘zbekistonda davlat boshqaruvining aniq maqsadlarini belgilab olishda va amalga oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etdi. Bu mamlakatimizda mustaqillik tufayli belgilab olingan “Kuchli davlatdan, kuchli fuqarolik jamiyatiga o‘tish” jarayonida yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Davlat hokimiyatini tashkil etishda, uning bo‘linishi tamoyiliga amal qilish huquqiy davlat qurishda muhim va belgilovchi ahamiyatga ega. Unda qonun ustuvorligi, fuqarolarning erkinligi, huquq va manfaatlarini amalda ta‘minlashning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari shakllanadi va mustahkamlanib boradi.

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, davlat va jamiyat munosabatining demokratik mohiyatga ega ekanligini anglatadi. Mazkur maqsad faol fuqarolik jamiyatini qurishning strategiyasini belgilab beradi.

Davlat va jamiyat boshqaruvini demokratlashtirish va modernizatsiyalash umum e‘tirof etilgan demokratik prinsiplarga, qonun ustuvorligi, davlat hokimiyati va boshqaruvini erkinlashtirish, davlat hokimiyatini tashkil etishda hokimiyat bo‘linishi prinsipi, adolat, inson erkinligi va manfaatlar ustuvorligi, saylovlar, ko‘ppartiyaviylik kabi mezonlarga asoslanganligi bilan xarakterlanadi. Demokratiya umume‘tirof etilgan qadriyatdir. Uni amalga oshirishda har bir xalq, mamlakatning o‘ziga xos taraqqiyot yo‘li, milliy ma‘naviy xususiyatlari, milliy davlatchiligi negizlari bilan bog‘liq xususiyatlari ham hisobga olinishi, hurmat qilinishi demokratiya talablariga mos keladi.

O‘zbekistonda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasining ishlab chiqilishi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoev tomonidan “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmonining qabul qilinishi yaqin istiqbolda mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma‘naviy-g‘oyaviy sohalarida amalga oshirilishi zarur bo‘lgan dasturiy mo‘ljallarni belgilab berdi. Bu mustaqil taraqqiyot yo‘limizni aniq maqsadlar orqali ifoda etadi hamda demokratik qadriyatlarni yanada chuqurroq hayotimizga singib, demokratik fuqarolik jamiyatini qaror topishiga xizmat qiladi.

2. Davlat boshqaruvini markazlashtirishdan chiqarish.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining ko‘rinishlari, tasnif mezonlariga bog‘liq holda, quyidagicha taqsimlanishi mumkin:

-hokimiyatlarning bo‘linish tamoyili bo‘yicha: qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari;

-hududiy miqyosi bo‘yicha: mintaqaviy (hududiy), mahalliy hokimiyatlar;

-davlat faoliyati ko‘rinishi bo‘yicha: fuqarolik, harbiy, huquq-tartibot, maxsus ixtisoslashgan hokimiyatlar;

-tashkiliy-huquqiy me‘yorlarga bo‘yicha: jamoaviy, yakka tartibdagi hokimiyatlar;

-qaror qabul qilish shakli bo'yicha: kollegial, yakka-tartibdagi hokimiyatlar;

-davlat boshqaruv vazifalarini amalga oshirish shakl va usullari bo'yicha: siyosiy, ma'muriy, moliyaviy, kuch ishlatuvchi, iqtisodiy, jazo, nazorat-kuzatuv, maslahat, muvofiqlashtiruvchi hokimiyatlar;

-yuklatilgan vakolatlarni bajarish xususiyatlari bo'yicha: markaziy hokimiyat boshqaruvi, funksional hokimiyat boshqaruvi.¹⁴

Xususan, 1995 yil mamlakatimiz tarixida birinchi marta ko'p partiyaviylik asosida o'tkazilgan erkin parlament saylovlari ham, joylarda mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlaridan tortib, vakillik, ijroiya, sud organlarigacha bo'lgan idora tizimlarini barpo etish, barcha siyosiy va jamoatchilik harakatlari, partiyalar hamda respublika aholisining jamiki qatlamlaridan vakillar bo'lgan respublika parlamenti - Oliy Majlisni shakllantirish imkonini berdi¹⁵.

Davlat hokimiyati va boshqaruvida o'zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanatining samarali tizimini shakllantirish, ayniqsa faol demokratik yangilanishlar va mamlakatni modernizatsiya qilish davrida (2000-2010 yy.) jadallashdi. Ushbu jarayon, jumladan, aholining siyosiy va ijtimoiy faolligini oshirish dasturini ishlab chiqish va amalga oshirishni talab qildi. XXI asrning dastlabki yillarida islohotlarni chuqurlashtirish va jamiyatni yangilashning ustuvor yo'nalishlarini amalga oshirish dasturi" doirasida fuqarolarning o'z xohish-irodasini erkin ifodalashi, o'z manfaatlarini ro'yobga chiqarish va himoya qilish huquqini ta'minlashi uchun zaruriy huquqiy maydon, imkoniyatlar va kafolatlar yaratish, jamiyatda manfaatlar va qarama-qarshi kuchlar o'rtasida muvozanatni ta'minlaydigan kuchli mexanizmlarni shakllantirish chora-tadbirlari kompleksi yaratildi¹⁶.

2002 yil 27 yanvarda o'tkazilgan referendumda O'zbekiston xalqi mamlakatda ikki palatali parlamentni tuzishni hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining konstitutsiyaviy vakolat muddatini besh yildan etti yilga o'zgartirishni yoqlab ovoz berdi. 2002 yil 4 aprelda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Referendum yakunlari hamda davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy prinsiplari to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonuni qonun ustuvorligini, hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud tarmoqlari o'rtasida muvozanatni, ulardan har birining haqiqiy mustaqilligini ta'minlash qonun hujjatlarini takomillashtirishga doir ishlarning asosiy yo'nalishlari ekanini belgilab berdi¹⁷.

¹⁴Василенко И.А. Государственное и муниципальное управление: учебник для академического бакалавриата / И. А. Василенко. -6-е изд., пер. и доп. -М. : Издательство Юрайт, 2014. С. 494.

¹⁵Каримов И.А. Бунёдкорлик - фаровон ҳаёт асоси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IV- сессиясида сўзланган нутқ, 1995 йил 21 декабрь. 84-бет.

¹⁶XXI аср дastлабки йилларида ислотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилашнинг устувор йўналишларини амалга ошириш дastурлари рўйхати. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 10 июнь "Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис XIV сессиясидаги маърузаси асосий қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"даги Қарорига илова // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари Миллий базасининг веб-сайти – www.lex.uz.

¹⁷Ўзбекистон Республикасининг "Референдум якунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий

SHuningdek, O‘zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov tashabbuslari bilan 2003 yil 9 dekabrda “Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-3358-son Farmoni qabul qilinib, unda jamiyat hayotining barcha sohalarini erkinlashtirish va isloh qilishning hozirgi bosqichi talablariga muvofiq iqtisodiyotni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, davlat tuzilmalarining hokimiyat vakolatlarini qisqartirish, davlat va xo‘jalik boshqaruvi vazifalarini aniq chegaralab qo‘yish, shuningdek respublika davlat boshqaruvi organlari faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida: “Vazirliklar, davlat qo‘mitalari, qo‘mitalar, agentliklar, shuningdek ular huzurida va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida tashkil etiladigan davlat boshqaruvi tuzilmalari respublika davlat boshqaruvi organlari jumlasiga kiradi”¹⁸ deb belgilab berildi. Ushbu jarayon O‘zbekistonda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini zamonaviy talablar asosida isloh etishni ilk modernizatsiyalashgan usulini boshlab berdi. Bugun davlat boshqaruvi tushunchasiga zamonaviy yondashuv deb qaralayotgan “modernizatsiyalash strategiyasi” eng avvalo davlat hokimiyati organlari tizimida “institutsional o‘zgarish” vositalaridan keng foydalanadigan konsepsiya sifatida e’tirof etiladi. Bunda eng asosiy e’tibor davlat hokimiyati organlari faoliyatini belgilashda:

- vakolat va vazifalarning tashkiliy-huquqiy asoslarini qayta takomillashtirish;
- xizmatchi kadrlar va moddiy resurslarni hisobga olgan holda optimallashtirish;
- strategik rejalashtirishning innovatsion shakllarini joriy etish;
- byurokratiyadan xoli qilish, faoliyatning shaffofligini oshirish;
- davlat hokimiyati organlari ish samaradorligini o‘lchash indikatorlarini qo‘llash kabi talablar mazkur konsepsiyaning asosiy belgilari sifatida baholanadi.

Bugungi kunda mamlakatimiz boshqaruv tizimida demokratik davlatlar tajribasida sinalgan qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlari o‘rtasida barqaror muvozanat, bir-birining faoliyati ustidan nazorat qilish va o‘zaro chegaralab turishni ta’minlovchi mexanizm shakllantirildi. Bu mexanizm Konstitutsiya va qonunlarimizda mustahkamlangan. O‘zbekiston Prezidenti, ijro hokimiyatining boshlig‘i sifatida, hokimiyatning konstitutsiyaviy asosda bo‘linishi tamoyili doirasida Konstitutsiya bo‘yicha o‘ziga yuklangan vazifalarni bajarib, turli hokimiyat tarmoqlarining o‘zaro hamkorlikda ishlashini ta’minlaydi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 89-moddasida “O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshlig‘idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta’minlaydi”, degan qoida mustahkamlab qo‘yilgan. **SHuningdek, mamlakat va jamiyat taraqqiyotining har qanday bosqichida, Prezidentlik instituti hokimiyat tarmoqlarining o‘zaro kelishilgan holda faoliyat yuritishini ta’minlovchi institut sifatida o‘zini namoyon etadi.**

принциплари тўғрисида”ги Конституциявий Қонуни // Халқ сўзи. – 2002. - 12 апрель.

¹⁸Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 11-12-сон, 178-модда.

Prezidentning hokimiyatlar bo‘linishi sharoitidagi hokimiyat tarmoqlarining o‘zaro mutanosib ishlashini ta‘minlashga qaratilgan faoliyatining konstitutsiyaviy asosi 93-moddaning 8-bandida mustahkamlangan bo‘lib, unga binoan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti “Respublika oliy hokimiyat va boshqaruv organlarining bahamjihat ishlashini ta‘minlaydi; vazirliklar, davlat qo‘mitalari hamda davlat boshqaruvining boshqa organlarini O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining taqdimiga binoan tuzadi va tugatadi, shu masalalarga doir farmonlarni keyinchalik O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalari tasdig‘iga kiritadi”¹⁹. Mazkur jihat bugungi kunda bir qator MDH mamlakatlari davlat hokimiyatini tashkil etish amaliyoti tajribasida ham davlat boshlig‘i-Prezidentning hech bir hokimiyat tarmog‘iga mansub bo‘lmasdan, balki ularning o‘zaro bahamjihat ishlashini ta‘minlovchi institut sifatida faoliyat yuritishi qonun hujjatlarida isbotlangan. Xususan, Rossiya Federatsiyasi Konstitutsiyasining 80-moddasi 2-bandida mustahkamlanishicha, Rossiya Federatsiyasi Prezidenti davlat hokimiyati organlarining muvofiqlashgan tarzda faoliyat olib borishini va o‘zaro harakat qilishini ta‘minlaydi²⁰. Tojikiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida Prezident davlat organlarining muvofiqlashgan tarzda faoliyat olib borishini va o‘zaro harakat qilishining kafili ekanligi belgilab qo‘yilgan²¹.

Ba‘zi xorijiy manbalarda hokimiyatning konstitutsiyaviy bo‘linishi tamoyili ko‘phokimiyatchilik holatiga olib kelishi, davlat hokimiyati ta‘sirini zaiflashtirishi mumkin, degan fikrlarni ham uchratish mumkin. O‘zbekistonda davlat hokimiyati yagona bo‘lib, uning birdan-bir manbai, Konstitutsiyaning 7-moddasiga binoan, xalqdir. Hech bir davlat o‘z organi hokimiyatini mutlaqo suveren (mustaqil) holda amalga oshirmaydi va bunga intilmaydi ham. Davlat hokimiyati tegishli organlar o‘rtasida bo‘linmaydi, uni qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati organlari konstitutsiya bergan vakolatlar doirasida amalga oshiradi.

O‘zbekistonda parlament tizimini isloh qilish, qabul qilinayotgan qonun hujjatlarining sifati va asosli bo‘lishini yaxshilash bilan bir qatorda davlat miqyosidagi manfaatlar bilan mintaqalarning manfaatlari o‘rtasidagi mutanosiblikni ta‘minlash, davlat va jamiyat qurilishida fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki ko‘lamini ancha kengaytirish imkonini berdi.

2007 yilda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to‘g‘risida”gi Konstitutsiyaviy Qonuni²² amalga oshirish natijasida qonunchilik hokimiyati bo‘lmish Oliy Majlis va

¹⁹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2017. 93-модда. (93-модданинг биринчи қисми 8-банди Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 16 апрелдаги ЎРҚ-366-сонли Қонуни таҳририда-ЎР ҚХТ, 2014 й., 16-сон, 176-модда).

²⁰См. Конституция Российской Федерации. -М.: Юрлит, 2008.

²¹Тоҷикистон Конституцияси. -Душанбе: Ирфон, 2006.

²²Ўзбекистон Республикасининг “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий Қонуни //

joylardagi mahalliy kengashlarning vakolatini, ijro hokimiyati bo‘lgan hukumatning mustaqilligini oshirish, Prezidentning vakolat va vazifalariga o‘zgartishlar kiritish va ularni qisqartirish imkoni yaratildi.

Birinchi chaqiriqdagi parlament ishining (2004-2009 yy.) yakunlari O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisini ikki palatali parlamentga aylantirish yuzasidan ko‘rilgan chora-tadbirlarning to‘g‘riligi va o‘z vaqtida amalga oshirilganini isbotladi. Qabul qilinayotgan qonunlarning sifati jiddiy ravishda yaxshilandi, samarali o‘zaro tiyib turish va muvozanat tizimi yaratildi, davlat miqyosidagi va hududiy manfaatlarining mutanosibliigi va uyg‘unligi ta‘minlandi. Mamlakatimizning qonun chiqaruvchi organi faoliyatida siyosiy partiyalar, mahalliy vakillik hokimiyati organlarining roli va ta‘siri yanada oshdi.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti tashabbusi bilan 2010 yilda qabul qilingan “Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi”ga asosan, davlat hokimiyati idoralari, huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar, shu jumladan, prokuratura faoliyatida qonunchilik talablariga rioya qilish va qonun ustuvorligini ta‘minlash bo‘yicha adliya organlarining rolini yanada kuchaytirishga qaratilgan yangi huquqiy mexanizmlarni joriy etadigan hujjatlarni ishlab chiqish va qabul qilish talab etildi. Adliya organlarining huquq ijodkorligi sohasi va huquqni qo‘llash amaliyotida yagona davlat siyosatini o‘tkazishdagi rolini kuchaytirish uchun ularga zarur bo‘lgan tegishli vakolatlarning berilishi mamlakatimizning huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlari tizimida o‘zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanatining samarali mexanizmini yaratish imkonini berdi, bu esa mazkur organlar faoliyatida qonuniylik va qonun ustuvorligini ta‘minlashga xizmat qildi²³.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga kiritilgan o‘zgartish va qo‘shimchalarga muvofiq²⁴, Oliy Majlis palatalari mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining dolzarb masalalari yuzasidan O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining hisobotini eshitish huquqiga ega bo‘ldi. Binobarin, mazkur qonun markaziy va mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining faoliyati ustidan parlament nazoratini takomillashtirish, davlat hokimiyati tizimida o‘zaro tiyib turish va manfaatlar muvozanati mexanizmlarini yanada rivojlantirishning, mamlakatimizda keng ko‘lamli demokratik ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda parlament rolini oshirishning muhim omiliga aylandi.

Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. -2007. -№15. -151-модда.

²³И.А.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. // www.press-service.uz.

²⁴Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (78, 80, 93, 96 ва 98-моддаларига)”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. -2011. - №16. - 159-модда.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, davlat hokimiti o'rtasida o'zaro tiyib turish va muvozanat tizimi faqat rahbarlar emas, balki aniq bir shaxsning ham o'zini namoyon etishi hamda muhim institutsional o'zgarishlar tashabbuskori bo'lishi uchun erkin va haqiqiy imkoniyatlarga ega bo'lgan taqdirdagina ravnaq topadi. Albatta, bu bosqichma-bosqich amalga oshiriladi va muayyan davlatdagi kuchli, ochiq hamda adolatli fuqarolik jamiyati asoslarini shakllantirish bilan bog'liq bo'ladi.

Bu borada Osiyo mintaqasida rivojlangan Xitoy va YAponiyada amalga oshirib kelinayotgan zamonaviy ma'muriy islohotlar ham alohida e'tiborga loyiq. Xitoydagi ma'muriy islohotlarning asosiy yo'nalishlari etib, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari apparati xodimlarini qisqartirish, takrorlanuvchi funksiyalarni bartaraf etish, Davlat kengashi tuzilmasini qayta tuzish, samarali kadrlar siyosatini yuritish, korrupsiyaga qarshi kurash kabi vazifalar ustuvorligi belgilangan. Bir paytning o'zida islohotlar jamiyatdagi barqarorlikni buzilmasligiga jiddiy e'tibor berildi. Buni nohukumat tashkilotlar bilan ishlash bo'yicha davlat organlari funksiyalari kuchaytirilganida ham ko'rish mumkin.²⁵

XXI asrning boshida boshlangan YAponiyadagi ma'muriy islohotlarning o'ziga xos jihati davlat xizmati funksional va tarkibiy o'zgarishlarga asosiy e'tibor qaratilishi bilan izohlanadi. Buning asosiy mazmuni yagona davlat tartibga solish mexanizmi doirasida umumiy boshqaruvchilik darajasini ko'tarish maqsadida huquq va javobgarlikni qayta taqsimlashdan iborat. Islohot natijasida bosh vazir va uning funksional roli kuchaytirildi, vazirlik va idoralar qayta tuzildi, ular ma'muriyati faoliyatini baholashning yangi shakllari joriy etildi, bir qism boshqaruv funksiyalari quyi organlarga berildi, davlatning kadrlar siyosati o'zgartirildi.

Xususan, YAponiyada davlat boshqaruvi kadrlar siyosatida betaraflik, xolislikni ta'minlash hamda kadrlar masalasini ilmiy asoslantirilgan boshqaruvini rivojlantirish uchun ma'lum bir davlat xizmatchisiga nisbatan kadrga oid ishlar bevosita qo'l ostida bo'lgan rahbari tomonidan emas, balki boshqa davlat organi tomonidan kadrga doir vakolatlarni professional tarzda bajara oladigan tizimning ishlab chiqilganligida.

Aynan YAponiyada ushbu tizim:

1) alohida (har bir) davlat xizmatchisining ishga olinishi, ishdan bo'shatilishi, bo'syuv va xodim ustidan nazorat olib borish kabi bevosita kadrga oid masalalar markaziy davlat organlari darajasida vazirlik, qo'mita va boshqa organlar rahbarlari (ya'ni vazir, rais va h.k) tomonidan, mahalliy darajada esa prefektura (viloyat, shahar, tuman) mer (hokim)lari tomonidan amalga oshiriladi;

---

²⁵Армянинова А.А. Государственное управление в Японии и Китае: сравнительный анализ // Гуманитарные научные исследования. ФГБОУ ВО "Башкирский государственный университет", 2017. № 1 [Электронный ресурс]. URL: <http://human.snauka.ru/2017/01/18875>

2) kadrğa oid boshqaruvda siyosiy betaraflik, xolislikni ta'minlash hamda kadrlar masalasining ilmiy asoslantirilgan boshqaruvini ta'minlash maqsadida mustaqil organ-kadrlar masalasi bo'yicha davlat boshqaruvi organini joriy etilishi.

Davlat markaziy apparati darajasida bunday organ Kadrlar boshqarmasi deb nomlansa, mahalliy darajada kadrlar bo'yicha komissiya yoki adolat komissiyalari faoliyat yuritadi²⁶.

2014 yil 16 apreldagi O'RQ-366-son "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining ayrim moddalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida (32, 78, 93, 98, 103 va 117-moddalariga)"gi Qonun tiyib turish va manfaatlar muvozanati tizimini ta'minlash jarayonini yanada yuqori bosqichga olib chiqdi. Xususan, mazkur qonun bilan jamoatchilik va parlament nazorati institutlarini joriy etish uchun konstitutsiyaviy asos yaratildi, ijro etuvchi hokimiyatning vakillik organlari oldidagi mas'uliyati yanada oshirildi. O'zbekiston Respublikasining davlat mexanizmini samarali tartibini o'rnatish jarayonida ijro etuvchi apparatning o'rniga alohida e'tibor qaratildi.

Ijro etuvchi apparat bu-respublika Hukumati faoliyatini tashkiliy va axborot-tahliliy jihatdan ta'minlashni, Vazirlar Mahkamasi va uning Rayosati majlislarini, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlari, Hukumat qarorlari loyihalarini tayyorlaydi, ularni amalga oshirish yuzasidan amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqadi hamda tizimli ravishda ijroni nazorat qiladi²⁷.

Ijro etuvchi apparatning tuzilmasiga Ijro etuvchi apparat boshqaruvchisi va uning o'rinbosari, Ijro etuvchi apparatning tarkibiy bo'linmalari-mamlakat iqtisodiyotining muhim komplekslari, tarmoqlar va sohalari bo'yicha axborot-tahlil departamentlari, O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining kotibiyati, O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri o'rinbosarlarining apparatlari, Ijro etuvchi apparat boshqaruvchisi va o'rinbosarining kotibiyatlari, Huquqiy ekspertiza va xalqaro shartnomalar boshqarmasi, funksional bo'limlar kiradi.

Davlat rasmiy hokimiyat tashkiloti sifatida o'zining ijtimoiy jarayonlarni boshqarish bo'yicha turli vazifalarini bajarar ekan, bu hokimiyatni belgilangan tartibda tashkil etiladigan davlat hokimiyati organlari va boshqaruv idoralari yordamida amalga oshiradi. Bu tizim davlat hokimiyatining yordamchi instituti, uning qarorlarini hayotga joriy etuvchi, hokimiyat vakolatlarini ma'lum huquq va majburiyatlarga muvofiq tarzda amalga ijro etadigan uning tuzilmalari bo'lib hisoblanadi. Demak, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari hokimiyat tarmoqlari tizimida:

---

²⁶Нематов Ж. Японияда давлат хизматининг ўзига хос хусусиятлари: киёсий-хуқуқий таҳлил.//Ўзбекистон Республикасида давлат хизматини ислох этишининг хуқуқий асослари: давра суҳбати материаллари. - Тошкент: Baktria press, 2015. Б.38.

²⁷“Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Ижро этувчи аппарати тўғрисида” Низом. 3-банди.Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 2 майдаги 81-сон қарорига 2-илова.

-funksional;

-institutSIONAL;

-personal jihatlari bilan ajralib turadi. Uning tizimida juda katta boshqaruv, moddiy va insoniy resurslar to'plangan bo'lib, bu holat davlat hokimiyati organlarining jamiyatda tutgan real o'rni va ahamiyatiga ta'sir etadi.

Demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilish bo'yicha islohotlarni amalga oshirish jarayonida hokimiyat tarmoqlari vakolatlari va nazorat funksiyalarini kuchaytirish nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Bu borada boshqaruv apparatini demokratlashtirish quyidagilarni anglatadi:

-hokimiyatni markazdan soqit qilish-boshqaruv tizimida quyi pog'onada turadigan hokimiyat organlari vakolatlarini kengaytirish;

-hokimiyat vakolatini berish-davlat boshqaruvi vazifalarining bir qismini fuqarolik jamiyati institutlari va tashkilotlariga o'tkazish;

-hokimiyatni demokratlashtirish-boshqaruv organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirish²⁸.

Davlat idoralari davlat hokimiyatini ijro etish va davlat boshqaruv vazifalarini amalga oshirish uchun tashkil qilinadi. Bunda davlat-boshqaruv faoliyatining ijtimoiy maqsadi sifatida quyidagi vazifalarni bajarishga qaratilgan:

-me'yoriy hujjatlar, insonlarning xatti-harakat qoidalarini qabul qilish bilan bog'liq muvofiqlashtirish vazifasi;

-huquq-tartibot, qabul qilingan qarorlar ijrosini ta'minlaydigan tashkilotchilik vazifasi;

-fuqarolar xavfsizligini ta'minlash, ularning huquq va erkinliklarini himoya qilishdan iborat muhofaza vazifasi²⁹.

Davlat va hokimiyat vakolatlarining mavjudligi-davlat organining katta ahamiyatga molik belgisi. Boshqa belgi, alomatlar bilan birgalikda u bir tomondan, davlat hokimiyati organlari va boshqaruv idoralari o'rtasida, boshqa tomondan esa, davlat tashkilotlari hamda nodavlat idora va tashkilotlar o'rtasida aniq chegara qo'yish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasidagi davlat idoralari davlat hokimiyatini amalga oshirishning yagona tizimini tashkil etadi. O'zbekiston fuqarolari davlat ishlarini boshqarishda ishtirok etish huquqini amalga oshirar ekan, saylovlar va o'z vakillari orqali davlat organlarini shakllantirishga ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 99-moddasiga muvofiq "Viloyatlar, tumanlar va shaharlarda (tumanga bo'ysunadigan shaharlardan, shuningdek shahar tarkibiga kiruvchi tumanlardan tashqari) hokimlar boshchilik qiladigan xalq deputatlari

²⁸Хутинаев И.Д. Децентрализация государственной власти как элемент теории институционализации // Социология власти. – 2005. - № 6.С.83-84.

²⁹Рахмонов А. "Ўзбекистон Республикасида давлат бошқаруви". Т., "Академия" 2006 й. Б. 25-26.

kengashlari hokimiyatning vakillik organlari bo‘lib, ular davlat va fuqarolarning manfaatlarini ko‘zlab o‘z vakolatlariga taalluqli masalalarni hal etadilar”³⁰.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 100-moddasida qayd etilganidek, mahalliy hokimiyat idoralari vakolatiga quyidagilar kiradi:

- qonuniylikni, huquqiy tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta‘minlash;
- hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish masalalari;
- mahalliy byudjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yig‘imlarni belgilash, byudjetdan tashqari jamg‘armalarni hosil qilish;
- mahalliy kommunal xo‘jalikka rahbarlik qilish;
- atrof-muhitni muhofaza qilish;
- fuqarolik holati aktlarini qayd etishni ta‘minlash;
- normativ hujjatlarni qabul qilish hamda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga va O‘zbekiston Respublikasi qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

YUqoridagi fikrlardan shu narsa aniq bo‘ladiki, O‘zbekistonda davlat organlari tizimi deganda uning markaz, viloyatlar, tuman va shaharlardagi vakillik idoralari hamda mahalliy davlat hokimiyat organlarining yaxlitligi tushuniladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan vazifalarni so‘zsis amalga oshirish, joylarda ishlarni tashkil etish, birinchi navbatda, jamoatchilik oldida hisobot berish shakllari va uslublarini tubdan takomillashtirish, aholining hayot sifati va darajasini yuksaltirish, davlat organlari rahbarlarining mas‘uliyatsizligi holatlarining yuzaga kelishiga qat’iy ravishda barham berish hamda mahalliy davlat hokimiyati organlarining tashabbuslarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning “Hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2017 yil 8 avgustdagi PQ-3182-son qarori qabul qilindi.

Ushbu qarorga asosan hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha yangicha tizim-sektorlar faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Unga ko‘ra, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, tumanlar, shaharlar hududlari tegishlicha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi raisi, viloyatlar va Toshkent shahri, tumanlar (shaharlar) hokimlari, prokuratura, ichki ishlar va davlat soliq xizmati hududiy organlari rahbarlari boshchilik qiladigan kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha 4 ta sektorlarga bo‘lindi³¹. Hududlar va tumanlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha sektorlar ishini tashkil etish “mahalla-tuman (shahar)-viloyat-

³⁰Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т., “Ўзбекистон”, 2017 йил, 99-модда.

³¹Йил сарҳисоби. 2017 йил-шиддатли ислохотлар йили. -Т.: “Адолат”, 2017. -96 б.

respublika” sxemasiga muvofiq faoliyatini tashkil etilishi mazkur qarorda belgilab qo’yildi. Ushbu jarayon:

- davlat boshqaruvi organlarining vazifalari, funksiyalari va vakolatlari, ularni amalga oshirish mexanizmlari hamda javobgarlik sohasini aniqlashtirish, muvofiqlashtirish hamda strategik rejalashtirish jarayonlarini markazlashtirishdan chiqarish va takomillashtirishga;

- davlat boshqaruvi organlari faoliyatini tashkil etishning institutsional, moliyaviy asoslarini takomillashtirish, davlat xizmatlarining sifati va ulardan foydalanish imkoniyatini oshirish, shu jumladan, ularning elektron shaklda taqdim etilishini to’laqonli ta’minlashga o’tish, “Elektron hukumat” tizimini yanada rivojlantirishga;

- iqtisodiyot tarmoqlarini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini oshirish va xo’jalik boshqaruvi organlari maqomini qayta ko’rib chiqishga;

- mahalliy davlat hokimiyati organlarini tashkil etish va faoliyatini takomillashtirishga;

- professional davlat xizmatining samarali tizimini shakllantirish, davlat boshqaruvi organlari faoliyatida korrupsiyaga qarshi kurashishning samarali mexanizmlarini joriy etishga xizmat qiladi.

Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari apparati faoliyatini amalga oshirish, ya’ni uning asosiy maqsadlari tizimiga xizmat qilish roli-vazifalarga ajratilganligidadir. SHu bois, 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi doirasida qabul qilinishi nazarda tutilgan, “Davlat xizmati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, shuningdek, davlat boshqaruvi tizimini tartibga soluvchi boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tarkibi mazmunini samarali amalga oshirilishini ta’min etuvchi majburiy vazifalar o‘zining aniq ifodasini topadi.

2.O‘zbekiston Respublikasida Ma’muriy islohotlar konsepsiyasi.

O‘zbekiston Respublikasida Ma’muriy islohotlar konsepsiyasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan isloh qilishning 6 ta asosiy yo‘nalishi belgilab berildi. Birinchi yo‘nalish ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatining institutsional va tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirishga bag‘ishlangan. Mazkur sohadagi chora-tadbirlar quyidagilarni nazarda tutadi:

- ijro etuvchi hokimiyat organlarini tashkil etish va tugatishning aniq mezonlari hamda tartib-taomillarini joriy qilish;

- kadrlar va moddiy resurslardan oqilona foydalangan holda, ijro etuvchi hokimiyat organlarini optimallashtirish;

- ijro etuvchi hokimiyat organlarining mustaqilligini oshirish hamda ularning Vazirlar Mahkamasi bilan o‘zaro hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish;

davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini izchil takomillashtirish va «Elektron hukumat» tizimini yanada keng joriy etish;

ma'muriy adliyani rivojlantirish va murojaatlarni kollegial eshitishni joriy qilish.

Ikkinchi yo'nalish ijro etuvchi hokimiyat organlarining vazifalarini, ularni amalga oshirish mexanizmlari va javobgarlik sohalarini aniqlashtirishni nazarda tutadi. SHu munosabat bilan quyidagi masalalar bo'yicha chora-tadbirlar ko'riladi:

rivojlanish dasturlarini shakllantirishda hududiy ijro etuvchi hokimiyat organlarining tashabbuskorligi va rolini oshirish;

maqsadli indikatorlarga erishishga asoslangan, barcha darajadagi ijro etuvchi hokimiyat organlari va ularning rahbarlari faoliyatini baholashning prinsipial yangi tizimini joriy qilish;

xalqaro amaliyotda muvaffaqiyatli qo'llanilayotgan, shu jumladan, sifat menejmenti, indikativ rejalashtirish, autsorsing, kraudsorsing kabi ishni tashkil etishning zamonaviy uslublaridan foydalanish;

rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va ularning amalga oshirilishini monitoring qilishda jamoatchilik bilan o'zaro hamkorlikning zamonaviy shakllarini joriy etish.

Uchinchi yo'nalish iqtisodiyot tarmoqlariga ma'muriy ta'sirni qisqartirish va boshqaruvning bozor mexanizmlarini kengaytirish hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda quyidagilar rejalashtirilmoqda:

xususiy sektor samarali faoliyat ko'rsatayotgan sohalarda davlat ishtirokidagi tijorat tashkilotlarini tuzishni cheklash va amaldagi davlat korxonalarini qayta tashkil etish;

iqtisodiy faoliyatda davlat ishtirokining aniq bozor mexanizmlarini ishlab chiqish; ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal qilishda ijtimoiy hamda davlat-xususiy sheriklikning huquqiy va institutsional bazasini takomillashtirish;

ayrim davlat funksiyalarini xususiy sektorga o'tkazish.

To'rtinchi yo'nalishda, jumladan, quyidagilar orqali vertikal boshqaruv tizimi va ijro etuvchi hokimiyat organlari hamkorligining mexanizmlarini takomillashtirish nazarda tutilgan:

davlat boshqaruvini bosqichma-bosqich nomarkazlashtirish;

mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish, ularning roli va javobgarligini oshirish;

hududiy organlarning rahbar kadrlarini tanlash va joy-joyiga qo'yish masalalarida mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini kuchaytirish.

Beshinchi yo'nalish davlat boshqaruvi tizimiga strategik rejalashtirishning zamonaviy shakllari, innovatsion g'oyalar, ishlanma va texnologiyalarni joriy etish bo'yicha chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan. Mazkur chora-tadbirlar qatorida quyidagilarni ta'kidlash lozim:

davlat xizmatlari ko'rsatish tartib-taomillarini optimallashtirish va soddalashtirishni ta'minlaydigan davlat boshqaruvining innovatsion shakllarini joriy etish;

innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni ishlab chiqishga investitsiyalarni faol jalb etish;

zamonaviy ilmiy-tadqiqot va innovatsion yutuqlarni muvaffaqiyatli joriy qilish uchun zarur bo'lgan rivojlangan infratuzilmani yaratish;

tabiatni muhofaza qilish, resurs va energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish.

Va nihoyat, so'nggi oltinchi yo'nalishda professional davlat xizmatining samarali tizimini shakllantirish, shuningdek, korrupsiyaga qarshi kurashishning ta'sirchan mexanizmlarini o'rnatish belgilangan. Ularga erishish uchun quyidagilar rejalashtirilgan:

davlat xizmatining shaffofligi va ochiqligini ta'minlash, aholi bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yishning yangi mexanizmlarini joriy etish;

davlat xizmatchilarining mehnatiga haq to'lash va ijtimoiy ta'minotining zamonaviy tizimini kiritish orqali ularning mehnat unumdorligini oshirish.

Bundan tashqari, Farmon bilan O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi normalarini amaliy ro'yobga chiqarish bo'yicha 40 dan ortiq aniq tadbirlarni nazarda tutuvchi «Yo'l xaritasi» tasdiqlandi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotla konsepsiyasini amalga oshirish bo'yicha komissiya hamda davlat boshqaruvi tizimini tanqidiy o'rganish va uni tubdan isloh qilish yuzasidan takliflar tayyorlash bo'yicha ishchi guruhlar tashkil etildi.

Komissiya ishchi guruhlar tomonidan tegishli normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari sifatli ishlab chiqilishini tashkil etadi, shuningdek, Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi va «Yo'l xaritasi»ning to'liq, o'z vaqtida va sifatli amalga oshirilishi ustidan qat'iy nazorat olib boradi.

Shu bilan bir qatorda, Komissiyaga davlat boshqaruvi tizimini tanqidiy o'rganish va uni tubdan isloh qilish bo'yicha takliflar tayyorlash jadvalini tasdiqlash vazifalari yuklatildi, unga asosan 100 dan ortiq davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari faoliyatini qayta ko'rib chiqish rejalashtirildi.

Ma'muriy islohotlarning amalga oshirilishi quyidagi natijalarga erishishga qaratilgan.

1. Kutilayotgan islohotlarning to'liq amalga oshirilishini ta'minlashga, ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muammolarini o'z vaqtida aniqlash va samarali hal etishga qodir bo'lgan, innovatsion rivojlanishning umumjahon tendensiyalariga javob beradigan davlat boshqaruvi tizimini yaratish, shu jumladan, quyidagilar orqali yaratish:

ortiqcha va o'ziga xos bo'lmagan vazifa, funktsiya va vakolatlarni bartaraf etish, takrorlash va parallelizmni tugatish hisobiga davlat boshqaruvi tizimini optimallashtirish hamda nomarkazlashtirish;

davlat boshqaruvini byurokrtiyadan xoli qilish va uning sarf-xarajatlarini pasaytirish, boshqaruv qarorlari qabul qilish tizimining faoliyat samaradorligini va shaffofligini oshirish;

strategik rejalashtirish, innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalar tizimini joriy etish;

iqtisodiyot tarmoqlariga ma'muriy ta'sir ko'rsatishni yanada qisqartirish hamda boshqaruvning sog'lom raqobat muhitini rivojlantirish, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va aholining ishchanlik faolligini oshirishga qaratilgan bozor mexanizmlarini kengaytirish;

jamoatchilik va parlament nazoratining, eng avvalo, korrupsiya ko'rinishlarining oldini olishga qaratilgan samarali shakllarini joriy etish.

2. Fuqarolar huquq va erkinliklarini ta'minlashning ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, ularning farovonligini va ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatidan qanoatlanganlik darajasini yanada oshirish, shu jumladan, quyidagilar orqali yanada oshirish:

davlat organlarining jismoniy va yuridik shaxslar bilan huquqiy munosabatlarini aniq tartibga solishga qaratilgan ma'muriy tartib-taomillarni takomillashtirish;

ijro etuvchi hokimiyat organlarining qarorlari va harakatlari ustidan shikoyat qilish tartibini takomillashtirishni, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini kollegial eshitish mexanizmlarini joriy etishni nazarda tutuvchi ma'muriy adliya tizimini rivojlantirish;

«Elektron hukumat» tizimini takomillashtirish orqali davlat xizmatlari ko'rsatishning samaradorligini oshirish;

jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, qonuniylik va huquq-tartibotni mustahkamlash.

O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasida nazarda tutilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi, so'zsiz, innovatsion rivojlanishning zamonaviy tendensiyalari va jahon standartlarini hisobga olgan holda davlat boshqaruvi tizimini modernizatsiya qilishga yangi kuch bag'ishlaydi.

Umuman olganda, O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlarning amalga oshirilishi «Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak» degan ulug'vor g'oyani hayotga to'liq tatbiq etishga xizmat qiladi.

Mamlakat taraqqiyotining zamonaviy bosqichida keng ko'limli islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi davlat boshqaruvining mutlaqo yangi va samarali faoliyat yurituvchi tizimini yaratishni talab qiladi.

SHu munosabat bilan mamlakatda davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish va modernizatsiya qilish bo'yicha salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

Davlat organlari faoliyatining ochiqligini ta'minlash va davlat xizmatlari ko'rsatish tizimini takomillashtirish uchun elektron portallar va ma'lumotlar bazalari yaratildi.

Xususan, ruxsat beruvchi hujjatlar va litsenziya olishni soddalashtirish uchun www.license.gov.uz, «yagona darcha» tamoyili bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatishni ta'minlash uchun birdarcha.uz veb-saytlari yaratildi. Davlat xizmatlarini qayta ko'rib chiqish va optimallashtirish natijasida tadbirkorlik sub'ektlarini ro'yxatga olishning tartib-taomillari 4 martaga, ro'yxatga olish uchun zarur vaqt esa 30 daqiqaga qadar qisqartirildi.

SHu bilan birga, so'nggi yilda amalga oshirilgan keng ko'lamli ishlarning ob'ektiv tahlili, davlat boshqaruvi organlari faoliyati, aholi bilan ochiq va to'g'ridan-to'g'ri muloqot natijalari mavjud muammo va kamchiliklarni tizimli hal etishga ehtiyoj vujudga kelganligini ko'rsatdi.

Bu, birinchi navbatda, quyidagi holatlarga taalluqlidir:

bir qator idoralarning vazifalari deklarativ xususiyatga egaligi va ularni amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlari etarli emasligi;

faqat holatlarni qayd etish va statistikani to'plashdan iborat bo'lib qolgan faoliyatni baholashning samarasiz tizimi va bu ko'pchilik hollarda joylardagi ishlarning haqqoniy holatini aks ettirmaydi;

hududlarni rivojlantirish dasturlarini shakllantirish va aholining eng muhim muammolarini hal qilishda mahalliy hokimiyat organlari rolining pasayishiga olib keluvchi davlat funksiyalarining haddan tashqari markazlashtirilganligi;

byurokratlashtirish va yuqori sarf-xarajatlarga olib kelayotgan innovatsion rivojlanishning past darajasi;

xo'jalik boshqaruvi organlari tomonidan davlatning tartibga solish va xo'jalik funksiyalari qo'shib olib borilishi, sog'lom raqobat muhitining rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi imtiyoz va preferensiyalarni tanlab taqdim etish amaliyoti;

hududlarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan ayrim rahbarlarda lozim darajada mas'uliyat va tashabbuskorlikning mavjud emasligi.

Ushbu kamchiliklar iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani modernizatsiyalash, hududlarni har tomonlama rivojlantirish, aholining hayot darajasi va farovonligini yuksaltirish bo'yicha davlat siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga to'sqinlik qilmoqda.

Bu borada Davlat rahbari tomonidan qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi Farmon 2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishda muhim qadam hisoblanadi hamda

mohiyatiga ko‘ra O‘zbekistonning davlat va jamiyat qurilishida yangi sahifani ochib beradi.

O‘zbekiston Respublikasida Ma‘muriy islohotlar konsepsiyasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan isloh qilishning 6 ta asosiy yo‘nalishi belgilab berildi.

Birinchi yo‘nalish ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatining institutsional va tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirishga bag‘ishlangan. Mazkur sohadagi chora-tadbirlar quyidagilarni nazarda tutadi:

ijro etuvchi hokimiyat organlarini tashkil etish va tugatishning aniq mezonlari hamda tartib-taomillarini joriy qilish;

kadrlar va moddiy resurslardan oqilona foydalangan holda, ijro etuvchi hokimiyat organlarini optimallashtirish;

ijro etuvchi hokimiyat organlarining mustaqilligini oshirish hamda ularning Vazirlar Mahkamasi bilan o‘zaro hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirish;

davlat xizmatlari ko‘rsatish tizimini izchil takomillashtirish va «Elektron hukumat» tizimini yanada keng joriy etish;

ma‘muriy adliyani rivojlantirish va murojaatlarni kollegial eshitishni joriy qilish.

Ikkinchi yo‘nalish ijro etuvchi hokimiyat organlarining vazifalarini, ularni amalga oshirish mexanizmlari va javobgarlik sohaslarini aniqlashtirishni nazarda tutadi. SHu munosabat bilan quyidagi masalalar bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘riladi:

rivojlanish dasturlarini shakllantirishda hududiy ijro etuvchi hokimiyat organlarining tashabbuskorligi va rolini oshirish;

maqsadli indikatorlarga erishishga asoslangan, barcha darajadagi ijro etuvchi hokimiyat organlari va ularning rahbarlari faoliyatini baholashning prinsipial yangi tizimini joriy qilish;

xalqaro amaliyotda muvaffaqiyatli qo‘llanilayotgan, shu jumladan, sifat menejmenti, indikativ rejalashtirish, autsorsing, kraudsorsing kabi ishni tashkil etishning zamonaviy uslublaridan foydalanish;

rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va ularning amalga oshirilishini monitoring qilishda jamoatchilik bilan o‘zaro hamkorlikning zamonaviy shakllarini joriy etish.

Uchinchi yo‘nalish iqtisodiyot tarmoqlariga ma‘muriy ta’sirni qisqartirish va boshqaruvning bozor mexanizmlarini kengaytirish hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda quyidagilar rejalashtirilmoqda:

xususiy sektor samarali faoliyat ko‘rsatayotgan sohalarda davlat ishtirokidagi tijorat tashkilotlarini tuzishni cheklash va amaldagi davlat korxonalarini qayta tashkil etish;

iqtisodiy faoliyatda davlat ishtirokining aniq bozor mexanizmlarini ishlab chiqish;

ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni hal qilishda ijtimoiy hamda davlat-xususiy sheriklikning huquqiy va institutsional bazasini takomillashtirish;

ayrim davlat funksiyalarini xususiy sektorga o‘tkazish.

To'rtinchi yo'nalishda, jumladan, quyidagilar orqali vertikal boshqaruv tizimi va ijro etuvchi hokimiyat organlari hamkorligining mexanizmlarini takomillashtirish nazarda tutilgan:

davlat boshqaruvini bosqichma-bosqich nomarkazlashtirish;

mahalliy davlat hokimiyati organlarining moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish, ularning roli va javobgarligini oshirish;

hududiy organlarning rahbar kadrlarini tanlash va joy-joyiga qo'yish masalalarida mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakolatlarini kuchaytirish.

Beshinchi yo'nalish davlat boshqaruvi tizimiga strategik rejalashtirishning zamonaviy shakllari, innovatsion g'oyalar, ishlanma va texnologiyalarni joriy etish bo'yicha chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan. Mazkur chora-tadbirlar qatorida quyidagilarni ta'kidlash lozim:

davlat xizmatlari ko'rsatish tartib-taomillarini optimallashtirish va soddalashtirishni ta'minlaydigan davlat boshqaruvining innovatsion shakllarini joriy etish;

innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni ishlab chiqishga investitsiyalarni faol jalb etish;

zamonaviy ilmiy-tadqiqot va innovatsion yutuqlarni muvaffaqiyatli joriy qilish uchun zarur bo'lgan rivojlangan infratuzilmani yaratish;

tabiatni muhofaza qilish, resurs va energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish.

Va nihoyat, so'nggi oltinchi yo'nalishda professional davlat xizmatining samarali tizimini shakllantirish, shuningdek, korrupsiyaga qarshi kurashishning ta'sirchan mexanizmlarini o'rnatish belgilangan. Ularga erishish uchun quyidagilar rejalashtirilgan:

davlat xizmatining shaffofligi va ochiqligini ta'minlash, aholi bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yishning yangi mexanizmlarini joriy etish;

davlat xizmatchilarining mehnatiga haq to'lash va ijtimoiy ta'minotining zamonaviy tizimini kiritish orqali ularning mehnat unumdorligini oshirish.

Bundan tashqari, Farmon bilan O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi normalarini amaliy ro'yobga chiqarish bo'yicha 40 dan ortiq aniq tadbirlarni nazarda tutuvchi «Yo'l xaritasi» tasdiqlandi.

SHuningdek, O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotla konsepsiyasini amalga oshirish bo'yicha komissiya hamda davlat boshqaruvi tizimini tanqidiy o'rganish va uni tubdan isloh qilish yuzasidan takliflar tayyorlash bo'yicha ishchi guruhlar tashkil etildi.

Komissiya ishchi guruhlar tomonidan tegishli normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari sifatli ishlab chiqilishini tashkil etadi, shuningdek, Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi va «Yo'l xaritasi»ning to'liq, o'z vaqtida va sifatli amalga oshirilishi ustidan qat'iy nazorat olib boradi.

Shu bilan bir qatorda, Komissiyaga davlat boshqaruvi tizimini tanqidiy o'rganish va uni tubdan isloh qilish bo'yicha takliflar tayyorlash jadvalini tasdiqlash vazifalari yuklatildi, unga asosan 100 dan ortiq davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari faoliyatini qayta ko'rib chiqish rejalashtirildi.

Ma'muriy islohotlarning amalga oshirilishi quyidagi natijalarga erishishga qaratilgan.

1. Kutilayotgan islohotlarning to'liq amalga oshirilishini ta'minlashga, ijtimoiy-siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muammolarini o'z vaqtida aniqlash va samarali hal etishga qodir bo'lgan, innovatsion rivojlanishning umumjahon tendensiyalariga javob beradigan davlat boshqaruvi tizimini yaratish, shu jumladan, quyidagilar orqali yaratish:

ortiqcha va o'ziga xos bo'lmagan vazifa, funktsiya va vakolatlarni bartaraf etish, takrorlash va parallelizmni tugatish hisobiga davlat boshqaruvi tizimini optimallashtirish hamda nomarkazlashtirish;

davlat boshqaruvini byurokreatiyadan xoli qilish va uning sarf-xarajatlarini pasaytirish, boshqaruv qarorlari qabul qilish tizimining faoliyat samaradorligini va shaffofligini oshirish;

strategik rejalashtirish, innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalar tizimini joriy etish;

iqtisodiyot tarmoqlariga ma'muriy ta'sir ko'rsatishni yanada qisqartirish hamda boshqaruvning sog'lom raqobat muhitini rivojlantirish, mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va aholining ishchanlik faolligini oshirishga qaratilgan bozor mexanizmlarini kengaytirish;

jamoatchilik va parlament nazoratining, eng avvalo, korrupsiya ko'rinishlarining oldini olishga qaratilgan samarali shakllarini joriy etish.

2. Fuqarolar huquq va erkinliklarini ta'minlashning ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, ularning farovonligini va ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatidan qanoatlanganlik darajasini yanada oshirish, shu jumladan, quyidagilar orqali yanada oshirish:

davlat organlarining jismoniy va yuridik shaxslar bilan huquqiy munosabatlarini aniq tartibga solishga qaratilgan ma'muriy tartib-taomillarni takomillashtirish;

ijro etuvchi hokimiyat organlarining qarorlari va harakatlari ustidan shikoyat qilish tartibini takomillashtirishni, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini kollegial eshitish mexanizmlarini joriy etishni nazarda tutuvchi ma'muriy adliya tizimini rivojlantirish;

«Elektron hukumat» tizimini takomillashtirish orqali davlat xizmatlari ko'rsatishning samaradorligini oshirish;

jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash, qonuniylik va huquq-tartibotni mustahkamlash.

O‘zbekiston Respublikasida Ma‘muriy islohotlar konsepsiyasida nazarda tutilgan chora-tadbirlarning amalga oshirilishi, so‘zsiz, innovatsion rivojlanishning zamonaviy tendensiyalari va jahon standartlarini hisobga olgan holda davlat boshqaruvi tizimini modernizatsiya qilishga yangi kuch bag‘ishlaydi.

Umuman olganda, O‘zbekiston Respublikasida ma‘muriy islohotlarning amalga oshirilishi «Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak» degan ulug‘vor g‘oyani hayotga to‘liq tatbiq etishga xizmat qiladi.

4.Davlat xizmatlarini ko‘rsatish samaradorligini oshirish.

O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2005 yil 28 yanvarda O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senati qo‘shma majlisidagi ma‘ruzasida belgilab berilgan jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish hamda modernizatsiyalashning ustuvor vazifalari va yo‘nalishlarini amalga oshirish bo‘yicha PQ-24-son qarori bilan “Davlat qurilishi va boshqaruvi, qonunchilik hokimiyatining roli va ta‘sirini kuchaytirish sohasida islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini amalga oshirish konsepsiyasi”³² tasdiqlangan bo‘lib, mazkur Konsepsiyada “Davlat xizmati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni loyahasini tayyorlash va unda davlat xizmatchilarining huquqiy maqomi, davlat xizmatini o‘tash tartibi hamda davlat xizmatchilarining javobgarligi va mas‘uliyatini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlarni aks ettirish nazarda tutilgan edi.

SHu bilan birga, respublikamizda davlat xizmatining ayrim sohalari yoki ayrim toifadagi davlat xizmatchilarining faoliyatini tartibga soluvchi alohida qonun hujjatlari ham qabul qilingan bo‘lib, ular jumlasiga “Davlat bojxona xizmati to‘g‘risida”gi, “Davlat soliq xizmati to‘g‘risida”gi, “Prokuratura to‘g‘risida”gi, “Sudlar to‘g‘risida”gi, “O‘zbekiston Respublikasida deputatlarning maqomi to‘g‘risida”gi, “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi, “Ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilish to‘g‘risida”gi va shu kabi qonunlar majmuasi kiradi. Ushbu qonunlarda tegishli sohada davlat xizmatini tashkil etish prinsiplari, tegishli sohadagi davlat xizmatchilarining maqomi, ularga qo‘yilgan talablar, javobgarlik va ular tomonidan xizmatni o‘tash shartlari belgilab qo‘yilgan.

Bu sohada muhim qonunchilik hujjatlari sifatida O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2003 yil 9 dekabrda “Respublika davlat boshqaruvi organlari tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-3358-son va 2003 yil 22 dekabrda “Xo‘jalik boshqaruv organlari tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”gi PF-3366-son farmonlarini alohida ta‘kidlab o‘tish lozim. Mazkur farmonlarda respublika boshqaruv organlari, xo‘jalik boshqaruv organlarining tizimi va ularning toifalari aniq tasniflab berildi.

---

³² Манба. <http://www.lex.uz/acts/682776/> Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 10-11-сон, 71-модда; 45-сон, 337-модда.

SHuningdek, milliy qonunchiligimizda ayrim davlat organlarida davlat xizmatini o'tash yuzasidan Hukumat yoki Prezident hujjati darajasida xizmatni o'tash tartiblari tasdiqlangan bo'lib, masalan ichki ishlar, prokuratura, davlat soliq va davlat bojxona xizmati, Sud departamenti organlarida xizmatni o'tash tartibi-tamoyillarida xizmatni o'tashning umumiy prinsiplari, xizmatga qabul qilish, xizmat bo'yicha o'sish va xizmatdan ozod qilish shartlari, davlat xizmatchilariga qo'yiladigan talablar, ularning mas'uliyati, majburiyatlar va ta'qiqlar, attestatsiya va rotatsiya shartlari, darajalar va unvonlar, ijtimoiy himoya kabi qoidalar batafsil tartibga solingan. Boshqa organlarning ayrimlarida ham bu qoidalar ichki idoraviy hujjatlarda o'z aksini topgan.

Ko'rinib turibdiki, davlat xizmatini tashkil etishga oid qonunchilik bugungi kunda bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda tarqoq rivojlanib kelmoqda. Ularni unifikatsiya qilishga, yagona konseptual, tizimli qonun hujjati qabul qilishga ehtiyoj mavjud.

Rejalashtirilayotgan ma'muriy islohotlar, shunchaki shakliy o'zgartirishlar, qaysidir tashkilotni tugatib, boshqasini tashkil etish emas, balki davlat va jamiyatni erkinlashtirish va isloh qilishning hozirgi bosqichi talablariga javob beradigan zamonaviy davlat menejmentini joriy etish va o'z navbatida strategik maqsadlarimizga erishish yo'lidagi muhim qadamlardan biri bo'lishi lozim.

Bugun milliy Parlament tomonidan erishilgan yutuqlar bilan birga, hokimiyat vakillik organlari, siyosiy partiyalar va Ekologik harakatning o'tgan davrdagi faoliyati tanqidiy ruhda tahlil qilindi hamda kelgusi islohotlarni yanada chuqurlashtirish yo'lida muhim vazifalar belgilab olindi. Jumladan, ushbu vazifalarni amalga oshirish hamda sohada nazoratni kuchaytirish maqsadida yuqori palata huzurida maxsus komissiyalar tashkil etildi. Komissiya a'zolari har oyda joylarga chiqib, mavjud muammolarni tahlil qilish va ularni barataraf etish bo'yicha amaliy chora-tadbirlarni amalga oshirish vazifalari yuklatildi. Toshkent shahrida tumanlar darajasida xalq deputatlari kengashlari ta'sis etildi. Natijada, Toshkent shahri aholisi ham o'z vakillari-deputatlar orqali tumanlarni boshqarishda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ldi. Fuqarolarning kaoflatlangan mehnat huquqlarini ta'minlash, yoshlar hamda oila va ayollar masalalari bo'yicha Parlament komissiyalari tashkil etilib, ular tomonidan milliy va xalqaro hamkorlik doirasidagi dolzarb masalalarni ochiq muhokama etishda sezilarli darajada faollik ko'rsatildi. Parlament va ijroiya hokimiyatining hamkorligini samarali kuchaytirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining Oliy Majlis palatalaridagi doimiy vakili lavozimi ta'sis etildi va uning huquqiy maqomi belgilab berildi.

Davlat xizmatlari ko'rsatish milliy tizimining aholi va tadbirkorlik sub'ektlari ehtiyojlarini to'liq qanoatlantiradigan sifat jihatidan yangi darajagi o'tishiga ayrim tizimli muammolarni bartaraf etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 dekabr kuni "Aholiga davlat xizmatlari ko'rsatishning milliy tizimini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni va "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi

qarori qabul qilindi. Mazkur Faromon va Qaror davlat xizmatlarining sifati, tezkorligi, shaffofligi va foydalanish imkoniyatini tubdan oshirish bo'yicha kompleks tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlarni, "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan ulug'vor g'oyani so'zsiz amalga oshiruvchi asosiy g'oyalarni belgilab berdi. Mazkur g'oyalarning amalda tatbiq etilishi davlat xizmatlari ko'rsatish sohasida "Fuqarolar emas, hujjatlar harakatlanadi" degan muhim tamoyilni joriy etish imkonini beradi. Xususan, mazkur sohadagi davlat siyoatini amalga oshirishga mas'uliyat yuklangan alohida davlat organi-O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi va uning hududiy bo'linmalari tashkil etildi. Amalga oshirilayotgan ushbu islohotlarning uyg'unligi va izchilligini ta'minlaydi, davlat xizmatlarini sifatli bajarish uchun vakolatli organlar va tashkilotlarning javobgarligini oshiradi. SHu bilan birga, aholiga davlat xizmatlarini ko'rsatish sohasida boshqaruvni amalga oshirishning aniq tashkiliy-institutsional asoslarini shakllantirish ta'minlanmoqda. SHuningdek, davlatni aholi bilan o'zaro bog'laydigan yagona joy sifatida Davlat xizmatlari markazlari va Xalq qabulxonalari davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini oshirish, fuqarolarning vaqt va moliyaviy xarajatlarini kamaytirish, shuningdek, ularning davlat organlari faoliyatidan qanoatlanganlik darajasini oshirishga xizmat qilishi joriy etildi.

2017-2021 yillarda O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida yana bir jamiyatning muhim instituti "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman) to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasini ishlab chiqish, unda mazkur qonunning normalarini "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to'g'risida"gi, "Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida"gi, "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi, "Parlament nazorati to'g'risida"gi qonunlarga moslashtirish, ombudsman mintaqaviy vakillarining huquqiy maqomi, vakolat va majburiyatlarini belgilash nazarda tutildi.

Bu strategik vazifalarni ilgari surilishi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 28 dekabrda qabul qilingan "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoniga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni ishlar boshqarmasining Fuqarolar qabulxonasi negizida tuzilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida, shuningdek har bir tuman va shaharda (tumanga bo'ysunuvchi shaharlardan tashqari) tuzilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari (bundan keyin – xalq qabulxonalari) va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining virtual qabulxonasi (bundan keyin – Virtual qabulxona) vazifalari va vakolatlarini belgilanishi bilan uzviy ravishda bog'liqdir.

Prezident farmonida ularning aholi bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqotni tashkil etish, jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini to‘laqonli himoya qilishga qaratilgan, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari (bundan buyon – murojaatlar) bilan ishlashning sifat jihatidan yangi va samarali tizimi faoliyatini ta‘minlash, fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Prezidentiga, Oliy Majlisga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti devoniga, Hukumatga, davlat boshqaruvi organlariga, sud, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga, boshqa davlat tashkilotlariga va xo‘jalik boshqaruvi organlariga murojaat qilishga oid konstitutsiyaviy huquqlarining so‘zsiz amalga oshirilishi uchun sharoitlar yaratish, Xalq qabulxonalariga va Virtual qabulxonaga kelib tushgan hamda tegishliligi bo‘yicha davlat organlari va xo‘jalik boshqaruvi organlariga yuborilgan murojaatlar ko‘rib chiqilishi ustidan tizimli monitoring va nazoratni amalga oshirish, Xalq qabulxonalariga va Virtual qabulxonaga kelib tushayotgan murojaatlarning qayd etilishi, umumlashtirilishi, tizimlashtirilishi va ko‘rib chiqilishi ustidan nazorat qilinishi bo‘yicha yagona elektron axborot tizimini joriy etish va yuritish yo‘li bilan murojaatlar bilan ishlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish kabi vazifalar belgilangan. SHu bilan birga, “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi, “Ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida”gi, “Parlament nazorati to‘g‘risida”gi qonunlarni qabul qilinishi bilan mamlakatda parlament nazoratini amalga oshirishning hozirgi davrga – fuqarolik jamiyati va huquqiy davlatga xos bo‘lgan darajaga ko‘tarish dolzarb vazifaga aylangan edi. SHuning uchun ham Oliy Majlisning Inson huquqlari bo‘yicha vakili (Ombudsman) yuqorida qayd etilgan qonunlarda nazarda tutilgan qonunlar ijrosi, ularning shaffofligini ta‘minlash jarayonlarini parlament nazorati ostiga olishisha qator vakolatlar beradi, fuqarolarning o‘z qonuniy huquq va erkinliklarini buzilayotganligiga doir murojaatlarini adolatli va samarali tarzda hal etishga imkoniyatlar yaratadi. Parlamentning inson huquq va erkinliklarini himoyalash va ta‘minlashga doir faoliyatini olib boradigan Oliy Majlisning Inson huquqlari bo‘yicha vakili (Ombudsman)ning huquqi va mustaqil institut sifatida faoliyat yuritishi kafolatlanadi.

Fikrimizcha, davlat va ma‘muriy tuzilmalarni yanada chuqurroq isloh qilishga intilish-bu davlat apparatini modernizatsiyalashning evolyusion davomidir. Uning mohiyati davlat boshqaruvining milliy organlarini tuzish bosqichidan ularning ish faoliyatini takomillashtirish bosqichiga o‘tish bilan belgilanadi.

Ma‘lumki, hozirgi davrda demokratik islohotlarni rivojlantirishning yangi vazifalaridan kelib chiqib, davlat boshqaruvi apparati zimmasiga o‘z-o‘zini takomillashtirish borasida jiddiy vazifalar yuklatilgan.

Davlat, islohotlar tashabbusi bilan chiqish va ularni amalga oshirish borasidagi vazifalarni bajarar ekan, asta-sekinlik bilan umummilliy vazifalarni amalga oshiruvchi, fuqarolik jamiyatini qurishni tashkiliy jihatdan ta‘minlovchi tizimga aylanib bormokda.

SHu bilan birga, boshqaruv organlari faoliyatini modernizatsiyalash borasida ham amaliy qadamlar tashlanmoqda va qonuniy nuqtai nazardan takomillashtirilmoqda.

Boshqaruv organlarini islohotlashtirish markazda va joylarda davlat hokimiyatining yangi organlarini paydo bo'lishiga va rasmiylashuviga yordam berdi, davlat qurilishini konseptual ta'minlash sohasidagi bo'shliqni to'ldiradi, bizga meros bo'lib qolgan boshqaruv tuzilmalarining ma'lum darajada rivojlanish imkoniyatini ta'minlaydi, iqtisodiyotdagi ayrim boshqaruv organlarini davlat tasarrufidan chiqarish hamda mulkchilikning nodavlat shakllariga va amal qilish tamoyillariga asoslangan tashkilotlarni tuzish borasida qo'shimcha turtki bo'ldi.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Boshqaruv tushunchasining qanday nazariy yondashuvlari mavjud?
2. Davlat boshqaruvi sohasida Fransiya va Germaniya maktabi konsepsiyalarining qanday farqli tomonlari mavjud?
3. O'zbekiston davlat boshqaruvini tashkil etilishi va olib borilishi borasida nimalarni bilasiz?
4. Hokimiyatlar bo'linishi prinsipining davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirishdagi ahamiyati nimalardan iborat?
5. O'zbekiston Respublikasida ikki palatali parlament tizimining vujudga kelishi borasida nimalarni bilasiz?
6. "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish Konsepsiyasi" haqida nimalarni bilib oldingiz?
7. O'zbekiston Respublikasida Bosh vazirning huquqiy faoliyati haqida gapirib bering?

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: "O'zbekiston", 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: "O'zbekiston", 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: "O'zbekiston", 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: "O'zbekiston", 2020. – 400 b.

2-MAVZU: FUQAROLIK JAMIYATI – INSONIYAT TARAQQIYOTINING YUQORI BOSQICHI

Reja:

1. Insoniyat tarixida turli ijtimoiy-formatsion tuzulmalar va jamoalar ko‘rinishlari. Qadimgi davrda adolatli jamiyat, adolatli hukmdor to‘g‘risidagi g‘oya va qarashlar.

2. O‘rta asrlarda insonlarning tengligi borasidagi qarashlar va konsepsiyalarning rivojlanishi. YAngi davrda fuqarolarning huquq va erkinliklarining kafolatlari. “Inson huquqlari bo‘yicha” xalqaro deklaratsiyasini qabul qilinishi fuqarolik jamiyatining xalqaro-huquqiy asosi va kafolati sifatida.

3. Fuqarolik jamiyati va huquqiy-demokratik davlat - insoniyat taraqqiyotining yuqori ko‘rinishi. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishdagi yutuq va muammolar.

“Fuqarolik jamiyati” tushunchasi-kishilik jamiyatining asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsulidir. Fuqarolik jamiyatining poydevorini yaratish va uni amalda shakllantirish uchun avvalo u haqdagi g‘oyalar genezisini bilishga zarurat tug‘iladi. Bu ularning ijobiy jihatlarini muayyan jamiyatga nisbatan tatbiq etish imkonini beradi.

Insoniyat taraqqiyotining barcha davrlarida fuqarolik jamiyatini qurish eng ezgu g‘oya sifatida yashadi. Unga erishish uchun turli darajadagi nazariy qarashlar ilgari surilgan. Bir guruh olimlar fuqarolik jamiyatini qurish g‘oyasi G‘arb tamadduni mahsuli sifatida amaliyotga tadbiq etilmoqda deb hisoblasa, boshqalari SHarq mamlakatlari mutafakkirlari ijodida bu masalaga oqilona yondashuv uch ming yil ilgari shakllangan, degan qarashni ilgai surmoqda. Albatta, dastlab ijtimoiy taraqqiyotning ma‘lum davrlarida SHarq mamlakatlari fozil jamiyatga doir nazariyalarni yaratishda etakchilik qildi.

Fuqarolik jamiyati va uning tushunchalari dastlab Markaziy Osiyo ijtimoiy-siyosiy va ma‘naviy hayotining yorqin namunasi “Avesto” muqaddas kitobida keltirilgan. “Avesto”ning bosh g‘oyasi “ezgu fikr, ezgu maqsad, ezgu amal” ekanligi har qanday jamiyat va insonlararo munosabatlarning ma‘naviy asosi ekanligidan dalolatdir.

Avestoning “YAsna”, “YAsht”, “Vis parad” va “Vendidod” qismlarida oila va jamoada berilgan so‘zdan yoki qasamdan voz kechish, odamlar o‘rtasida tuzilgan ahdnomani buzish katta gunoh ekanligio‘z ifodasini topgan. Xususan, “O Spitama, shartnomani buzuvchi kishi butun mamlakatni buzadi, shu bilan birga Artaga tegishli barcha mulku mollarga putur etkazadi”.“O Spitama, ahdingni buzma...” g‘oyalari davlatlar siyosiy tizimininghuquqiy asosi, adolat manbai bo‘lib, ular Rim huquqidan ham qadimiyroqdir. Avestodagi fuqarolik jamiyatiga xos bu unsur - erkak va ayolning teng

huquqliligi, oilaning barqarorligini ta'minlash g'oyasi hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining Evropacha an'anasi ildizlari antik antik davrdan oziqlanadi. Mazkur an'ananing mazmun-mohiyati nafaqat siyosiy, balki shaxsni ijtimoiy-axloqiy nuqtai nazardan baholash bilan bog'liq edi. Bunga misol tariqasida Platon, Aristotel, Sitseron kabi mutafakkirlarning qarashlarini keltirish mumkin.

Fuqarolik jamiyati unsurlariga oid antik konseptual ta'limotda jamiyat va davlat fenomenlarining o'zaro uzviyligi qadimgi yunon falsafasining muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Xususan, Platonning (mil. av. 427–347 yy.) “Davlat” asarida fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy hayotini bir-biridan ajratib qarashning o'zi emas, balki ijtimoiy sohani hozirgidek zamonaviy talqinda, siyosiy faollik sifatida talqin etilgan. Bunda jamiyat hayotining siyosiy jihatlari fuqarolik jamiyati tizimining umumiy tavsifi sifatida talqin etiladi.

Fuqarolik jamiyati unsurlariga doir g'oyalarning keyingi rivoji Platonning shogirdi Aristotel (mil. av. 384–322 yy.) tomonidan amalga oshirildi.. Ustozi kabi Aristotel ham eng mukammal jamiyat g'oyasini ishlab chiqishga o'z diqqat e'tiborini qaratdi. Biroq, uning qarashidagi fuqarolik jamiyati g'oyalari tarkibi ancha o'zgacha nazariy jihatlardan tashkil topadi. Uni ko'proq ijtimoiy transformatsiyalashuv emas, balki ko'proq davlat tuzilmasidagi (siyosiy) o'zgarishlar qiziqtiradi. SHu bilan birga, Aristotel o'zining nazariy ishlanmalarida Platonga xos bo'lgan davlat haqidagi mavhum g'oyalarga tayanishni emas, balki voqe'likda mavjud bo'lgan turli boshqaruv usullarini solishtirish, ularni qiyosiy tahlil qilishga kirishadi. Natijada uning davlat va jamiyatga taalluqli qarashlari oldingi mutakkirlar qarashlaridan aniqroq va ravshanroq bo'lganligi ko'zga tashlanadi.

Platondan farqli o'laroq, Aristotel jamiyatdagi fuqarolarning xususiy mulkka egalik qilishini e'tirof etadi. CHunki, mulkka egalik inson tabiatiga xos xususiyat bo'lib, u odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning o'zagini tashkil etadi. Aristotel mulk huquqining fuqarolar farovonligi, davlat va uning boshqaruvining xavfsiz kechishi, qonunchilik hokimiyati faoliyatida fuqarolarning ishtiroki, lavozimlarni egallash jarayonlari va o'z vazifalarini bajarishlari, ularning sud organlari ishidagi rolini atroflicha sinchiklab o'rgandi. Huquqni Aristotel adolat mezoni, deb hisobladi va unga ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi va ayni vaqtda ularni muhofaza qiluvchi institut sifatida qaradi. Aristotel fikricha, siyosiy boshqaruv – bu odamlarning emas, balki qonunlarning boshqaruvidir: hattoki, eng yaxshi hukmdorlar ham tuyg'ular va hissiyotga beriluvchan bo'ladi, qonun esa “oqilona tafakkur”dir.

Qadimgi rim mutafakkiri **Mark Tuli Sitseron** (mil. av. 106-43 yy.) ham jamiyat va davlat (respublika)ni bir-biridan ajratmaydi, ularni birgalikda tahlil etadi. U davlatni umumiy manfaatlar bilan o'zaro bir-birlariga bog'langan odamlar majmui sifatida tasavvur qiladi, davlat xalqning umumiy mulki hisoblanadi. Davlat odamlar birgalikda

yashashga tabiiy ehtiyoj sezgani tufayli paydo bo‘ladi. Uning fikricha, davlatning vazifasi mulkni muhofaza qilishdan iboratdir. Davlat ayni shu maqsadda tashkil etiladi. Sitseron fikricha, uchta boshqaruv shakli (monarxiya, aristokratiya va demokratiya) unsurlarini o‘zida mujassamlashtirgan aralash davlat eng ideal davlatdir. Faqat shunday davlatda har bir jamiyat a‘zosining manfaatlarini qondirish va u davlatni boshqarishda shaxsan ishtirok etishi ta‘minlanadi. “Davlatning mustahkamligi va fuqarolarning huquqiy tengligi” bunday davlat tuzumining muhim fazilati deb hisoblaydi. Sitseronning “Davlat haqida” va “Qonunlar haqida” asarlari davlat va huquq muammolariga bag‘ishlandi. Davlat Sitseron talqinida qadimgi yunon mutafakkirlarining konsepsiyalaridagi kabi davlatning barcha erkin a‘zolarining umummanfaati ifodasi sifatidagina emas, balki bu a‘zolarining o‘zaro bir-birlari bilan kelishilgan huquqiy munosabatlari majmui, muayyan huquqiy tuzilma, “umumiy huquqiy tartibot” sifatida namoyon bo‘ladi.

Sitseron davlat tushunchasiga birinchilardan bo‘lib huquqiy tus beradi, bu ta‘limot keyinchalik juda ko‘p mutafakkirlar, shu jumladan “huquqiy davlat” g‘oyasining hozirgi davrdagi tarafdorlari tomonidan ham e‘tirof etildi. Sitseron konsepsiyasiga binoan, “fuqarolik jamiyati” g‘oyasi klassik ahamiyat kasb etdi, shu bilan birga, u o‘z navbatida yangi davrda shakllangan nazariy qarashlarga asos bo‘ldi. Ko‘pchilik ekspertlarning fikricha, aynan Sitseronning ijtimoiy-siyosiy ta‘limotida “fuqarolik jamiyati” o‘zining tushuncha sifatidagi asoslariga ega bo‘ldi.

Fuqarolik jamiyatini unsurlariga doir g‘oyalar Markaziy Osiyo mutafakkirlari ijodida ham chuqur o‘rganildi. Darhaqiqat, Markaziy Osiyo uyg‘onish davri IX-XV asrlarda davlatni boshqarish va adolatli jamiyat qurish, davlat rahbari va xizmatchilarining faoliyat darajalari tasniflari, ijtimoiy mas‘uliyati mezonlarining nazariy jihatlari haqidagi g‘oyalar Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, YUsof Xos Hojib, Nizomulmulk, Amir Temur, Alisher Navoiy va boshqalar ijodida keng tahlil qilingan.

Xususan, Abu Nasr al-Forobiyning (870–950 yy.) “Fozil odamlar shahri qarashlari” va “Davlat arbobining aforizmlari” asarlarida sharqona siyosiy-huquqiy va ijtimoiy fikr tarixining muhim jihatlari - ijtimoiy tizim, siyosat, davlat va hukumat haqidagi nazariyalar rivojlantirildi. Forobiy fikricha, adolatli jamiyat qurish uchun uni mudofaa qilish va oqilona boshqarish usulini bilish, odamlarga yovuzlikdan saqlanish va ezgulikka intilish yo‘llarini ko‘rsatish lozim. U davlat rahbarining boshqaruv mahorati tufayli umumiy baxtga erishish yo‘li topiladi, deb hisoblaydi. Adolatli davlatni ma‘rifatli hukmdor boshqarishi, u ma‘naviyatli va adolat etakchisi bo‘lishi, o‘z fazilatlari bilan o‘ziga qo‘yilgan barcha talablarga javob berishi lozim. Bu borada Forobiy “Fuqarolarning o‘zlaridan saylangan rahbar yoki boshliqlar hokimi mutloq bo‘lmaydi. Ular odamlar ichidan ko‘tarilgan, sinalgan, eng oliyanob, rahbarlikka loyiq kishilar bo‘ladilar. SHuning uchun bunday rahbarlar o‘z saylovchilarini to‘la ozodlikka chiqaradilar, ularni tashqi dushmandan muhofaza qiladilar”³³, deb davlat hokimiyatini

³³Абу Носир Форобий.Фозил одамлар шаҳри.-Т.:А.Қодирий нашриёти,1993.-Б.190.

jamiyatga bog'liq hola tahlil etadi, boshqaruv bilan bog'liq axloqiy va madaniy qadriyatlarni tizimlashtiradi

SHarq uyg'onish davrining allomasi Abu Rayhon Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Hindiston" va boshqa asarlarida adolatli jamiyat va uning amal qilishi asoslarini shakllantirish haqidagi g'oyalarni ilgari surdi. Uning fikricha, jamiyatning paydo bo'lishiga odamlarning o'zaro hamkorligi, birga yashashga ehtiyoji va intilishlari sabab bo'ladi. Adolatli jamiyatni qurish axloqiy qadriyatlarga tayanishi va shu asosda rivojlantirilishi lozim.. Davlat rahbarining asosiy vazifasi aholining turli qatlamlari, kuchlilar va kuchsizlar o'rtasidagi siyosiy va huquqiy adolat mezonlarini o'rnatishdadir. Uning fikricha, bu holatga ideal ijtimoiy tuzilmani qurish orqali erishiladi.

Abu Ali ibn Sino (980–1037 yy.) fikricha ijtimoiy munosabatlar odamlar o'rtasidagi tafovut va tengsizlik natijasidir. Hususan, Ibn Sino "iqtisodiy va ijtimoiy hamda shaxsiy xususiyatlarga ko'ra tengsizlik – inson ijtimoiy faolligi sababi hisoblanadi" deb ta'kidlaydi. Ideal davlat qurish esa jamiyat a'zolarining ma'naviy-axloqiy ravnaqi bilan bog'liqdir. Uning fikricha, ma'naviy axloqiy qadriyatlarning yuksak qadrlanishi nafaqat har tomonlama farovonlikni, balki jamiyatda adolat va barqarorlikni ham ta'minlaydi.

Bu davrda SHarqda ijtimoiy adolat, ma'rifat va tenglik nafaqat nazariy me'yor, balki amaliy hayot me'yori, ijtimoiy-siyosiy muammolar echimini topish va jamoa bo'lib yashashning asosi sifatida tushunildi, fozil jamiyatni (fuqarolik jamiyatining ilk loyihasini) shakllantirishning ma'rifatli yo'li tanlangan bo'lsa, Evropa ijtimoiy-siyosiy tafakkurida esa xristianlik dogmatikasi hukmronlik qilib, jamiyatni diniy va dunyoviy manfaatlar o'rtasida kurashlar tufayli "diniy" ta'limot asosida namoyon bo'ldi.

Mutafakkir YUSuf Xos Hojib o'zining "Qutadg'u bilig" dostonida davlatni boshqarish amallari, qoidalari va siyosiy-axloqiy munosabatlarni jamiyatda qaror toptirishga e'tibor qaratdi³⁴. U davlat boshqaruvi va xizmatini tashkil etish turlarini hamda uning turli darajalarga muvofiq sifatlarini tasniflaydi. Jumladan, "SHohlikka da'vog'arlar onadan ajib bir iste'dod bilan tug'iladilar va ular darhol yaxshi-yomonni ajratish fitratiga ega bo'ladilar. Bundaylarga Xudo idrok, farosat va yumshoq bir ko'ngil ato etadi, qolaversa yaxshi ish yuritish uquvi bilan ham siylaydi"³⁵ deb ta'kidlaydi.

Adolatli davlat boshqaruvi, uning mukammal nazariy asoslarini yaratish borasida ulkan ilmiy meros qoldirgan o'rta asrlar mutafakkiri, davlat arbobi **Nizomulmulkning "Siyosatnoma"** asari muhim manba hisoblanadi. U mansabdorlarni axloqiy fazilatlariga qarab tanlash, adolat va insofni oyoq osti qiladigan kishilarni davlat ishlariga aralashmaslikni, davlatni boshqarishni kengash bilan olib borish, boshqaruv faoliyatlarini muntazam nazorat qilish, itoat, ijro va uning sifati to'g'risidagi qarashlari

³⁴Юсуф Хос Хожиб Кутадғу билиг.-Т.: Фан, 1971.-Б.329.

³⁵Ўша асар.-Б.329.

hozirgi davrda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Ayniqsa, Nizomulmulkning "ko'pchilik bo'lib qabul qilingan tadbir eng savobli bo'ladi va shunday yo'l tutish kerak"³⁶ degan fikri ajdodlarimizning davlat qurilishining adolatli tartibotlariga katta e'tibor berganligidan dalolatdir.

Ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotning ma'naviy asoslarini o'rganishda O'rta Osiyoda vujudga kelgan tasavvufchilik oqimining ahamiyati ham alohida muhim o'rin tutadi. Tasavvuf garchi islom bag'rida ildiz otib, Qur'on va Hadislar hikmatidan oziqlangan, ko'p hollarda shariat ahkomiga suyangan bo'lsada, u rasmiy diniy aqidaparastlik va mutaassiblikka hamda hokim tabaqalarning ayshu-ishratlarga g'arb bo'lgan turmush tarzi, talonchilik va manfaatparastlikka zid o'laroq, mehnatkash xalq noroziligini ifodaladi. Tasavvuf ta'limoti asosida adolat, haqiqat, to'g'rilik, mehr-shafqat, insof, iymon, e'tiqod, ilm, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni targ'ibot qiluvchi futuvvatga asoslangan bir qancha diniy, siyosiy oqimlar paydo bo'ldi. Ular jamiyatning axloqsiz unsurlariga g'oyaviy kuch sifatida qarshi qo'yildi.

Ijtimoiy-siyosiy tafakkur rivoji va huquqiy davlat va adolatli jamiyatining asosiy sharti – qonun ustuvorligi tamoyilini amaliyotda qo'llash tajribasini SHarqning buyuk davlat arbobi va sarkardasi Amir Temur (1336–1405 yy.) boy ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy merosi misolida ko'rish mumkin. Uning tuzuklarida davlat tizimi, uni idora qilish uslublari va vositalari, undagi turli lavozim-vazifalar darajasi, tabaqalarning toifalanishi, harbiy qo'shinlarning tashkil etilishi, jang olib borish mahoratlari, davlat xizmatchilari rag'batini tashkil etish omillari, adolatli soliq turlarining joriy etilishi, mamlakatni obodonlashtirish tadbirlari milliy davlatchilikning yuksak madaniy va huquqiy darajada shakllantirishga erishganligidan dalolat beradi. "Har mamlakatning yaxshi kishilariga men ham yaxshilik qildim, nafsi yomonlar, buzuqlar va axloqsiz odamlarni mamlakatiimdan quvib chiqardim. Pastkash va razil odamlarga o'zlariga loyiq ishlar topshirdim hamda hadlaridan oshishlariga yo'l qo'ymadim. Ulug'larini va sharaf-e'tiborli kishilarni hurmatlab, martabalarini oshirdim. Har mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo'lini to'sdim"³⁷.

Ma'lumki, fuqarolik jamiyatining unsurlaridan biri – bu jamiyat hayotiyiligini va samaradorligini ta'minlovchi kuch - qonun ustuvorligidir. SHu jihatdan, Sohibqiron Amir Temurning quyidagi so'zlari hozirgi zamon bilan hamnafasdir: "Tajriba, - deb yozadi u, menga shuni ko'rsatdiki, din va qonunga tayanmagan hukumat, o'zining buyuk qudratini uzoq vaqt saqlab tura olmaydi. Uni har qanday yovuz kishi kirishi mumkin bo'lgan na tomi, na eshigi, na panjaralari bor uyga o'xshatish mumkin. SHuning uchun men o'z saltanatimni islom arkonlari va boshqaruvda o'zim qat'iy amal qiluvchi qonunlar asosida qurdim"³⁸.

³⁶Низомулмулк. Сиёсатнома. Т.:Адолат,1997.-Б.98.

³⁷Амир Темур тузуклари.-Т.:Ғофур Ғулом нашриёти,1996.-Б.24.

³⁸Ўша асар.-Б.81.

SHu nuqtai nazardan, muvafaqiyatli boshqaruv qonuniyatiga ko'ra, Amir Temur rahbarning adolatga tayanib ish ko'rishini talab etgan. Uning fikricha, "Rahbar uchun barcha ishlarda adolatga amal qilishi kerak: u sotilmaydigan va fazilat egasi bo'lgan odamni vazirlikka tayinlashi lozim, chunki adolatli vazirning o'zi mahdud-rahbar qilgan adolatsizliklarni to'g'rilashi mumkin, ammo vazirning o'zi shunday bo'lsa, halokat yaqindir"³⁹. Sohibqiron fikricha, davlat boshqaruvida yana bir muhim qonuniyat – qonun ustuvorligidir: "Qat'iy tartib va qonunlarga amal qilishim baxt-saodatim kaliti bo'ldi". U asosiy qonunlar sifatida diniy ahkomlarni va ular asosida yozilgan fikrlarni bildi. Ko'rinib turibdiki, Amir Temur adolatli va fozil boshqaruvga asoslangan jamiyat qurishga muhim e'tibor bergan.

Komil insonlar yashaydigan jamiyat haqidagi g'oyalar Alisher Navoiyning (1441–1501 yy.) siyosiy va adabiy faoliyati asosi bo'ldi. Navoiy ideal ijtimoiy-iqtisodiy tuzum haqidagi qarashlarini o'zining "Saddi Iskandariy", "Mahbub ul-qulub", "Payg'ambarlar va donolar tarixi" va boshqa asarlarida alqin etdi. Ijtimoiy-iqtisodiy tuzum muammolari faqat adolatli hukmdor boshqarayotgan va qonun ustuvor bo'lgan mamlakatda o'z echimini topishi mumkin. SHunday qilib, A.Navoiy fikricha, adolat va qonun ijtimoiy taraqqiyotning asosi hisoblanadi. Uning konsepiyasida hukmdor shaxsi alohida ahamiyat kasb etadi. Fazilatli va ideal shaxs haqida mulohaza yuritar ekan, Navoiy o'ziga xos insonparvarlik nazariyasini yaratdi. Bu nazariyada mutafakkir, bir tomondan, hukmdor va bog'bonni, boshqa tomondan, davlat va bog'ni bir-biriga solishtiradi. Unga ko'ra, agar bog'bon aqlli va mehnatsevar bo'lsa, uning bog'i gullab-yashnaydi. Huddi shu tariqa, agar mamlakatning aqlli, dono, adolatli, xalqi uchun qayg'uradigan va uni sevadigan hukmdori bo'lsa, u rivojlanadi va farovonlashadi.

Navoiy nazariyotchi va amaliyotchi sifatida davlat siyosatining adolatli asoslari va uning ma'naviy mezonlarini rivojlantirishga katta hissa qo'shdi. Ayniqsa, uning adolatsizlik va zulm davlatni tanazzulga, jamiyatni jaholatga olib kelishi to'g'risidagi qarashlari g'oyatda ahamiyatlidir: "...davlat ishi bilan mashg'ul bo'lgan mansabdorlik chog'larimda ko'ngil mulkini turli odamlarning hujumi bulg'aladi. Goh amirlik o'rnida o'tirdim va hukumat mahkamasida xalqning arz-dodini so'rdim va goh podshoh yonida vazirlik qildim va menga umidvor nazar bilan qarab turgan elga muruvvat ko'rsatdim"⁴⁰ deb yozadi. Adolatli jamiyat shakllanishining asosiy omili sifatida Navoiy insoniy fazilatlar - adolatlilik, rahmdillik, mehnatsevarlik, rostgo'ylik, vatanparvarlik, vijdonlilik, insonparvarlik va jasoratni kabilarni namuna sifatida keltiradi.

Antik davr va o'rta asr SHarq allomalarining fuqarolik jamiyatigi oid konseptual-nazriy merosi va nazariy ishlanmalari hozirgi davrga qadar o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Ular qoldirgan ilmiy meros fuqarolik jamiyati tamoyillarining rivojlanishi, insoniy

---

³⁹Ўша асар.- Б.83.

⁴⁰ Алишер Навоий. Махбуб ул- Кулуб.-Т.: Фофур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти1983.-Б-12.

birlik sifatida jamiyat tarixiy taraqqiyotining muhim omillari sifatida hozirgi fuqarolik jamiyati qurish g'oyalarini to'ldirmoqda.

Fuqarolik jamiyatining dastlabki turli tarixiy qiyofalarining ifodasi Evropa va O'rta er dengizi an'analari asosida Uyg'onish davridagi Italiya shahar-davlatlarida namoyon bo'ldi.. Bunda fuqarolik jamiyati shahar boshqaruvi tizimi doirasidagi, muayyan shahar hududidagi ijtimoiy munosabatlarning tizimi sifatida ifodalanadi.

Evropa jamiyatshunos olimlari fuqarolik jamiyatining yana bir tarixiy ildizini - olmon madaniy doirasi ta'siridagi kontinental-evropa an'alariga bog'laydi. Ular erkin fuqaroning paydo bo'lishi, birinchilardan bo'lib o'zaro birlashgan hunarmandlar va savdogarlar gildiyasi – o'zlarini feodallardan himoyalovchi va shaharlar boshqaruviga ham ta'sir qilish kuchiga ega bo'lgan dastlabki assotsiatsiyalar tashkil topishi sabab bo'lgan, deb hisoblaydi.

Fuqarolik jamiyatining yana bir ildizi yoki uning zamonaviy tushunchasini shakllanishida liberal ingliz-amerikan an'analari muhim ahamiyat kasb etdi. Olimlar unga nisbatan turlicha fikr bildiradi. Masalan, fuqarolik jamiyati tabiiy huquq va erkinlik asosida mulkka egalik qilish bilan bog'likligiga doir g'oyani Jon Lokk, modernizatsiya va o'z-o'zini boshqarishni fuqarolik jamiyatining muhim tarkibiy qismi sifatidagi g'oyani Adam Smit, minimal davlat konsepsiyasini A.Fergyuson, fuqarolik jamiyati va zaruriy yovuzlik sifatidagi davlatning o'ta chegaralangan roli haqidagi g'oyani Tomas Peyn, amerikacha demokratiya tahlili g'oyasini Aleksis de Tokvil, davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni belgilab bergan va fuqarolik jamiyatini davlatdan mustaqil bo'lishi kerakligi g'oyasini ilgari surgan Jon Styuart Mill kabi olimlarni misol tariqasida ko'rsatish mumkin.

Fuqarolik jamiyati g'oyasiga turlicha tarixiy va metodologik yondashuvlar va sharhlarni butunlay inkor etmagan holda, yangi davrda fuqarolik jamiyatini nazariy konseptuallasuvi jarayoniga katta hissa qo'shgan, Uyg'onish davrining mashhur olimlardan biri Nikkolo Makiavelli (1469–1527 y.) pragmatik va tajribaviy ijtimoiy fanga asos soldi. Fuqarolik jamiyati Makiavelli uchun sinfiy, partiyaviy qarama-qarshi qiziqishlar majmuidir. Unga ko'ra, fuqarolik jamiyati xalqdan axloqiy asoslarni – ezgulik va fazilatni, ijtimoiy manfaatdorlikni, shuningdek respublika tuzilmasi manfaatlari oldida burchni his qilishni va jasoratli bo'lishni talab qiladi. Boshqacha qilib aytganda, u erkin individlar uchun munosib birlashmadir. Davlatni himoya qilish uchun hukmdor qo'lidagi barcha vositalarni ishga solishi kerak bo'ladi: yolg'on, shafqatsizlik, hattoki urush ham bundan mustasno emas. Davlat manfaatlari unda birlamchi ahamiyatni kasb etadi. Makiavelli davlatning mutlaqo mustaqilligini talab qilgan. U cherkovga qarama-qarshi g'oya – davlatning dunyoviyligi tarafdori bo'lgan. Makiavelli davlat boshqaruvining o'ziga xos siyosiy mahorat ko'rsatish uslubi maktabini yaratdi Unga muvofiq davlat hech qanday ahloqiy normalar bilan hisoblashmay, "maqsad har qanday vositani oqlaydi" degan tamoyili asosida axloqiy qadriyatlardan chekinishini oqlab chiqdi..

Lekin, Makiavellining bu salbiy jihatlari fuqarolik jamiyati va davlat masalalarini rivojlanish kun tartibiga qo‘yganligi bilan yuvilib ketdi. Uning g‘oyalari ortidan qator faylasuflar fuqarolik jamiyati konsepsiyasini yanada boyitishga harakat qildi. Xususan, “So‘z erkinligi haqida” (Djon Milton), “Leviafan” (Tomas Gobbs), “Davlat boshqaruvi haqida ikki traktat” (Jon Lokk), “Qonunlar ruhi haqida” (Monteske), “Ijtimoiy kelishuv haqida” (Jan-Jak Russo), “Ilohiy-siyosiy traktat” (Benedikt Spinoza), “Fuqarolik jamiyati tarixi haqida xatlar” (Anri Fergyuson) kabi asarlarda fuqarolik jamiyati nazariyalari shakllandi. Mazkur asarlar u yoki bu darajada inson hayotining o‘ziga xos shakli sifatidagi fuqarolik jamiyati muammolarini ilgari surishi bilan birga shaxs va davlat o‘zaro munosabatlari, fuqarolik jamiyatining asosiy sub’ekti bo‘lgan fuqaroning butun salohiyatini yuzaga chiqarish uchun zarur bo‘lgan yangi sababiyatlar dalillar sifatida ochib berildi.

Yangi davrning eng muhim siyosiy hodisalaridan biri - bu “fuqarolik jamiyati” g‘oyasi o‘z tadriji davomida bir qancha konsepsiya va talqinlarni vujudga keltirdi. Biroq, u ko‘pincha “davlat” hodisasiga nisbatan qarama-qarshi qo‘yildi. Fuqarolik jamiyatining liberal talqinlari T.Gobbs, J.Lokk va SH.Monteske asarlarida namoyon bo‘ldi. Ular fuqarolik jamiyati tushunchasi sifatida insoniyatning tarixiy taraqqiyotini aks ettirishga, insonning ibtidoiy usullardan taraqqiy topgan turmush tarziga o‘tishini ifodaladi. Inson davlat va tamaddundan bexabar “yovvoyi”, “tabiiy” holatda uzluksiz urushlar hamda o‘zaro dushmanlik holatida rivojlanib boradi. Bunda tartib-intizom va fuqarolik munosabatlarni ifodalagan rivojlangan jamiyat bilan tabiiy holatdagi sodda (yoki qaysidir ma’noda johil) jamiyatlar bir-birlariga qarama-qarshi qo‘yiladi.

Tabiat va insonning jilovlanmagan tabiiy ehtirolari emas, balki komillik, ya’ni insonning ongli ravishda jamoaviy hayot kechirishga qodirligi jamiyat va inson hayotining tabiiy ibtidosi hisoblanadi. Fuqarolik jamiyati insonning oziq-ovqat, ust-bosh, boshpanaga bo‘lgan asosiy ehtiyojlarini qondirish sharoiti sifatida qabul qilinadi. Insonning kundalik ehtiyojlari qondiriladigan turli (iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy) sohalarning bir-biridan ajralishi va erkinlashuvi jarayoni fuqarolik jamiyati paydo bo‘lishiga olib keladi. Ma’lumki, insoniyat rivojlanishining ilk davrida kichik guruhlardan iborat qabilalar (uyushmalar) paydo bo‘lib, ular birgalikda oziq-ovqet topish, uy qurish, dushmanlardan himoyalani, yovvoyi hayvonlardan, tabiiy ofatlardan saqlanish maqsadida birlashadi. Ushbu uyushmalar oila, urug‘, qabila doirasida tashkil topgan bo‘lib, ularni bir butun yaxlit holdagi manfaat, ya’ni tabiatning tirik bir bo‘lagi sifatida yashab qolish zaruriyati asosida birlashadi.

Ijtimoiy ishlab chiqarish va mehnat taqsimotining yuksalishi natijasida insonlarning uyushmasi miqdoriy jihatdan o‘sib boradi, ular funksional jihatdan rang-baranglashadi va barqarorlashadi. Umumiy manfaat jamiyat a’zolarini bog‘lab turuvchi qudratli kuchga aylanadi. SHunga qaramasdan, jamiyatning barcha a’zolari fuqarolik jamiyatini ifoda etgan uyushmalarga a’zo bo‘lishlari shart bo‘lmagan, ya’ni, mustaqil holda yashash

imkoniyati ham mavjud bo‘ladi. Xususiy mulk va sinflarining paydo bo‘lishi bilan jamiyatda tabaqalanish yuz berib, umumiy manfaatlar xususiy, va guruhiy manfaatlarga ajrala boshlaydi.

Ingliz ma’rifatchisi va faylasufi **Jon Lokk** (1632-1704 yy.) haqli ravishda huquqiy davlatning atoqli mafkurachilaridan biri hisoblanadi. U o‘z g‘oyalarini “Davlatni boshqarish haqida ikki traktat” asarida bayon etdi. Uning ta’limotida odamlarning tabiiy holati, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va davlatning tashkil topishi muammolari aniqlashtirildi. Lokk huquqiy davlatning bosh unsuri bo‘lgan hokimiyatning uchga bo‘linishi nazariyasining asoschisi hisoblanadi.

Lokkning xususiy mulk nazariyasi mehnat bilan uzviy bog‘liqdir. U odamlar asosan o‘z mol-mulkidan tinch va xavfsiz foydalanish maqsadida jamiyatga qo‘shiladi. Bunda mazkur jamiyatda qabul qilingan qonunlar ularning asosiy quroli va vositasi bo‘lib xizmat qiladi, deb hisoblaydi. Fuqarolik jamiyatiga birlashish – bu qulay, tinch va farovon hayot kechirish, o‘z mol-mulkidan xotirjam tarzda foydalanish va o‘zini mazkur jamiyat a’zosi bo‘lmagan odamlarga qaraganda xavfsizroq his qilish uchun boshqalar bilan kelishish demakdir. Liberalizm asoschisi Jon Lokk birinchi bo‘lib shaxsni jamiyat va davlatdan, erkinlikni – boshqa qadriyatlardan ustun qo‘ydi. U erkinlikni u davlatning aralashuvidan xoli holat sifatida tushundi.

Lokk o‘zining “Fuqarolik boshqaruvi haqidagi ikkinchi traktat” deb nomlangan asarida har qanday odam uchun tabiiy (ya’ni sodda, johil, ibtidoiy - muallif izohi) holatni inkor etgan holda fuqarolik jamiyati talablari darajasiga etish uchun yagona yo‘l – bu boshqalar bilan kelishgan holda ijtimoiy birlikka qo‘shilish yoki birlashishdan iborat ekanligi g‘oyasini ilgari suradi⁴¹.

Fuqarolik jamiyati tushunchasining liberal talqini, yuqorida aytib o‘tganimizdek, Tomas Gobbs va Jon Lokk davrida yaratilgan. Ular “fuqarolik jamiyati» tushunchasini kishilik jamiyatining tarixiy rivojlanishi, insonning tabiiy mavjudlikdan ma’rifatli hayot tarziga o‘tishini aks ettirishni ifodalaydigan tushuncha sifatida ilmiy muomalaga olib kirdi.

Tomas Gobbs ijtimoiy holatga davlat mavjud bo‘lgan holda erishish mumkin deb hisobladi. U davlat bo‘lmagan joyda urush, qo‘rquv, qashshoqlik, yolg‘izlik, yovvoyilik, jaholat bo‘lishini, davlat hukm surgan joyda oqilonalik, xavfsizlik, boylik, tartib, bilim va olijanoblik hukm surishini dalillar bilan isbotlab beradi.

Tomas Gobbs antik davr mutafakkirlariga (Platon, Aristotelga) ergashib, jamiyat va davlat tushunchalarini bir-biriga tenglashtiradi. U davlat, fuqarolik jamiyati va fuqaroviy shaxs tushunchalari o‘rtasiga tenglik belgisini qo‘yadi. Biroq, ayni vaqtda, u agar davlat fuqarolardan iborat bo‘ladi deyilsa, bu har qanday fuqaro ham davlat hisoblanishini anglatmasligini qayd etadi. Muayyan xo‘jalik, savdo va tijorat ishlarini olib borish uchun a’zolari hamjamiyat (ya’ni, davlat) xohish-irodasiga to‘la bo‘ysunmagan birlashmalar,

---

⁴¹Гоббс Т. Избранные произведения. В 2-х томах. Т.2. М.1956.-С.137.

kompaniyalar, ya'ni "fuqaroviy shaxslar" tashkil etilishi mumkin. Ayni vaqtda, bunday fuqaroviy shaxslar (yoki shirkatlar) faqat qonunlarga bo'ysunadi. Mazkur mantiqiy holatni "fuqarolik jamiyati" tushunchasiga nisbatan ham tatbiq etish mumkin.

Fransuz mutafakkiri J.-J.Russo qarashlarining asosida ijtimoiy shartnoma nazariyasi yotgan bo'lib, unda inson, jamiyat va davlat munosabatlari atroflicha tahlil etiladi. Russo o'z davrida ro'y bergan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni tahlil qilar ekan, kishilar o'z salohiyatlarini birlashtirgan holda hukmron sinfga qarshi tura olishlari mumkinligini, ijtimoiy munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish mumkinligiga alohida urg'u beradi.

Uning fikricha, kishilar tabiiy holatda yashab qolishlariga qarshi ta'sir kuchli bo'lganligi tufayli ular o'z hayot tarzlarini o'zgartirishga majburdirlar. Ular yangi kuchni vujudga keltira olmas ekan, faqatgina mavjud kuchni birlashtirish va yo'naltirish bilan o'zlarini saqlab qolish, boshqalar bilan birlashgan holda umummanfaat yo'lida harakat qilishi mumkin bo'lgan kuchlar birligini hosil qilishlari mumkin.

Ayni vaqtda, Russo bunday birlashgan kuchni hosil qilish uchun o'z foydasidan jamoa manfaati yo'lida voz kechgan insonning eng asosiy boyligi bo'lgan erkinlikni qanday saqlab qolishi haqida ham bosh qotiradi. Bunga javob topar ekan, "uyushmaning shunday shaklini topish kerakki, unda mujassam bo'lgan qudrat uyushma a'zolarining shaxsi va mulkini himoyalashi va asrashi, shu tufayli barcha bilan birlashgan har bir kishi ko'pchilikka bo'ysunadi va ayni vaqtda, ilgarigidek erkin bo'lib qolaveradi. Ijtimoiy shartnoma bajaradigan asossiy vazifa ana shudir", deya o'z fikrini yakunlaydi⁴².

Russoning g'oyalari ijtimoiy shartnoma natijasida ijtimoiy birlik qay tarzda shakllanishiga qaratildi. "Agar har birimiz o'z shaxsiyatimiz va bor kuchimizni umumjamoa va uning oliy irodasiga topshirar ekanmiz, natijada barchamiz uchun har birimiz yagona butunlikning ajralmas qismiga aylanamiz"⁴³.

Fuqarolik jamiyatini chuqur talqin etgan mashhur olimlardan biri SH.L. de Monteskedir (1689-1755 yy.). Uning asosiy g'oyalaridan biri -hokimiyatning uchga bo'linishi prinsipidir. U o'zining "Qonunlar ruhi" nomli asarida davlatni fuqarolik jamiyati sharoitida fuqarolarning o'zaro adovatlarini bartaraf etishga qaratilgan jamaotchilik kelishuvining natijasi sifatida ko'rib chiqadi. U ushbu ikki tushunchaga aniqlik kiritadi va ularning har ikkisining o'ziga xos qonunlari (fuqarolik va davlat) bo'lib, o'zining ta'sir doirasiga egadir. Demak, fuqarolik jamiyati fuqarolarning o'zaro munosabatlarni boshqarsa (shu bilan birga xususiy mulkka egalik qilishni), davlat esa insonlarning siyosiy huquqlari va erkinligini ta'minlaydi. Bu borada u o'zining yuqorida qayd etilgan asarida quyidagilarni yozadi: "Fuqaro uchun erkinlik o'z xavfsizligi borasida ishonchga asoslangan ruhiy xotirjamlikdir. Bunday xotirjamlikka erishish uchun shunday

⁴²Russo Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. -М.: "КАНОН-пресс", "Кучково поле", 1998.-С.39.

⁴³Russo Ж.Ж. Ўша асар. -Б.40.

boshqaruv bo'lishi kerakki, bu holatda bir fuqaro boshqa fuqarodan qo'rqmasin⁴⁴. Fuqarolik jamiyati sharoitida qonunlarning hayotda amal qilishiga urg'u bergan olim "men biror mamlakatga borsam, u erda yaxshi qonunlar mavjudligi bilan emas, balki qonunlarga qanday itoat etilayotganligi bilan qiziqaman...", deb yozgan edi⁴⁵.

Davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlar shartnoma asosiga quriladi. O'z mohiyatiga ko'ra bu munosabatlar taraqqiy topgan, negaki, davlat va fuqarolik jamiyati birgalikda, individlarning hayot-faoliyatini ta'minlash va insonning asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoit yaratadi. Davlat insonlarning asosiy huquqlarini himoyalaydi, hokimiyat yordamida tabiiy dushmanlikni chegaralaydi, o'z yaqinlari va qondoshlari hayotiga nisbatan bo'ladigan tahdidlarni, o'z moddiy boyligidan xavotirlikni bartaraf etadi; fuqarolik jamiyati bo'lsa hokimiyatni jilovlab turadi.

Fuqarolik jamiyati to'g'risidagi A.Fergyussonning qarashlari ham juda muhimligi bilan ajralib turadi. Ko'pchilik olimlar fikricha, "fuqarolik jamiyati" tushunchasini dastlab A.Fergyusson qo'llagan. Unga ko'ra "shaxslarning baxti fuqarolik jamiyatining asosiy maqsadidir: a'zolarining har biri baxtsiz bo'lgan jamiyat qanday farovonlikka erisha oladi?"⁴⁶. Jamiyatning baxtini diniy nuqtai nazardan talqin etishda uning diniy tahsil olganligi ta'sir qilgan bo'lishi mumkin. Uning fuqarolik jamiyati borasidagi asosiy qarashlari 1767 yilda yozilgan "Fuqarolik jamiyatining tarixiy tajribasi" deb nomlangan asarida mujassamlashgan bo'lib, unda o'sha vaqtda shakllangan jamiyat - ya'ni tijoriy munosabatlarga asoslangan jamiyat axloqiy nuqtai nazardan tanqid qilindi⁴⁷.

Fergyusson fikricha, insonning jamoa bo'lib yashashga bo'lgan azaliy moyilligi uning qo'pol yoki sodda holatdan chiqib, tamadduniy rivojlanganligini namoyon etadi. Ayni vaqtda, bu taraqqiyot insonning axloqiy xususiyatlari takomiliga mos kelmaydi, bu erda ijtimoiy jarayonda o'ziga xos tarzda orqaga chekinish kuzatiladi. Tamadduniy jarayon ijtimoiy munosabatlar va institutlarni qoliplashtirish, millatlarning boyligini ko'paytirish bilan odamlarni jamiyatdan ajralishiga imkon yaratadi, ular fuqarolik hissini yo'qotishadi. Bunday teskari harakat korrupsiyaga olib keladi.

Fergyusson o'z ta'limotida insonning axloqiy qarashlarini birinchi o'ringa olib chiqadi. U J.-J.Russoning tabiiy holat borasidagi fikrlariga qarshi chiqar ekan, insonning jamiyat ichida tug'ilishi va jamiyat ichida qolishi to'g'risidagi SH.Monteske fikriga to'liq qo'shiladi. U insondagi xudbinlikni qoralar ekan, o'ta xudbin inson ijtimoiy faoliyat yuritishi mumkin emasligini ta'kidlaydi.

Ommaviy faoliyat yuritish insonga xos bo'lgan eng ulug' xususiyat bo'lib, insoniyat baxti eng ulug' maqsad, jamiyat ichida yashash qobiliyati eng ulug' qobiliyatdir. Fergyussonga ko'ra inson faoliyatining ikki turi mavjud: egoistik (xudbinlik) va ijtimoiy.

---

⁴⁴Руссо Ж.Ж. Ўша асар. –Б.40.

⁴⁵Монтескье Ш.Л. Избранные произведения. О законах, в их отношениях к различным существам.-М.,1955. -С.122.

⁴⁶Фергюсон А. Опыт истории гражданского общества / Пер. с англ. Под ред. М.А.Абрамова.-М.,2000.-С.107.

⁴⁷Фергюссон А. Опыт истории гражданского общества / Пер. с англ. И.И.Мюрберг. Под ред. М.А.Абрамова. -М.: РОССПЕН, 2000.-С.4-10.

Birinchi yopiqlik, raqobat va dushmanlik hissiga yaqin bo'lsa, ikkinchi jamiyat ichida yashash, insonlarni birlashtirishga xizmat qiladi.

Inson jamiyat a'zosi sifatida bir butunlikning qismi bo'lib, aslida u o'ziga tegishli emas. U jamiyat farovonligi yo'lga to'sqinlik qiladigan har qanday erkinlik va baxtdan voz kechishi kerak⁴⁸. Ko'rinib turganidek, A.Fergyusson fuqarolik jamiyatiga erishishda jamiyatning taraqqiy topganligi emas, balki insonning axloqiy tarbiyasi muhim o'rin tutishiga e'tibor qaratmoqda.

Fuqarolik jamiyatini tahlil qilishga nisbatan boshqa bir yondashuvni G.Gegel (1770-1831 y.y.) taklif etgantedi. U fuqarolik jamiyatiga o'z kundalik ehtiyojlarini mehnat yordamida qondiruvchi individlar majmui deb qaraydi. Uning fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining negizini xususiy mulk tashkil etadi. G.Gegel fikricha, tarixiy jarayonni harakatlantiruvchi kuch sifatida fuqarolik jamiyati emas, balki davlat namoyon bo'ladi, u barcha fazilatlarni o'zida mujassamlashtiradi, inson shaxsi, umumiy siyosiy, moddiy va ma'naviy asoslarning jamuljam ifodasi hisoblanadi. Davlat insonni har xil tasodiflardan himoya qiladi, adolatni ta'minlaydi, umumiy manfaatlarni ro'yobga chiqaradi.

Davlat, oila, qabila, millat, diniy va boshqa birliklardan farqlanuvchi "fuqarolik jamiyati" kategoriyasi XVIII-XIX asrlarda tadqiqot predmetiga aylandi. G.Gegel o'zining "Huquq falsafasi" asarida fuqarolik jamiyati tushunchasini atroflicha o'rgandi va unga shaxslarning ehtiyoji va mehnat taqsimoti tizimi, adliya (huquqiy muassasalar va huquqiy tartibot), tashqi tartib (politsiya va korporatsiyalar) orqali aloqalari (munosabatlarga kirishishi) sifatida ta'rif berdi⁴⁸. O'sha davr jamiyati va davlatiga nisbatan G.Gegelnin qarashlari eskirganligiga qaramay, uning fuqarolik jamiyatining davlatga nisbatan mustaqil bo'lgan shaxsiy manfaatlar jabhasi, ijtimoiy tuzum, mehnat taqsimoti va mulk shakllariga bog'liq ekanligi haqidagi fikrlari ijtimoiy fanlarning rivojlanish yo'lida tashlangan muhim qadam bo'ldi.

G.Gegel fikricha, fuqarolik jamiyati – bu, avvalo, xususiy mulkka asoslangan ehtiyojlar tizimi, shuningdek, din, oila, tabaqalar, davlat qurilishi, huquq, axloq, burch, madaniyat, maorif, qonunlar va ulardan kelib chiquvchi sub'ektlarning o'zaro yuridik aloqalaridir. Tabiiy, "nomadaniy" holatdan "odamlar fuqarolik jamiyatiga kirishlari lozim, chunki faqat shu jamiyatda huquqiy munosabatlar haqiqiy xususiyat kasb etadi".⁴⁹ Ayni vaqtda Gegel bunday jamiyat faqat "hozirgi dunyoda" mavjud bo'lishi mumkinligini qayd etadi. Boshqacha aytganda, fuqarolik jamiyati yovvoyilik, qoloqlik, ma'rifatsizlikka qarshi qo'yiladi.

G.Gegel fuqarolik jamiyati oiladan boshlanib to davlatga qadar dialektik harakatlanuvchi alohida bosqich - uzoq tarixiy davr davomida o'rta asrdan to yangi davrgacha transformatsiyalashib kelgan tushunchadir. U fuqarolik jamiyati va davlatni aralashtirib yuboruvchi o'sha davrda hukmron bo'lgan tabiiy huquq nazariyasini tanqid

⁴⁸Қаранг: Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990.–С.227.

⁴⁹ Гегель Г. Работы разных лет. Том 2.-М.:1973.–С.50.

qiladi. Uning fikricha, ijtimoiylik xususiyatiga asoslanuvchi fuqarolik jamiyati, oilaning axloqiy va davlatning ommaviy hayotidan mutlaqo farqlanadi. U adolatli qonunlar va odil sudlarni fuqarolik jamiyatining tarkibiy qismlari, deb hisoblaydi.

Fuqarolik jamiyatini o'z mehnati bilan kundalik ehtiyojlarini qondiradigan individlarning majmuasi sifatida tasavvur etgan Gegelning yondashuvi o'zgacha bir an'anani namoyon etdi. Unga ko'ra xususiy mulk fuqarolik jamiyatining negizini tashkil etadi. Kishilar, avvalo xususiy manfaatlarga asoslangan holda harakat qiladi, ammo ular bir-birlari bilan bog'liq bo'lganliklari tufayli ular o'rtasida ijtimoiy aloqa o'rnatiladi. Fuqarolik jamiyati xususiy mulkka asoslangan ijtimoiy tuzilma sifatida bozor munosabatlari tizimini, oila va davlat orasida joylashgan jamiyatning hayotiyligini, fuqarolik huquqlarini ta'minlaydigan oraliq shaklini ifoda etadi⁵⁰.

G.Gegel fuqarolik jamiyatiga ta'rif berar ekan, unda xususiy mulkning birlamchiligiga alohida urg'u beradi. Unga ko'ra, avvalo, xususiy mulkchilikka asoslangan ehtiyojlar tizimi, shuningdek, din, ijtimoiy qatlamlar, oila, axloq, burch, madaniyat, ta'lim, qonunlar fuqarolik jamiyatini tashkil etadi¹⁵.

Asli irlandiyalik bo'lgan ingliz mutafakkiri, davlat arbobi Edmund Byork (1729-1797 yy.) konservatizm mafkurasining haqiqiy asoschisi hisoblanadi. Byorkning siyosiy risolasi - "Fransuz inqilobi haqida o'ylar" (1790 yilda yozilgan) asari konservatizm mafkurasining mohiyati va o'ziga xosligini ochib berdi.

Byorkning fikricha, jamiyatning me'yordagidek faoliyat olib borishida an'analar, axloq hamda odatlar, did va insonlar ehtiyojlarining tarixiy rivojlanish jarayonida o'zgarib boradi. Uning fikricha, jamiyatda mavjud munosabatlar umuman boshqa yo'l bilan o'rnatiladi: oila qurish, qarindoshlik munosabatlari, biror millatga mansublik orqali amalga oshiriladi. Byork tarixiylik asosida faoliyat yuritadigan siyosiy institutlar legitimlikni ta'minlashlari mumkin, u yoki bu institutning uzoq mavjud bo'lishi xalqning xarakteri va e'tiqodiga mos kelishiga bog'liq bo'lib, aynan shu narsa fuqarolik jamiyati uchun ham zarur, deb yozgan edi.

Fuqarolik jamiyati rivoji ajdodlar an'analarga bog'liq bo'lib, agar u tarixiy doiradan chiqib ketsa, u butun ijtimoiy organizmning halokatiga olib keladi. O'tmishni asrash - kelajak avlodning axloqiy burchidir. Byorkga ko'ra siyosiy tizim va jamiyat faoliyati bir butunlik holida barqaror va doimiy harakatda bo'lishi kerak. Ushbu holat tadrijiy jarayonlarga hamohang ravishda davlatning siyosiy hamda ijtimoiy institutlarini xalqning xarakteri va axloqiga moslashishini anglatadi. E.Byork siyosatda tarixning rolini o'rganishga asosiy diqqatini qaratdi. Unga ko'ra, tarix siyosatni belgilashda asosiy manba hisoblandi. Oila, jamoa va cherkov kabi ijtimoiy institutlar tarixiy qadr-qimmatga egadir. Ma'rifatparvarlik davrida bir qator mahalliy an'analarning unutilishi ro'y berdi. SHuning uchun Byork o'z davrining ijtimoiy-siyosiy qarashlarini an'analar va tarixiy amaliyotga qaratishga harakat qildi.

---

⁵⁰Гегель ГВ.Ф. Философия права.-М.Мысль,1990.-С.228.

E.Byork ko‘plab ijtimoiy-siyosiy hodisalar, inson tabiati, fuqarolik jamiyati va siyosiy hokimiyatga nisbatan yangicha yondashuvlarga asos soldi. Xalqlarning taqdirini tarixiy an‘analar bilan bog‘liq ekanligini asoslab berdi.

Davlat va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar jamiyatning komilligiga bog‘liq: agar fuqarolik jamiyati sodda va tarqoq bo‘lsa, davlat uning “tashqi ko‘rinishi”ni ifoda etadi, xolos. Jamiyat johil bo‘lsa, davlat fuqarolik jamiyatini barbod etgan holda o‘z hokimiyatini mutlaqlashtirish yo‘lidan borishi mumkin. G‘arb tajribasidan ma‘lum bo‘lishicha, komillikka etgan fuqarolik jamiyati sharoitida davlat jamiyat bilan o‘z munosabatlarini muvozanatlashga majbur bo‘ladi.

Davlat insonni turli tasodiflardan himoyalagan holda adolatni ta‘minlaydi va umumiy manfaatlarni amalga oshiradi. Fuqarolik jamiyati va shaxs davlatga bo‘ysundirilgan. Zero, aynan davlat alohida guruhlar va individlar hayotiga mazmun bag‘ishlagan holda ularni bir butunlikka jamlaydi. Ayni vaqtda, keng qamrovli davlatning mavjudligi xavfli bo‘lib, u fuqarolik jamiyatini “yutib” yuborgan holda fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlashga intilmaydi.

Fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishga Immanuil Kant (1724–1804 y.y.) ham katta hissa qo‘shdi. Kant fuqarolik jamiyatini butun insoniyat uyi, deb bildi. Bu jamiyatda har bir inson hatti-harakati oliy axloqiy qonun – qat‘iy imperativ bilan belgilanadi. Uning fikricha, fuqarolik jamiyati mavjud qonunlar doirasida hech kim tomonidan cheklanmaydigan intilish, tamoyillarining erkinlik bilan uyg‘unligi, boshqacha aytganda, fuqarolarga mos bo‘lgan jamiyatdir.

Ijtimoiy hayotga oid turli sohalarning vujudga kelishi individ faoliyatining rang-baranglashuvi va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi jarayonini ifoda etadi. Ijtimoiy aloqalarning turlichaligi hokimiyatga tobe bo‘lmagan va boshqa individlar bilan ongli ravishda, oqilona munosabatlar o‘rnatishga qodir fuqarolik ongiga ega bo‘lgan mustaqil shaxsning shakllanishi natijasi hisoblanadi.

Kantning fikricha, mutlaq monarxiya fuqarolik jamiyati bilan umuman mutanosib bo‘la olmaydi va u fuqarolarning erkin boshqaruvi shakliga mos kelmaydi. Bundan tashqari, u xususiy mulk mustaqil individning namoyon bo‘lishi jarayoni negizida yotishini, aynan xususiy mulk inson siyosiy mustaqilligi va erkinligining iqtisodiy asosi ekanligini uqtiradi⁵¹.

Emmanuil Kant o‘zining “Butunjahon fuqarolikda umumiy tarix g‘oyasi” asarida fuqarolik jamiyati sifatida davlat tuzilishini butun insoniyat ongiga qanday qilib singdirish mumkin, degan muammolarni qo‘yadi. Buning maqsadga muvofiqligini tabiatning o‘zi taqozo etadi. Chunki, aynan shunday jamiyatda uning fuqarolariga buyuk erkinlik beriladi va bunda ziddiyatlar ham mavjud bo‘lishi mumkin. Har qalay, erkinlikni aniq ta‘riflash va uni boshqalarniki bilan o‘zaro mutanosibligini ta‘minlash, insoniyatning barcha sir-sinoatini ochib berish tabiatning eng oliy maqsadidir¹⁴.

⁵¹Мухаев Р.Т. Политология.-М.: Проспект, 2010.-С.240 с.

Ijtimoiy fanlarda uzoq vaqtlardan beri davlat va fuqarolik jamiyati bir-biridan ajratilmasdan, yaxlit yoki sinonim tarzida qo'llanilib kelindi. Biroq, jamiyatdagi turli sohalar bir-biridan ajralib, davlatning qattiq nazoratidan ozod bo'la boshladi, o'z huquq va erkinliklariga ega bo'lgan mustaqil shaxs alohida ahamiyat kasb eta boshlagan davr - ya'ni XVII asrga kelib tarixiy taraqqiyotdagi ikki tamoyilni muvozanatlashtirish dolzarb ahamiyatga ega bo'ldi. Bir tarafdin, shaxsning mustaqillik va erkinlikka intilishi, natijada ijtimoiy taraqqiyotda tartibsizlik va ixtiyoriy jarayonlarning kuchayishi ijtimoiy fanlarda fuqarolik jamiyati tushunchasini ifoda etgan bo'lsa, ikkinchi tarafdin ijtimoiy munosabatlarda muntazam murakkablashib boruvchi tartibsizliklar, nizolarni bartaraf etish va tartibga solish, butunlikni saqlash davlat tushunchasini ifoda etdi. Davlat va fuqarolik jamiyati ko'pgina hollarda bir-biriga qerama qarshi qo'yildi. SHuningdek, ijtimoiy fanlardagi talqinga binoan, fuqarolik jamiyati hokimiyatga aloqador bo'lmagan aloqalar va tuzilmalarning ko'p pog'onali va murakkab tizimi, degan qarashlar ham shakllandi.

XX asrga kelib jamiyat tizimidagi o'zgarishlar – erkin bozor iqtisodiyoti, parlamentar demokratiya va huquqiy davlat, ijtimoiy va siyosiy sohalar o'rtasidagi bo'linish jarayonlari fuqarolik jamiyatini tushunishda yangi yondoshuv va konsepsiyalarining paydo bo'lishiga olib keldi.

Formatsion yondashuv

Fuqarolik jamiyati tushunchasi kapitalistik tizimga bog'lanadi va keng (ya'ni jamiyatning shakli sifatida) va tor (ya'ni iqtisodiy va siyosiy munosabatlar o'ratsidagi shakllanadigan muayan ijtimoiy tashkilotlar majmuasi sifatida) ma'nolarda tushuniladi.

Sivilizatsion yondashuv

Fuqarolik jamiyatini sivilizatsiya tarraqqiyoti kontekstida ko'rib chiqadi. Uning nazariy asoslarini O.SHPengler, A.Toynbi va P.Sorokin asrarlarida yaratilgan. Ularga qaraganda, fuqarolik jamiyati boshqa ijtimoiy shakllardan avvalo yuksak sivilizatsiya darajasi bilan ajralib turadi. Uning asosiy me'zoni sifatida esa insogn, uning erkinligi, rivojlanish va ijodiylik imkoniyatlari, shuningdek boshqa insonlar bilan tinchlik v totuvlikda yashash qobiliyatlari tan olinadi

Modernizatsiyaviy yondashuv

Modernizatsiya konsepsiyalarida (A. Turen, YU. Xabermas, E. Giddens, Z. Bauman va b.) fuqarolik jamiyati a'anaviy jamiyat urnini egallagan yoki zamonaviy jamiyatga xos bo'lgan belgilarni shakllantiradigan jamiyati tushuniladi.

XX asr boshlaridan fuqarolik jamiyati sohasida amalga oshirilgan tadqiqotlar “fuqarolik jamiyati” kategoriyasini funksional tavsiflarini tushunish murakkablashdi. Buning sababi fuqarolik jamiyati tushunchasini tadqiq etishda fuqarolarning ijtimoiy hayotida dolzarb talablarini aks ettiruvchi yangi mezonlarning kiritilganligida bo‘ldi. SHu tariqa, fuqarolik jamiyati haqidagi tasavvurlar rivojini tizimlashtirish quyidagi shakllarda yuz berdi: birinchidan, ularning ijtimoiy-falsafiy asoslari tasniflari bilan, ikkinchidan, mafkuraviy asoslarning xususiyatlariga ko‘ra, uchinchidan, fuqarolik jamiyatining sof ilmiy konsepsiyalarini aniqlash bilan belgilandi.

Biroq, fuqarolik jamiyati modeli dastlabki tayanch ijtimoiy-falsafiy nazariyalar va konsepsiyalarini ikki guruhga bo‘lish rusumga kirdi:

- formatsion va sivilizatsion yondashuvlar;
- modernizatsiya va postmodernizm konsepsiyasi.

YUqoridagilarni hisobga olgan holda fuqarolik jamiyatining quyidagi g‘oyaviy-falsafiy doktrinalari ishlab chiqildi:

- “byurokratik davlat sotsializmi doktrinasi”;
- “avtoritar davlat kapitalizmi doktrinasi”;
- “demokratik sotsializm doktrinasi”;
- liberal-demokratik (“bozor demokratiyasi”).

Byurokratik davlat sotsializmi uchun fuqarolik jamiyati – bu burjua, kapitalistik jamiyat, u xususiy mulkka va yollanma mehnatga asoslanadi. Byurokratik-davlat sotsializmi tarafdorlari fuqarolik jamiyatini ijtimoiy notenglik va jamiyatda kuchayib borayotgan keskinlik sababi, deb biladi.

Avtoritar-davlat kapitalizmi fuqarolik jamiyatini xususiy biznes, oilaviy-qarindoshlik va boshqa nodavlat munosabatlar sohasi bo‘lib, u o‘zida kapitalistik davlatning ijtimoiy-iqtisodiy bazasini mujassam qiladi, deb hisoblaydi.

Demokratik sotsializm konsepsiyasi tarafdorlariga ko‘ra fuqarolik jamiyati – bu ijtimoiy-siyosiy tashkilotlar va institutlar majmui, u demokratik davlat bilan birga ijtimoiy (iqtisodiy, siyosiy va hokazo) demokratiya asosini tashkil qiladi.

“Bozor demokratiyasi” nazariyotchilari fuqarolik jamiyatini bozor demokratiyasi jamiyatiga o‘xshash insoniy birlik deb biladi. Ular fikricha, fuqarolik jamiyati iqtisodiy jamiyat bo‘lib, iqtisodiy hayotni boshqarish imkoniyatlarida cheklangan va ular ijtimoiy birlashmalar va harakatlar tomonidan nazorat qilinadi.

SHunday qilib, fuqarolik jamiyati g‘oyasining qayta jonlanishida jamiyatni davlatlashtirishga, jamiyat hayotida davlat roli va ta’sirining favqulodda o‘lishiga qarshi qarashlar ham shakllandi. CH.Teylor, E.Arato, R.Dvorkin va boshqa tadqiqotchilardan iborat bo‘lgan o‘ziga xos normativ diskurs ham shakllandi⁵². SHuningdek, jamiyatning

---

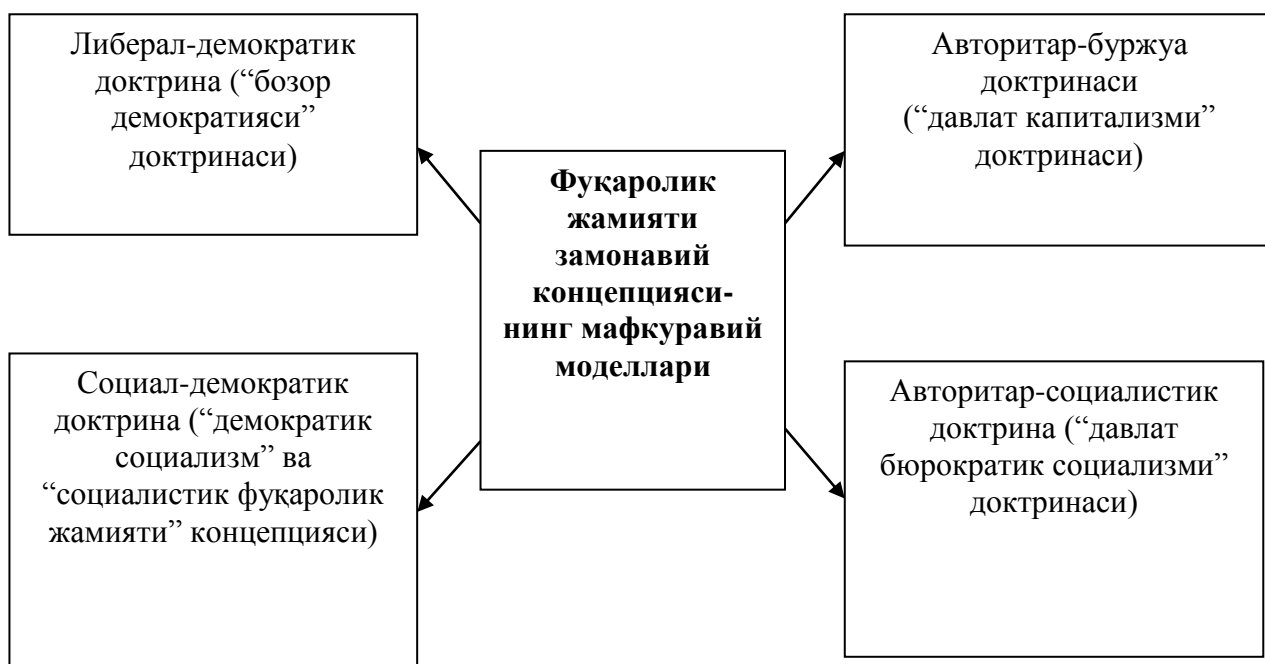
⁵² Гончаров Д. Нормативная дискуссия о гражданском обществе: основные направления. Москва. 2010. С. 86

nodavlat sohasining ijtimoiy-siyosiy faolligi va o'z-o'zini tashkillashtirishning ahamiyati bog'liq bo'lgan muhim quyidagi konsepsiyalar ham shakllandi:

- liberal an'ana konsepsiyasi;
- amerikanacha kommunitarizm konsepsiyasi;
- evropacha neokonservatizm konsepsiyasi;
- post-markscha konsepsiya.

Fuqarolik jamiyatining liberal an'ana g'oyasi umuman olganda yangilik emas. Fuqarolik jamiyati haqidagi dastlabki tasavvurlar mumtoz ingliz liberalizmi davridayoq ishlab chiqilgan edi.

Fuqarolik jamiyati konsepsiyasining amerikacha madaniy va tarixiy o'zgaida "respublikachilik" g'oyasi yotadi. U XX asrdagi o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi ijtimoiy uyushtirishga asoslangan teng huquqli fuqarolar tomonidan tashkil etilgan amerika kommunalari, ya'ni lokal birlashmalarining uyg'un va faollikdagi ijtimoiy-siyosiy hayoti haqidagi tasavvurlarga asoslandi.

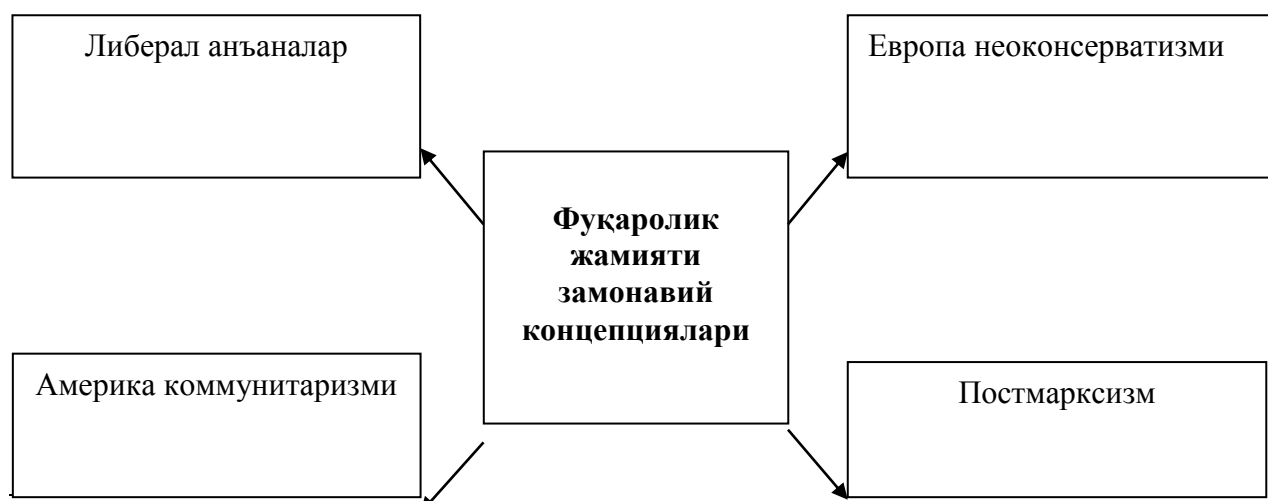
Mazkur kommunalar o'zini o'zi uyushtirishi o'ziga xos fuqarolik jamiyati turi sifatida qo'llab-quvvatlangan. Bu haqda batafsil axborotlar A. de Tokvil asarlarida keltirilgan. Bunda demokratik madaniyat kommunal o'zaro hamkorlik va sherikchilik, shuningdek xristian axloq qadriyatlarining yuqori darajada namoyon bo'lishi bilan boshqalardan farqlanadi. SHu bilan birga, bu kommunitaristik loyihalarga binoan jamoaviy qadriyatlar individual qadriyatlardan ustun bo'lib, individlar o'zaro ishonch va

hamkorlik muhitida o‘z qiziqishlarini uyushma qiziqishlariga bo‘ysundirishga tayyor turadi⁵³.

Turli manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mumtoz marksizm zamonaviy diskursning alohida konseptual yo‘nalishi sifatida fuqarolik jamiyatini kelib chiqishini, jamiyatning feodal-aristokratik va paternalistik tizimi o‘rniga kommertsiya kapitalizmi davridagi iqtisodiy partikulyarizm bilan bog‘laydi. Biroq, Marks unda individual erkinlik va avtonomiyani emas, sinfiy jamiyatda ob‘ektiv mavjud bo‘lgan notenglikni, erksizlik va ijtimoiy-iqtisodiy begonalashuvni berkitib turuvchi niqobni, ya’ni, uning tashqi shaklini ko‘rgan, xolos⁵⁴.

Keyinroq postmarksistik loyiha doirasidagi nazariyotchilar, fuqarolik jamiyati g‘oyasini qaytadan ko‘rib chiqishga urindi. SHu tariqa, postmarksistik tushunishga binoan, u quyidagicha asoslanadi: fuqarolik jamiyati “oxirgi vaqtlarda paydo bo‘layotgan, jamiyatning erkin ehtiyoriy assotsiatsiyalari, shuningdek, huquqiy va ommaviy institutlari doirasida yuzaga kelgan jamoaviylikning nomumtoz shakllari, nafaqat davlat tizimi doirasidan, balki kapitalistik bozor iqtisodiyoti chegarasidan ham chiqib ketayotgan ijtimoiy birliklar”dir⁵⁵. Bu kabi qarash markazida, birinchidan, davlat-byurokratik mashinasining “umumiy manfaatlar davlati” sharoitida, ta’sir doirasining kengayib borishi, ikkinchidan, transmilliy korporatsiyalar va globallashuv davrining markazlashgan iqtisodiyotini jamiyatga xavf tug‘dirishi g‘oyasi turadi.

Fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalarini tahlil etish shuni ko‘rsatadiki, ularda mazkur fenomenning ontologik va gnoseologik jihatlariga nisbatan ijtimoiy qarashlarning xilma-xilligini ko‘ramiz. SHuni ta’kidlash o‘rinliki, fuqarolik jamiyatining zamonaviy konsepsiyalari ijtimoiy muammolar tahlilining tizimli mezonlarini ishlab chiqqanligi va ilmiy hamjamiyat oldiga muhim va zaruriy konseptual va amaliy echimlarni talab qilayotgan yangi masalalarni ko‘ndalang qilib qo‘yganligi muhim ahamiyat kasb etadi. XX asr nafaqat texnik taraqqiyot, balki tizimli fikrlashning shakllanishi va hukmronligi davri bo‘lganligini ham nazardan qochirmaslik lozim.

⁵³ Walzer M. Concept of Civil Society – Walzer M., ed. Toward a Global Civil Society. Providence RI: Berghahn Books1995..-P.122.

⁵⁴ Baker G. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices. 2002.-P.91.

⁵⁵ Arato A. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81.–Telos, 1981.-P.47.

Aynan shu davrdan boshlab fuqarolik jamiyati ijtimoiy borliqning tizimli tahlili ob'ekti sifatida o'rganila boshlanadi. Bu albatta, bugun olimlar va faylasuflarga zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni nafaqat modellashtirish imkoniyatini beradi, balki, ularning istiqboli haqida aniq tasavvurlarni shakllantiradi. Hozirgi davrga kelib ham fuqarolik jamiyatini o'rganish masalalarida qator muammolar o'z echimni topgani yo'q: fuqarolik jamiyatining davlat va jamiyat dixotomiyasi yoki o'zaro sherikligining chegarasi, fuqarolik jamiyati institutlarining individ shaxsiy hayotiga dahl qilishi chegarasi qaerda, fuqarolik jamiyatini tushunishning tayanch asoslari, fuqarolik jamiyatini tushunishning universal yondashuvlari hali takomillashmaganligi kabilarni keltirish mumkin.

SHu bilan birga, fuqarolik jamiyati haqidagi g'oyalar va tasavvurlar genezisi mazkur fenomenni antik va o'rta asrlarda – davlat manfaatlari, va albatta, turli xususiy manfaatlar ustuvorligi ostida talqiy etilganligidan dalolat beradi. Antik va o'rta asrlar olimlari ijodida davlat instituti jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni boshqarib turgan bosh institut sanalgan. Mazkur jihat insoniyat rivojining dastlabki bosqichida, davlat va jamiyat o'zaro hamkorligi va dixotomiyasi borasidagi konsepsiyalar yo'qligining asosiy sababi hisoblanadi.

Fuqarolik jamiyati konseptual diskursining antik paradigmasi – bu fuqaroning ijtimoiy boshqaruv sohasidagi roli va o'rnini aniqlashdan iborat bo'ldi. Agar ulardan ba'zilari, fuqarolar davlatdan muayyan darajada avtonomdir (Aristotel) degan g'oyani ilgari surgan bo'lsa, boshqalari davlat boshliqlarini fuqaro va jamiyat hayotini muvofiqlashtirishga qilishga da'vat etgan (Platon). Ularning har biri imkoni boricha ideal davlat qurilmasini ishlab chiqishga harakat qildi. Aynan shu jihat fuqarolik jamiyatiga doir keyingi konseptual ishlanmalarini turli talqinlari va yondashuvlarni keltirib chiqardi.

O'rta asr mutafakkirlarining antik davr olimlaridan farqi shundaki, ular ijtimoiy munosabatlarni davlat va jamiyat munosabatlari, shuningdek ilohiy tavsifga ega, degan qarashlar nuqtai nazaridan talqin etadi. Antik falsafa esa ijtimoiy munosabatlarni turli ranglarda ko'rib chiqadi, shu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatining diniy paradigmasi o'rta asrlarda shakllana boshlagan deyishga asos beradi.

SHarq mutafakkirlarining fuqarolik jamiyatini konseptual tushunishidagi o'ziga xos jihatlar - ularning mazkur fenomenga oid talqinlari insoniy fazilat, ma'rifat va o'zaro mas'uliyat tushunchalari orqali amalga oshirilganligidadir. Bunda ijtimoiy-falsafiy fikr o'z diqqatini davlat boshqaruvchilari va jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning axloqiy-estetik jihatlariga qaratdi.

YAngi davrda jamiyatdagi davlat roli masalasini yangicha anglash boshlanadi: agar antik davr va o'rta asrlarda ijtimoiy-falsafiy fikr davlat ustuvorligiga qaratilgan bo'lsa, bu davrga kelib, mazkur nisbatda inson (fuqaro) fenomeni, o'z huquqlari, ehtiyoji va manfaatlari bilan birgalikda ustuvor ahamiyat kasb eta boshladi. Davlat faqat mana shu

manfaatlarni mavjud bo'lgan qonuniy tizim doirasida amalga oshirilishini ta'minlovchi institut sifatida gavdalana boshlandi.

YAngi davr ijtimoiy-falsafiy tafakkurining asosiy yutug'i - bu davlat va jamiyat tushunchalarini bir-biridan ajratganligida, uning natijasida fuqarolik jamiyatini tushinishda klassik paradigmaning shakllanishiga asos bo'lganligida ko'rindi. Bu o'z navbatida, "davlat – fuqarolik jamiyat" dixotomiyasi kuzatiladigan konsepsiyalarning shakllanishiga olib keldi. Dastlab yangi davr mutafakkirlari davlat va jamiyat manfaatlarini turlicha bo'lishiga o'z diqqat-e'tiborini qaratdi. Bunda davlat qonun ustuvorligiga tayansa, jamiyat esa xususiy mulkka tayanishi g'oyasi ilgari surildi. Fuqarolik jamiyati haqidagi konseptual diskursning asosiy muammolari sifatida davlatning roli va davlat hamda jamiyat o'zaro munosabatlarining mezonlari qanday (axloqiy ideal va amaldagi siyosat nisbati mezonlari) bo'ladi? degan savol paydo bo'ldi.

Fuqarolik jamiyati fenomenining konseptual jihatdan qayta tushinishda kuzatilgan jiddiy o'zgarishlar yuz berganiga qaramay, ilmiy nuqtai nazarlarni o'rganish asosida yangi davr mutafakkirlarining qarashlari g'oyaviy asoslardan mahrum emasligi aniqlandi. Bu holat esa o'z navbatida, fuqarolik jamiyati mazmun va mohiyatini tushinishda sub'ektivizmning kuchayishiga olib keldi. Bu jarayondagi yana bir kamchilik sifatida davlat va jamiyat o'rtasidagi chegaralarning hanuzgacha aniq tarzda belgilanmaganligi masalasini hal etilmaganligi bo'lib, bu masalani hal etilmaganligi bu sohada ilmiy tadqiqot ishlarini samarali bo'lishiga ma'lum darajada to'sqinlik qiladi.

Fuqarolik jamiyatini o'rganishda zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurning muhim yutug'i - bu sohani o'rganishning yangi ilmiy yondashuvi sifatida tizimli paradigmaning shakllanishi hisoblanadi. O'z navbatida, bu holat fuqarolik jamiyatining me'yoriy jihatlardan idrok etishdan uni tabora transformatsiyalashib borayotgan fuqarolik jamiyatining zamonaviy konseptual diskursining turli yo'nalishlarini o'rganishda empirik tahlil qilishga ustuvorlik berish tamoyillarini kuchaytirdi.

AQSH olimi **Immanuel Moris Vallersteyn** (1930 y.da tug'ilgan) fikricha, fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun kuchli davlat bo'lishi zarur, chunki bu kabi davlatning qo'llab-quvvatlashisiz fuqarolik jamiyati rivojlana olmaydi. Ma'lumki, fuqarolik jamiyati davlat bilan bilvosita siyosiy munosabatlarga kirishish, davlat tomonidan qonuniylashish asosida fuqarolarning jamiyatdagi keng ishtiroki asosida yashaydi.

Fuqarolik jamiyati insoniy sivilizatsiyaning eng yuqori cho'qqisi bo'lgani holda, u liberal davlatlarni shakllanishi uchun shart-sharoitlar yaratib berdi. SHuningdek, fuqarolik jamiyati davlat tomonidan yashirin yoki oshkora tus oladigan halokatli zo'ravonlikni to'xtatib qolish, yoki, pastdan bo'ladigan xavfli va sinfiy o'zboshimchaliklarni bostirishning omili sifatida ham namoyon bo'ldi. Ammo davlat tanazzulga yuz tutgani sari fuqarolik jamiyati muqarrar ravishda tarqoqlikka yuz tutishga moyil bo'lib boradi, deb xulosa chiqargan edi I.Vallersteyn⁵⁶.

⁵⁶ Вallerстейн И. Конец знакомого мира: Социология XXIвека. М.: Логос, 2003. 368-с.

Kelib chiqishi vengr bo‘lgan iqtisodchi va faylasuf, Sasseks universiteti professori (Buyuk Britaniya) **Ishtvan Messarosh** (1930 yilda tug‘ilgan) “Begonalashishning marksizm nazariyasi” nomli kitobida fuqarolik jamiyati faqat xristian olamida o‘zining mukammal darajasiga erishadi, deb yozdi. Xristianlik dini sharoitida fuqarolik jamiyati o‘zini davlat hayotidan musavo tutadi, bunda insonni xudbin sifatida namoyon bo‘lishiga sharoit tug‘iladi, va u yolg‘izlik va qarama-qarshi kuchlar dunyosida ko‘zga ko‘rinmay ketadi. J.-J.Russo va A.Fergysonni tanqid qilgan I.Messarosh uchun fuqarolik jamiyati – bu xususiy mulk tayanchi, xudbinlik zarurati va pul ustunligi bilan ifodalanadigan qullikning zamonaviy shaklidir.

D.Markush (1934 yilda tug‘ilgan) sotsial-liberalizm va g‘arb sotsial-demokratiyasi dunyoqarashini qabul qilgan, shuningdek bozor iqtisodiyoti va huquqiy davlat prinsiplarini himoya qildi (U “Ehtiyojlardan ustun diktatura” kitobini 1983 yilda taniqli olim A.Xeller bilan hammualliflikda yozgan). U bu kitobida SHarqiy Evropa mamlakatlarining G‘arbiy Evropa bilan yaqinlashuvi iqtisodiy muammolarni hal etishga yordam bermaydi, balki, ular fuqarolik jamiyati konsepsiyasini obro‘sizlantiradi, aql-zakovat egalari bilan oddiy aholi o‘rtasida tengsizlikni murakkablashtiradi, ma’naviy keskinlikni kuchaytiradi, o‘rtada katta tafovutlarni yuzaga keltiradi, deb yozgan edi.

Kelib chiqishi nemis, AQSHda yashagan faylasuf, Frankfurt maktabining yirik bir vakili **Gerbert Markuze** (1898-1979 yy.) jamoa va shaxs psixologiyasini o‘rganishga e’tibor qaratgani holda jamiyat qanday tarzda shaxsni o‘zgartirishi mumkinligi to‘g‘risida tadqiqot olib boradi. U “Bir o‘lchamli odam” kitobida inson uchun jamiyat sinfiylikni yuzaga keltiradi, unda niqoblangan yangicha totalitarizm hukm suradi, insonlar bir yoqlama fikrlay boshlaydi, ommaviy axborot vositalari har bir shaxs ongiga yolg‘on va keraksiz axborotlarni tiqishtiradi, deb yozadi. “Hukmronlik va muvofiqlashtirish tizimini qamrab olgan texnika taraqqiyoti, - deb yozadi G.Markuze, - zohiran tizimga qarshi kuchlarni yarashtiradigan, aslida esa istiqbolda og‘ir mehnat va hukmronlikdan ozod bo‘lish yo‘lidagi har qanday intilishlarning negizini yo‘q qiladigan hayot (va hokimiyat) shakllarini yaratadi. Ayni paytda, siyosiy hokimiyat mashinalashtirilgan ishlab chiqarish va texnikaviy qayta tashkil qilish jarayoni ustidan o‘z hukmronligini o‘rnatib, o‘z mavqeni mustahkamlab boradi. Rivojlangan va rivojlanayotgan sanoatlashgan jamiyatdagi hukumatlar o‘z o‘rnini sanoatlashgan taraqqiyot ega bo‘lgan texnikaviy, ilmiy va mexanik samaradorlikni oshirish, undan foydalanish hamda safarbar etish vositasida saqlab turishi mumkin”. Uning fikricha, “kapitalizmni rivojlantirishning yuqori bosqichida jamiyat cheklangan plyuralizm tizimidan iborat bo‘lib, undagi institutlar shaxs ustidan hukmronlik qilishni mustahkamlashga xizmat qiladi. SHunday bo‘lsa-da, boshqariladigan shaxs uchun plyuralistik ma’muriyatchilik jamiyatdagi ommaviy ma’muriyatchilikdan afzalroqdir. Bir institut insonni boshqasidan himoya qilishi, bir tashkilot ikkinchisining ta’sirini yumshatishi mumkin. Qonun hokimiyati cheklangan bo‘lsa-da, qonundan ustun yoki uni e’tiborga olmaydigan hokimiyatdan ko‘ra

ishonchliroqdir...”. “Har qanday holatda, - deb yozadi G.Markuze, - markazlashgan hokimiyat va to‘g‘ridan-to‘g‘ri demokratiyaning o‘zaro birlashishi rivojlanish darajasiga monand ravishda cheksiz juz‘iy o‘zgarishlarda o‘zini namoyon qilib turadi”⁵⁷.

Amerikalik sotsiolog va publitsist, axborot jamiyati nazariyasi asoschisi **Deniel Bell** uchun (1919-2011 yy.) sanoatlashuvdan keyingi jamiyatga hokimiyatga meritokratiya⁵⁸, ya‘ni aql-zakovat egalik qiladigan “professionallar” va “aql-zakovatli kishilar jamiyati”dir. “Sanoatlashuvdan keyingi jamiyat, - deb yozadi D.Bell, - vakillari siyosiy darajada maslahatchilar, ekspert yoki texnokratlardan iborat bo‘lgan intellektual sinfnig paydo bo‘lishini nazarda tutadi”. Fuqarolik jamiyati ichida intellektual tabaqalashuv ro‘y beradi. Bunday tabaqada aqliy mehnatga nisbatan salohiyati past odamlar jamiyatning eng quyi pog‘onasida qolib ketadi. Bundan tashqari, axborotning nihoyatda ustuvor ahamiyat kasb etishi fuqarolik jamiyati uchun o‘ziga xos xususiyatga aylanadi. D.Bellning fikricha, jamiyatni axborot bilan ta‘minlash siyosatda ishtirok etishga qobil bo‘lgan boshqaruv tizimi samaradorligini etarli darajada ta‘minlaydigan “vakolatli fuqaro” konsepsiyasiga mosdir.

Amerikalik sotsiolog va futurolog, sanoatlashuvdan keyingi jamiyat konsepsiyasi mualliflaridan biri **Elvin (Olvin) Toffler** (1928 yilda tugilgan) fikricha, “yaqin kelajakda tashkil etilishi rejalashtirilayotgan institutlarda diniy va shunga o‘xshash guruhlar, global korporatsiyalar, atrof-muhit va inson huquqlarini himoya qilish harakatlari va boshqa shakldagi fuqarolik jamiyatlari qay darajada ifodalanadi?” degan savolni o‘rtaga tashlaydi⁵⁹. Hozirgi davrda o‘zini ichida mustaqil davlatni saqlab qolishga urinayotgan jamiyat ommaviy kompyuterlashtirilmasligi darkor. “Fuqarolik jamiyatining faoliyat yuritishi uchun keragidan ortiq narsalarni majburan qabul qildirishga va tuzumni abadiylashtirishga qaratilgan tartibotlar bema‘nilikdan boshqa narsa emas”, - deb yozadi E.Toffler. Hokimiyat - bu insonlar o‘rtasidagi har qanday o‘zaro munosabatlarning muqarrar yuz beradigan jihatidir, hukmdorlar yoki xalqning odamlar faoliyati, fe‘l-atvori, ongi va fikriga keskin hamda keng ko‘lamli ta‘sir ko‘rsatish, ularning taqdirini boshqarish qobiliyati va imkoniyatidir. Bizni kelajakda hokimiyat uchun global kurashlar kutmoqda, ammo uning asosini zo‘ravonlik yoki pul emas, balki zamonaviy bilimlar tashkil qiladi.

AQSH olimi **Frensis Fukuyama** fuqarolik jamiyati to‘grisida fikr yuritib, quyidagi fikrni bildiradi: “demokratik institutlar sog‘lom fuqarolik jamiyatiga suyangani kabi, fuqarolik jamiyati ham o‘z navbatida, madaniy darajada o‘z o‘tmishdoshlari va shart-sharoitlariga ega bo‘ladi”. Zamonaviy demokratik davlatda fuqarolik jamiyatining an‘anaviy siyosiy hamda iqtisodiy liberal doktrinaga xos bo‘lgan tarqoq shaxsiyaparast shaxslarni tenglashtirishi yoki cheklashga qodirligi uning ahamiyati va madaniyati

⁵⁷ Маркузе Г. Эрос и цивилизация. -М.,1999.-С.43-47.

⁵⁸Меритократія (“муносиблар ёки лойиқлар ҳокимияти”, латинча. meritus - муносиб ва юнонча κρατος - ҳокимият, бошқариш) – раҳбарлик мансабларини ижтимоий ҳолати ёки келиб чиқиши ёки молиявий аҳволи қандай бўлишидан қатъий назар ақли ва доно одамлар эгаллаши лозим.

⁵⁹ Тоффлер Э. Мегаморфозы власти. -М.:ООО «Издательство АСТ», 2002.-Т.2.-С.566.

darajasini belgilab beradi. Olimning fikricha, haqiqiy kurash aynan fuqarolik jamiyati va madaniyat darajasi o'rtasida ro'y beradi⁶⁰.

Hozirgi davrdagi mashhur siyosatshunos va faylasuflaridan biri **Lari Zidentopning** fikricha, (1936 yilda tug'ilgan), ma'naviy tenglikka doir xristian ta'limoti Evropada fuqarolik jamiyatini yaratdi. Islom dini ham xristianlik singari universiallik xususiyatiga egadir. Ammo, Islom dini faqat Allohga itoat etishda tenglikka e'tibor qaratsa, xristianlik Alloh oldidagi teng erkinlikni targ'ib qiladi.

L.Zidentop "hokimiyatning nisbiy ochiqligi, uni deyarli hech narsani o'zgartirmaydigan rasmiyatchilikka asoslangan o'zaro bir-birini tiyib turish va muvozanat tizimi"ni tanqid qiladi. Fransiya davlat modeli nisbatan boshqa mamlakatlarga nisbatan oson eksport qilinishi mumkin, negaki, u kamroq cheklovlar bilan qarorlar qabul qilishning markazlashgan mexanizmini faqat rasmiylashtirishga qaratilgan. Mazkur modelning mazmun-mohiyati – bu hokimiyatdir". L.Zidentopning fikricha, bu borada "hokimiyatni bo'lib-bo'lib joylashtiradigan, bir-birini o'zaro tiyib turish va muvoznatda faoliyat yuritish tizimiga ega bo'lgan muxtor Evropa vakillik demokratiyasi hozirgi davrda muhim ahamiyatga molik masalaga aylanishi lozim".

Germaniyalik taniqli sotsiolog va faylasuf, Myunxen universiteti va London iqtisodiyot maktabi professori, "releksiv modernizatsiya" va "tavakkalchilik jamiyati" konsepsiyasi muallifi **Ulrix Bek** (1944 yilda tug'ilgan) o'rta sinf bilan fuqarolik jamiyatining o'zini o'zi tashkil etishining o'zaro uzviy bog'liqligi haqida so'z yuritib⁵²¹ shunday deb yozadi: "Faqat uy-joyi, doimiy ishonchli ishi va kelajagi moddiy ta'minlanadigan odamlargina demokratik qadriyatlarni o'zlashtirish va demokratiyaga hayot bag'ishlashga qodir fuqarolar hisoblanadi"⁶¹.

Zamonaviy tranzitologiyaning (o'tish davri nazariyasi) yirik vakili, amerikalik iqtisodchi, Garvard xalqaro taraqqiyot instituti direktori, Garvard Universitetining irofessori **Jeffri Saks** fuqarolik jamiyatining shakllanishi uchun asosiy sabablar – bu jug'rofiy joylashuv xususiyatlari yoki qandaydir tarkibiy sharoitlar emas, balki, sobiq SSSR parchalanganidan keyin paydo bo'lgan qator davlatlar, xususan, Rossiyaning chuqur tizimli inqirozidir, , debta'kidlaydi.

D.Saks fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun yuqori sifatli ta'lim, sog'liqni saqlash va yaxshi ovqatlanishni qo'llab-quvvatlash bo'yicha kuchli va samarali dasturlar zarurligini yoqlaydi. Uning fikricha, bularning barchasi – dastlab Skandinaviya davlatlari o'zlashtirgan "sotsial demokratiya" falsafasining dohiyona g'oyasini amalga oshirish natijasidir. Bu g'oya ham oddiy, ham kuchlidir: barcha odamlar yaxshi yashash imkoniyatiga ega bo'lishga munosibdir va jamiyat ularning har biriga bu g'oyani ro'yobga chiqarishga yordam berishi lozim. Eng muhimi – jamiyat oilalar sog'lom bo'lishi, to'yib ovqatlanishi va o'qimishli bolalarni voyaga etkazishi uchun ularga

⁶⁰ Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек.-М.:Ермак,АСТ,2005.-С.46.

⁶¹ Бек У.Что такое глобализация? -М.:Прогресс-Традиция,2001.-С.115.

yordam berish kerak. Kiritilgan ko‘plab yirik ijtimoiy investitsiyalar va badavlat odamlar bo‘yin tovlamasdan to‘laydigan katta hajmdagi soliqlar hisobidan moliyalashtirish

AQSH olimi S.Xantington “demokratlashtirish g‘arblashtirish bilan ziddiyatga kirishadi”, deb o‘z fikrni ilgari surib, u quyidagilarni yozadi, - demokratiya, o‘z mohiyatiga ko‘ra, kosmopolitlashuvga⁶² emas, balki mahalliy manfaatlarni himoya qiladigan jarayon hisoblanadi. G‘arb olamiga mansub bo‘lmagan jamiyatlardagi siyosatchilar g‘arbona g‘oyalarga xayrixoh ekanini ochiq namoyish qilgan takdirda saylovlarda g‘olib chiqmaydi. Saylovoldi poygalari, odatda, ularni eng ommaviy milliy qadriyatlarga murojaat qilishga majbur etadi va bu narsalar etnik, milliy va diniy masalalar bilan chambarchas bog‘liqdir.

“Amerikalik odam davlat qurilishi muammolari borasida o‘ylaganida, uning diqqat-e‘tibori boshqaruv organlari va hokimiyatni mustahkamlashga emas, balki hokimiyatni cheklash va taqsimlashga qaratiladi”, deb yozadi S.Xantington. AQSH jamiyati boshqaruv tizimini ishlab chiqishga buyurtma olgan holda, u konstitutsiya, huquqiy qonunlar loyihalari, hokimiyatning bo‘linishi, nazorat etish va o‘zaro muvozanatlar tizimi, federalizm, doimiy saylovlar, partiyalararo kurashlar kabi - davlat hokimiyatini cheklashning ajoyib vositalarini taklif qiladi. Mashhur ingliz faylasufi Djon Lokk bilan bog‘liq bo‘lgan lokkcha siyosiy falsafaga sodiq bu amerikalik olim shu qadar davlatga qarshi chiqadiki, go‘yoki davlat uning uchun hokimiyatni cheklash vositasidir. Hokimiyat va tuzumni imkon qadar darajada mustahkamlaydigan siyosiy tizimni ishlab chiqish zarur bo‘lganda S.Xantington qarashlari keraksiz safsataga aylanadi. U butun hayotida bitta qolipdagi qarashga amal qildi: davlat tizimi erkin va adolatli saylovlarga asoslanishi kerak. S.Xantington hokimiyat va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi o‘zaro munosabat haqida quyidagilarni yozadi: “Qo‘shma SHtatlarda hokimiyat arxitektoralari inson his etish mumkin bo‘lgan, ammo ko‘zga ko‘rinmaydigan kuchni yaratishi lozim. Hokimiyat panada turganda kuchli bo‘ladi, quyosh nurlari paydo bo‘lganida esa g‘oyib bo‘ladi”.

Umuman, hozirgi zamon ilg‘or demokratik mamlakatlar jamiyatshunos olimlarining fuqarolik jamiyati to‘g‘risidagi nazariy qarashlari bir tizimga keltirilsa, u holda fuqarolik jamiyati bu - jamiyatdagi iqtisodiy, ijtimoiy, oilaviy, milliy, ma‘naviy, axloqiy, diniy, ishlab chiqarish, shaxsiy va nodavlat munosabatlar majmuasi bo‘lib, erkin individlar, ixtiyoriy ravishda shakllangan tashkilotlar va fuqarolarning turli organlar tazyiqlari, aralashishlari yoki bir qolipga solishlaridan qonunlar vositasida himoyalangan jamiyatidir, unda ular o‘zligini namoyon qila olishlari uchun barcha imkoniyatlarga ega bo‘ladilar.

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi bo‘yicha quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

---

⁶²Космополит [юнон. kosmopolites дунё фуқароси] – ватанпарварлик ҳиссидан маҳрум одам, ўз ватани манфаатларидан узилган инсон, ўз халқига бегона, ўзини бирон-бир миллат ва халққа тааллуқли эмасман, деб фикрлайдиган киши.

- Fuqarolik jamiyatining shakllanishi uzoq davom etib kelayotgan murakkab tarixiy jarayondir. Fuqarolik jamiyatining ba'zi unsurlari qadimgi YUnoniston va Rimda namoyon bo'ldi, yangi davrda esa uning bir butun tizimi sifatidagi tasavvurlar shakllandi;
- Fuqarolik jamiyati g'oyasi insoniyatning antik davrdan buyon davom etib kelayotgan tafakkurlash mahsulidir. Avestoda, Qadimgi yunon faylasuflari fikrlarida, O'rta asr SHarq mutafakkirlarining qarashlarida, Uyg'onish va Reformatsiya davri g'oyalari va butun XXI asr jahon xamjamiyati tomonidan umuminsoniy ijtimoiy madaniy qadryatlar sifatida e'tirof. Ma'lumki, har qanday fan, o'z moxiyatiga ko'ra umumbashariydir. Dunyoning barcha xalqlari katta - kichikligidan qa'iy nazar fuqarolik jamiyati nazariyasiga o'zlarining hissalarini qo'shdi. SHu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi g'oyalar qarashlarga bir yoqlama yondashish ularni kamsitish mumkin emas.
- Fuqarolik jamiyatining xususiyatlari, belgilari, tamoyillari har qanday ijtimoiy tuzumda mavjuddir, biroq ularning rivojlanish darajasi turli xil bo'lishi mumkin.
- Fuqarolik jamiyatining shakllanish jarayonlari xolati ijtimoiy xayotning va davlat hokimiyati boshqaruvining demokratlashib borishi bilan birga kechadi.
- Fuqarolik jamiyatining shakllanishi huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni bilan uyg'unlikda takomillashib boradi.
- Xar bir davlatda fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi o'ziga xos milliy mental xususiyatlarga bog'liq holda, shaklan milliy modellarda namoyon bo'lishi mumkin.
- Hozirgi davrda dunyodagi biror- bir mamlakat fuqarolik jamiyati eng sungi etuklik bosqichiga erisha olgani yuq va uni takomillashtirish uzluksiz davom etadigan jarayondir.

1. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining metodologik konseptual asoslari

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati asoslariini yaratish va rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlarni fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishini uch bosqichga bo'linadi:

Birinchi bosqich o'z ichiga 1991-2000 yillarni qamrab oladi. Bu davrda, birinchi navbatdafuqarolik jamiyatining asoslari yaratildi.

Ikkinchi bosqich 2000-2010 yillardamamlakatni demokratlashtirish va modernizatsiyalash bo'yicha faol jarayonlar davom ettirildi.

Uchinchi bosqich 2011-2016 yillar. Bu davrda fuqarolik jamiyati qurishga doir huquqiy asoslar rivojlantirildi, fuqarolik jamiyatining ijtimoiy tayanchi – o'rta ijtimoiy qatlam yanada mustahkamlandi.

To'rtinchi bosqich 2017 yilda boshlanib, fuqarolik jamiyatini shakllantirishning amaliy jihatlarini namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda fuqarolik jamiyati qurish g'oyalari "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" va "O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasi"da yanada rivojlantirilib, bu sohadagi tub burilish davrini boshlab berdi. Bu bosqichda fuqarolik jamiyati shiddat bilan rivojlanib, o'zini har tomonlama namoyon eta boshladi. Bu davrda Prezident SH.Mirziyoev tomonidan olib borilayotgan islohotlar mazmuni yangi bosqich boshlanganidan dalolat bermoqda.

O'tgan asrning 90 yillari boshida totalitar tuzumdan endigina xalos bo'lgan, o'z mustaqilligini qo'lga kiritgan O'zbekistonda yangi jamiyat va davlatni bunyod etish islohotlarning jahon tajribasining qanday yo'lidan borishi hali aniq bo'lmagan bir sharoitda O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A Karimov tomonidan mamlakat rivojining bosh yo'li tanlandi. Mustaqillikning dastlabki kunlaridayoq birinchi Prezident I.A. Karimov quyidagi maqsadni ilgari surdi: " Respublikada sobitqadamlik bilan xalqchil adolatli jamiyat bunyod etish- bosh vazifadir... Yangilangan jamiyatning siyosiy va davlat tuzilishi insonga uning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tarzini erkin tanlab olishni kafolatlashi kerak"⁶³.

Dadrijiy islohotlar yo'liga doir g'oyalar asosida O'zbekistonda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo qilishning o'ziga xos ilmiy va amaliy asoslari shakllantirildi. Mustaqillikning dastlabki davrida davlatimizning birinchi rahbari ta'kidlaganidek, " O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. Bu- mustaqil, demokratik, huquqiy davlatdir. Bu – insonparvarlik qoidalariga asoslangan, millati, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, siyosiy e'tiqodlaridan qat'iy nazar fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ta'minlab beradigan davlatdir. Xalq davlat hokimiyatining manbaidir. Uning xohishi-irodasi davlat siyosatini belgilab beradi. Bu siyosat inson va jamiyatning farovonligini, O'zbekiston barcha fuqarolarining munosib turmushini ta'minlashga qaratilgan bo'lishi kerak "⁶⁴.

SHu asosda demokratik tamoyillar va huquqiy davlat qurish nazariyasi hamda amaliyoti fuqarolik jamiyatining mazmun – mohiyati, shakllanish qonuniyatlariga uzviy bog'liq bo'lgan omillar hisoblanib. "O'zbek modeli" asosida huquqiy davlatning institutsional zaminlarini shakllantirish quyidagilardan iborat deb belgilandi:

- Davlat hokimiyatining uchga bo'linishi prinsipiga asoslanish;
- Demokratik Konstitutsiyaning qabul qilinishi va qonun ustuvorligi tamoyilini ro'yobga chiqaruvchi mexanizmlarini yaratilishi;
- Erkin demokratik saylov tizimini kafolatlanishi.

---

⁶³ Каримов И.А. Каримов Ўзбекистонинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли.// Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 44-45 бетлар.

⁶⁴ Каримов И.А. Каримов Ўзбекистонинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Тошкент: Ўзбекистон, 1992. 15-16 бетлар.

- Davlat va jamiyat boshqaruvini amalga oshirishda kuppartiyaaviylik tizimining yaratilish
- Jamoat birlashmalari va nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini yo‘lga qo‘yilishi;
- Fuqarolar o‘z- o‘zini boshqarish institutlarini rivojlantirilishi;
- Fuqarolar huquq va erkinliklarini, manfaatlari va extiyojlarini ta‘minlashning samarali zaminlarini vujudga keltirilishi, ularni fuqarolik jamiyatini shakllantirish manfaatlaridan kelib chiqqan holda barpo etilishi.

Taraqqiyotning “O‘zbek modeli”ning mohiyati asosiy g‘oyalari dastlab davlatimizning birinchi rahbarining “O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li” nomli asarida ochib berilgan edi. Keyinchalik mazkur taraqqiyot modeli haqidagi g‘oyalar Birinchi Prezidentimizning boshqa asarlarida yanada rivojlantirildi va takomillashtirildi. Xususan, uning “O‘zbekiston – bozor munosabatlariga o‘tishning o‘ziga xos yo‘li”, “O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarini chuqurlashtirish yo‘lida” nomli asarlarida taraqqiyotning “o‘zbek modeli”ning asosiy mazmuni va o‘zagini belgilab beruvchi tamoyillar har tomonlama asoslab berildi. Ta’kidlash joizki, jamiyatimizda demokratiya va fuqarolik jamiyati g‘oyasini ijtimoiylashuvi va qaror topishida “o‘zbek modeli”ning barcha konseptual g‘oyalardan izchillik bilan foydalanib kelindi. Taraqqiyotning “o‘zbek modeli” g‘oyasiga ko‘ra yurtimizda yangi jamiyatni amalga oshiriladigan barcha islohotlar zaminiga inson omili qo‘yildi. YA’ni “islohot – islohot uchun emas, balki inson manfaatlari, uning erki va farovonligi uchun”, degan g‘oya barcha yangilanishlarning asosiy o‘zagi etib belgilandi.

Birinchi Prezident I.A.Karimovning qarashicha, fuqarolik jamiyati nazariyasi va amaliyoti har bir mamlakat milliy qadryatlari, xalqning milliy mentaliteti va milliy ananalarini o‘zida ifodalashi zarur. Bu shuning uchun ham zarurki, fuqarolik jamiyati nazariyasi va amaliyoti har bir xalq o‘z milliy manfaatlarini ifoda etilishini ham anglash lozim. Bu kabi holatga ega bo‘lish uchunmilliylik yangi jamiyat mazmuni shaklu shamoyili bilan uyg‘unlashishi lozim.o‘zbekiston esa boshqa mamlakatlarga nisbatan adolatli va xalqchil jamiyat barpo etishga doir milliy meros va qadriyatlarda yangi jamiyat qurish isloxatlari inqilobiy yo‘lni xam qabul qilmaydi. CHunki bu yil o‘zining vayronagarchiligi, millionlab axolining ijtimoiy axvoli pasayib ketishi, jamiyatni qutblashgan tomonlarga bo‘linib ketishi, kabi salbiy xolatlarni keltirib chiqaradi. SHuning uchun xam davlat tomonidan fuqarolik jamiyatining O‘zbekiston mamlakati uchun o‘ziga xas quyidagi jixati ilgari suriladi: “SHarqda demokratik jarayonlarning qadimdan shakllangan o‘ziga xos xususiyatlari bor. Buni aslo nazardan qochirib bo‘lmaydi. YA’ni SHarqda demokratik jarayonlar uzviy ravishda va asta sekin taraqqiy topadi. Bu soxada inqilobiy o‘zgarishlar yasashga urinishlar g‘oyat noxush, xatto fojiali

natijalarga olib keladi. Inqilobni G‘arb olimlari xam “ijtimoiy taraqqiyotning iptidoiys va yovvoyi shakli” deb ataganlar. Tabiiyki, bunday yo‘l bizga aslo kelmaydi....⁶⁵

SHuningdek birinchi Prezident I.A.Karimov O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatining shakllanishini taminlaydigan asosiy shart-sharoitlardan biri, bu-davlat hokimiyati vakolatlarini chegaralash, fuqarolik jamiyati institutlariga jamiyatda o‘zini o‘zi boshqarish uchun qanchalik zarur bo‘lsa, shunchalik etarli vakolatlar berish ekanligi masalasini ilgari surdi. Prezident fuqarolik jamiyatining rivojlanishini fuqarolarning siyosiy jarayonlarda nechog‘lik ishtirok etishlari bilan uzviy bog‘liq ekanligini ham chuqur anglab etgan edi.

Birinchi Prezident I.Karimov davlat vakolatlarini jamiyat institutlariga berish asosida xuquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish maqsadida quyidagi vazifani qo‘ydi: “Ammo huquqiy milliy ravnaqqa biz faqat davlat hokimiyati vazifalarini qat’iy va mukammal belgilab va shu bilan birga cheklanib qo‘yilgan fuqarolik jamiyati sharoitdagina erishmog‘imiz mumkin. Bunday jamiyatda davlatning bosh vazifasi taraqqiyot strategiyasini aniq belgilash va uni xayotga joriy etish uchun qattiq nazorat olib borishdan iborat bo‘ladi... Ana shunday davlat va jamiyatni qkrish- bizning bosh konsepsiyamiz va milliy ravnaqimiz asosidir.”⁶⁶

Birinchi Prezident Karimov quyidagi so‘zlari xalqning, butun bir mamlakatning dastur a‘maliga aylandi: “bizning bosh strategik maqsadimiz qat’iy va o‘zgarmas bo‘lib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustaxkam poydevorini shakllantirishdan iboratdir.”⁶⁷

Birinchi Prezident Karimov fuqarolik jamiyati qurishni mamlakatimizning asosiy strategik pirovard maqsad sifatida e‘lon qilar ekan, bu kabi jamiyatni shakllantirishning umuminsoniy jixatlari xaqida quyidagi fikrni bildiradi: “Binobarin, davlatimiz kelajagini o‘z qobig‘imizga o‘zalib qolgan xolda tasavvur etamiz. Biz istiqbolimizni taraqqiy topgan mamlakatlar tajribasidan foydalanib, davlat va jamiyat boshqaruvini erkinlashtirish, inson xuquq va erkinliklarini, fikrlar rang-barangligini o‘z hayotimizga yanada kengroq joriy qilishda ko‘ramiz”⁶⁸.

Mamlakatda fuqarolik jamiyati uchun muhim bo‘lgan demokratik qadriyatlarni birinchi Prezident I.A.Karimov quyidagicha baholagan edi: “Ma‘lumki, demokratik jamiyatning xalqaro miqyosda e‘tirof etilgan tamoyillari bor. Insonning o‘zi xohish-irodasini erkin bildirishi hamda uni amalga oshirishi, ozchilikning ko‘pchilikka bo‘ysinishi, barcha fuqarolarning teng huquqliligi, davlatning asosiy organlari saylanishi,

---

⁶⁵ И.А Каримов. Ўзбекистон сиёсий –ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари.//Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.: Ўзбекистон, 1996. 9-бет.

⁶⁶ А Каримов. Ўзбекистон сиёсий –ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари.//Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.: Ўзбекистон, 1996. 12-бет.

⁶⁷ Каримов И.А Озод ва обод Ватан, Эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Т.8.-Тошкент: Ўзбекистон, 2000.-331-бет.

⁶⁸ Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.-Т.: Маънавият, 2008, 114-бет.

ularning saylovchilar oldida xisob berishi, tayinlash yo‘li bilan shakllanadigan davlat organlarining saylovchi tashkilotlar oldidagi javobgarligi va boshqalar shular jumlasiga kiradi”⁶⁹.

Mamlakat birinchi Prezidenti I.A.Karimovning O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati barpo etishga doir nazariy qarashlari uning «O‘zbekiston XXI asr bo‘sa‘asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» asarida o‘z takomiliga etganini kuzatish mumkin. Bu asarda fuqarolik jamiyatining eng asosiy institutlari O‘zbekiston mamlakati shart-sharoitlari, milliy mentalitetini hisobga olgan holda talqin etiladi. Ayniqsa, bu asarda yangi jamiyat qurish muammolari «shaxs-jamiyat-davlat» o‘zaro uygunligi asosida tahlil etiladi. Muhimi, davlat shaxs va jamiyat manfaatlari asosida faoliyat yuritadigan siyosiy institut ekanligi, u doimo jamiyatni rivojlanishi va uning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlardan farovon bo‘lishi hamda barqarorligi uchun mas’ulligi yuqori darajaga ko‘tariladi. SHuningdek, fuqarolik jamiyatining inson erkinligi va huquqlarining eng asosiy himoyachisi ekanligiga muhim e‘tibor beriladi. Asardagi quyidagi fikrlar fuqarolik jamiyatining yangi qirralarini ochib beradi: “Biz uchun fuqarolik jamiyati - ijtimoiy makon. Bu makonda qonun ustuvor bo‘lib, u insonning o‘z-o‘zini kamol toptirishga monelik qilmaydi, aksincha, yordam beradi. SHaxs manfaatlari, uning huquq va erkinliklari to‘la darajada ro‘yobga chiqishiga ko‘maklashadi. Ayni vaqtda boshqa odamlarning huquq va erkinliklari kamsitilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. YA’ni erkinlik va qonunga bo‘ysunish bir vaqtning o‘zida amal qiladi, bir-birini to‘ldiradi va bir-birini taqozo etadi. Boshqacha aytganda, davlatning qonunlari inson va fuqaro huquqlarini kamsitmasligi lozim. SHuning barobarida barcha odamlar qonunlarga so‘zsiz rioya qilishlari shart”⁷⁰.

SHuningdek bu asarda “Hokimiyat tuzilmalarining demokratik mazmuni ko‘p jihatdan davlatni boshqarishda fuqarolarning ishtirok etishi masalasi qanchalik hal qilinganligi bilan belgilanishi ma’lum. O‘zbekistonda ushbu huquqning amal qilishi uchun qonun asoslari yaratilgan. Biroq hali jamiyat va fuqarolar davlatni boshqarishda ishtirok etish, o‘zlari qanday boshqarilayotganligi haqida ma’lumot olish huquqini anglay boshlashiga va huquqsan foydalana oladigan bo‘lishlariga erishish kerak. SHunday sharoitdagina davlat va uning institutlari, mansabdor shaxslar jamiyat va fuqaro oldidagi o‘z mas’uliyatlarini his qiladilar. Buning uchun fuqarolarning siyosiy faolligini oshirish zarur”⁷¹, - deb ta’kidlagan.

Birinchi Prezidentimiz I.Karimov “O‘zbekiston XXI asrga intilmoqsa” (1991 y.) asarida mamlakatimizning yangi asrdagi taraqqiyoti uchun 6 ustuvor yo‘nalishni belgilab

⁶⁹ A Karimov. Ўзбекистон сиёсий –ижтимоий ва иқтисодий истикболининг асосий тамойиллари.//Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.: Ўзбекистон, 1996. 8-бет.

⁷⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка тахдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. //Хавфсизлик ва барқарор таракқиёт йўлида. Т.6.- тошкент: Ўзбекистон, 1998. 151-бет.

⁷¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка тахдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. //Хавфсизлик ва барқарор таракқиёт йўлида. Т.6.- тошкент: Ўзбекистон, 1998. 153-бет.

berdi ⁷². Unda avvalo siyosiy, iqtisodiy hayotni, davlat va qurilishni yanada erkinlashtirish birinchi ustuvor vazifa qilib qo'yiladi. Bunda siyosiy sohani erkinlashtirish bilan birga davlat qurilishi va fuqarolik jamiyatini shakllantirishda asosiy e'tibor quyidagi masalalarga qaratilgan edi.

- hokimiyat barcha tarmoqlarining mustaqil faoliyatini ta'minlash;
- nodavlat va jamoa tashkilotlarni, fuqarolik jamiyatini bosqichma - bosqich erkinlashtirish. Bunda "Kuchli davlatdan — kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasi belgilab berildi.

Bu masalalarni bevosita amaliyotda tadbiq qilish uchun Birinchi Prezident I.A.Karimovning "Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot - pirovard maqsadimiz" risolasida (2000 y.) 7 ta ustuvor vazifadan birinchi va ikkinchi vazifa qilib siyosiy sohada quyidagi masalalar belgilab berildi.

Siyosiy sohada:

- siyosiy hayotning barcha sohalarini, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish;
- ko'ppartiyaviylik muhitini ta'minlash;
- fikrlar xilma - xilligiga erishish, Ommaviy axborot vositalarini tom ma'nodagi "to'rtinchi hokimiyati" darajasiga ko'tarish;

inson huquq va erkinliklarini, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni qaror toptirish;

Davlat qurilishi va boshqaruvi sohasida:

hokimiyat organlarining konstitutsiyaviy asosda bo'linishini ta'minlash;

- ma'muriy sohadagi amalag oshirilayotgan islohotlar samaradorligini oshirish;
- kadralarni tanlash, joy - joyiga qo'yish, yangilash tizimini takomillashtirish⁷³.

Birinchi Prezident I.Karimov ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning VIII sessiyasida o'z ma'ruzasida fuqarolik jamiyati qurishning yangi bosqichi va tamoyilparini ilgari surdi: "Bizning oldimizda turgan yana bir muhim va dolzarb vazifa - u ham bo'lsa, «Kuchli davlatdan - kuchli jamiyatga o'tish» degan tamoyilini amalda ro'yobga chiqarishdir. Bu maqsadga erishish uchun, birinchidan, davlatimizning markaziy va yuqori boshqaruv organlari vakolatlarini bosqichma-bosqich quyitizimga, shu jumladan, o'zini o'zi boshqarish tuzilmalariga o'tkazish talab qilinadi. Bular qatorida biz, birinchi navbatda, o'zini har tomonlama oqlagan mahalla tuzilmasini ko'zda tutamiz. Ikkinchidan

- jamiyatimizda nodavlat, jamoat tashkilotlarining, avvalo fuqarolik institutlarining rivojlanishiga keng imkoniyatlar ochib berish va ularning faolligini oshirishga ko'mak va yordam ko'rsatish darkor"⁷⁴.

Mamlakatda fuqarolik jamiyatiga xos bo'lgan demokratik siyosiy tizimning o'ziga

⁷² И.А.Каримов. "Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 2.7 жилд, //Ўзбекистон XXI асрга интиломқда"-Т., "Ўзбекистон". Б.361-362

⁷³ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, Эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Т.8.-Тошкент: Ўзбекистон, 2000.- Б 319-321-бет.

⁷⁴ И.А.Каримов Янгиланиш ва ўзгаришлар жараёни ортага қайтмайди.// Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10.-Т.: Ўзбекистон, 2002.325-бет

xos xususiyatlari, uning demokratik tamoyillarini rivojlantirish masalalari birinchi Prezident I.A.Karimovning birinchi va ikkinchi chaqiriq Oliy Majlisning sessiyalaridagi (1995-2004 yillar), shuningdek, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi (2005, 28 yanvar) ma'ruzalari «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» konseptual siyosiy dasturning asosini tashkil etdi.

Bunda ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida «Kuchli davlatdan -kuchli fuqarolik jamiyati sari» degan tamoyilni amalda hayotga joriy etish maqsadlaridan kelib chiqib birinchi Prezident I.A.Karimov quyidagi vazifalarni ilgari surdi; «Hammamizga ayonki, bu yo'nalish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bog'liq ko'p masalalarni hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini kamaytirish va bu vazifalarni bosqichma-bosqich jamoat tashkilotlariga o'tkaza borishni taqozo etadi. Buning uchun, avvalambor, davlatning iqtisodiy sohaga, xo'jalik yurituvchi tuzilmalar, birinchi galda, xususiy sektor faoliyatiga aralashuvini cheklash lozim... Hayotimizni erkinlashtirish yo'nalishlarining yana bir muhim yo'li -markaziy va yuqori davlat boshqaruv idoralari vazifalarini davlat hokimiyatining quyi tuzilmalariga fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga bosqichma- bosqich o'tkaza borishni ta'minlashdir»⁷⁵.

Birinchi Prezident I.Karimov O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish islohotlarini yanada chuqurlashtirish, unga mutanosib ravishda hukuqiy davlat qurish maqsadlaridan kelib chiqib jamiyatning siyosiy sohasini erkinlashtirish (liberallashtirish) konsepsiyasini ishlab chiqdi va uning quyidagi yo'nalishlarini belgilab berdi:

-mamlakat siyosiy hayotining barcha sohalarini, davlat va jamiyat qurilishini erkinlashtirish;

-mamlakat siyosiy hayotida haqiqiy ma'nodagi ko'ppartiyaviylik muhitini qaror toptirish;

-nodavlat notijorat tuzilmalar, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish;

-jamiyatda fikrlar xilma-xilligi va qarashlar rang-baranshigi, ularni erkin ifoda etish sharoitini ta'minlash;

-inson hukuqlari va erkinliklarini, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni yanada mustahkamlash va rivojlantirish.

Birinchi Prezident I.A.Karimovning asaralarida adolatli demokratik jamiyat kurishning konseptual nazariy asoslari yanada boyitildi. Prezidentning kuyidagi fikri mamlakatda fuqarolik jamiyati barpo etishning eng asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi: «Hammamizga ayonki, bu yo'nalish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar bilan bogliq ko'p masalalarni hal qilishda davlat tuzilmalarining rolini kamaytirish va bu vazifalarni bosqichma-bosqich jamoat tashkilotlariga o'tkaza borishni taqozo etadi. Buning uchun,

---

⁷⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон демократик ўзрагишларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари //Биз танлаган йўл- демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11- Тошкент: Ўзбекистон, 2003. 27-29 бетлар

avvalambor, davlatning iqqisodiy sohaga, xo‘jalik yurituvchi tuzilmalar, birinchi galda, xususiy sektor faoliyatiga aralashuvini cheklash lozim... Hayotimizni erkinlashtirish yo‘nalishlarining yana bir muhim yo‘li - markaziy va yuqori davlat boshqaruv vdoralari vazifalarini davlat hokimiyatining quyi tuzilmalariga, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlariga bosqichma-bosqich o‘tkaza borishni ta‘minlashdir”⁷⁶.

Mamlakatda «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» tamoyilidan kelib chiqib, fuqarolik jamiyati qurish maqsadlarida davlat hokimiyatining aksariyat vakolatlarini mahalliy hokimiyat organlari va o‘zini o‘zi boshqarish organlariga berish jarayonlari boshlandi. Markaziy davlat hokimiyati tasarrufida esa asosan, faqat konstitutsion tuzumni, mamlakatning mustaqilligi va hududiy yaxlitligini himoya qilish, huquq-tartibot va mudofaa qobiliyatini ta‘minlash, inson huqukdari va erkinliklarini, mulk egalarining huquqlarini, iqqisodiy faoliyat erkinligini himoya qilish, kuchli ijtimoiy siyosat yuritish, samarali tashqi siyosat olib borish kabi vakolatlarni qoldirish ko‘zda tutilgan.

SHuningdek, YUrtboshimiz mamlakatda fuqarolik jamiyatining haqiqiy insonparvarlik goyasini quyidagicha ifodalaydi: “Hamma narsa inson uchun, uning kelajagi uchun”, - degan ezgu tamoyilni to‘liq amalga oshirish uchun doim eng muhim ustuvor vazifa bo‘lib kelgan va bundan keyin ham shunday bo‘lib qoladi”⁷⁷.

Mustaqillik davridagi buyuk o‘zgarishlar haqida Birinchi Prezident I.A.Karimov quyidagi fikrlarni bildiradi: “Bugun insonningo‘zi o‘zgarmoqda, uning grajdanlik va siyosiy ongi, huquqiy madaniyati o‘smoqsa. Biz kommunistik mafkura asoratlaridan, boqimandalik kayfiyatidan, turli soxta qoliplardan to‘la xalos bo‘lib bormoqdamiz. Mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va kasb-hunarlariga ega, hayotga yangicha qaraydigan, sobiq mustabid tuzumga xos tushunchalardan ozod bo‘lib voyaga etayotgan, o‘z fikri va qarashlariga ega bo‘lgan navqiron yoshlarimiz hayotga ishonch bilan kirib kelmoqda, jamiyatimizda mustahkam o‘rin olmoqda va mamlakatimizning taraqqiyoti yo‘lida hal qiluvchi kuchga aylanmokda. Hayotimizda amalga oshirilayotgan bunday o‘zgarishlar avvalo nimani anglatadi? ...Bu amaliy ishlar avvalambor mamlakatimizda zamonaviy demokratik jamiyat qaror topayotgani va izchil rivojlanayotganidan, aholining hayot darajasi va sifatining yuksalib borishiga zamin bo‘layotgan iqtisodiyotimizning barqaror sur‘atlar bilan o‘sayotganidan, O‘zbekistonimizning xalqaro maydondagi obro‘-e‘tibori tobora ortib borayotganidan darak beradi”⁷⁸.

Birinchi Prezident Islom Karimov Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi va

⁷⁶ Каримов И.А. Ўзбекистон демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари //Биз танлаган йўл- демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11- Тошкент: Ўзбекистон, 2003. 27-29 бетлар.

⁷⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис, вазирлар Маҳкамаси ва Президент девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маъруза.2007 й. 30 август.-Тошкент: Ўзбекистон, 2007 46бет.

⁷⁸ Каримов И.А. Амалга оширилаётган ислохотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти куриш-ёруғ келажакимизнинг асосий омилидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. 2013 йил 7 декабрь.-Т.Ўзбекистон, 2013.-Б.12

Senatining qo‘shma majlisida (2010 yil 12 noyabr) ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida fuqarolik jamiyatining shakllanishi hamda ravnaq topishiga alohida e‘tibor qaratib, “Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari” tamoyilni amalda to‘liq tatbiq etishning aniq va ravshan qirralarini belgilab berdi. SHuni alohida ta’kidlash joizki, mamlakatda “Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari” tamoyili asosida “Mamlakatda islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish” konsepsiyasini amaliyotga qo‘llash jarayoni natijasida fuqarolik jamiyatiga o‘tish jarayoni huquqiy davlat qurish, mamlakatni modernizatsiyalash, iqtisodiyotni diversifikatsiyalash kabi islohotlarni chuqurlashtirish borishini ta’minladi.

“Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi” da ta’kidlaganidek, “Fuqarolik institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari bugungi kunda demokratik qadriyatlar, inson huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilishning muhim omiliga aylanmoqsa... Bugungi kunda jamoatchilik va fuqarolik nazorati instituti jamiyatning davlat bilan o‘zaro samarali aloqasini ta’minlash, odamlarning kayfiyatini, mamlakatda kechayotgan o‘zgarishlarga munosabatini aniqlashning muhim vositalaridan biriga aylanmokda”⁷⁹.

Fuqarolik jamiyatini qurish yo‘lidan sobitlik bilan ilgari borishimizda jamoatchilik nazoratining zaruriyati boshqaruvdagi kamchiliklarning o‘z vaqtida oldini olish, shuningdek salbiy holatlarga butunlay barham berish uchun samarali ishlaydigan izchil nazorat tizimi va mexanizmlarini shakllantirish lozim. I.A.Karimov ta’biri bilan aytganda, “bu tizim shunday ishlashi kerakki, bordi - yu biror - bir mansabdor shaxs davlat siyosatidan chekinib, qonunga xilof ishlar bilan shug‘ullanadigan, o‘z manfaatini davlat, xalq manfaatidan ustun qo‘yadigan bo‘lsa, u kimligi, kimning qarindoshi, qaysi rahbarning og‘aynisi ekanidan qat’iy nazar, muqarrar ravishda jazosini olishi shart. YA’ni, bunday jazoning muqarrarligini shu odamdan yuqori lavozimda o‘tirganlar emas, balki tizimning o‘zi talab etishi zarur”⁸⁰.

Milliy mustaqillik yillarida O‘zbekistonda yangi davlat va jamiyat kurish masalasida rivojlangan mamlakatlarning ilg‘or tarixiy tajribasini chuqur o‘rganish natijasida fuqarolik jamiyatini barior etishdagi «O‘zbek modeli»ning nazariy asoslari ishlab chiqildi. Uning nazariy qarashlari «Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari» konseptual dasturda va O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllantirish amaliyotida o‘z ifodasini topdi».

Birinchi Prezident I.A.Karimov ta’kidlab o‘tganidek, “faqatgina biz tanlagan bosqichma-bosqich tadrijiy rivojlanish yo‘li xalqimiz ko‘zlagan ezgu niyatlarga erishishga, zamonaviy demokratik Tinglovchilarga javob beradigan davlat, inson manfaatlari, huquq va erkinliklari eng oliy qadriyat bo‘lgan, qonun ustuvorligini

⁷⁹ I.A.Karimov Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi/T.: “Ўзбекистон”. 2010. Б 41-43

⁸⁰ I.A.Karimov Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13.-Т., “Ўзбекистон”, 2005-Б.237

ta'minlaydigan jamiyat bario etishga olib kelishi muqarrar. Demokratik jarayonlarni sun'iy ravishda tezlashtirish, shoshma-shosharlik, turli inqilobiy to'ntarishlar yo'li qanday ayanchli oqibatlariga olib kelishi mumkinligini bugun hayotning o'zi isbotlab bermoqsa".

Prezidentimiz SH.M.Mirziyoev istiqlol yillarida erishilgan yutuqlarga baho berib, "...biz muhtaram Birinchi Prezidentimiz Islom Abduganievich Karimov boshlab bergan keng ko'lamli siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar yo'lini og'ishmasdan, qat'iy va izchil davom ettiramiz. Bu yo'l - erkin, demokratik, insonparvar davlat qurish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish, Vatanimiz iqtisodiy qudratini yuksaltirish va yanada ravnaq toptirishning mustahkam zaminidir" - deb ta'kidlagan edi.

Prezidentimiz SH.M.Mirziyoev istiqlol yillarida erishilgan yutuqlarga baho berib, "...biz muhtaram Birinchi Prezidentimiz Islom Abduganievich Karimov boshlab bergan keng ko'lamli siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar yo'lini og'ishmasdan, qat'iy va izchil davom ettiramiz. Bu yo'l - erkin, demokratik, insonparvar davlat qurish, fuqarolik jamiyatini shakllantirish, Vatanimiz iqtisodiy qudratini yuksaltirish va yanada ravnaq toptirishning mustahkam zaminidir" 144 - deb ta'kidlagan edi. Bugungi kunda olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyat rivojini yangi bosqichga ko'tarish, hayotning barcha sohalarini liberallashtirish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish bo'yicha eng muhim ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-2021 yillarga mo'ljallangan «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmonini (7.02.2017) qabul qilinishi mamlakatda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning yangi bosqichini boshlab berdi. Jamiyatning barcha sohalarini modernizatsiyalashga qaratilgan mazkur dastura'mol beshta yo'nalishdan iborat bo'lib, ularda respublikamizda, alohida olingan hududlar, turli tarmoqlar hamda yo'nalishlar bo'yicha yaqin besh yil ichida modernizatsiyalash maqsadlari mujassamlashgan. 2017 - 2021 yillarda O'zbekistonni yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasini ishlab chiqish jarayonida asosiy e'tibor, eng avvalo, davlat va jamiyat qurilishini tubdan isloh qilishga qaratildi. SHuning uchun ham ushbu vazifa birinchi ustuvor yo'nalish sifatida belgilab olindi va "Kuchli davlatdan - kuchli fuqarolik jamiyati sari" konsepsiyasi qoidalarni to'liq o'zida aks ettirdi. Bu borada davlat Dasturining I - bo'limi 50 dan ortiq normativ - huquqiy hujjatlar, shuningdek konsepsiya va "Yo'l xaritalari" ishlab chiqish bilan bog'liq 53 ta bandni o'z ichiga olgan bo'lib, davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor vazifalarini amalga oshirish maqsadida 81 ta normativ huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Buning natijasida: Davlat hokimiyati tizimida Oliy Majlisning roli oshirilib, uning mamlakat ichki va tashqi siyosatiga oid muhim vazifalarni hal etish va ijro hokimiyati faoliyati ustidan parlament nazoratini amalga oshirish bo'yicha vakolatlari yanada kengaytirildi, davlat va jamiyat hayotida siyosiy partiyalarning roli kuchaytirildi; - "Elektron hukumat" tizimi takomillashtirildi,

davlatxizmatlari ko'rsatishning sifati oshirildi; - Jamoatchilik boshqaruvi tizimi yangilandi, xalq bilan muloqotning samarali mexanizmlari joriy etildi, shuningdek mahalla institutining jamiyat boshqaruvidagi o'zni va faoliyati takomillashtirildi. Harakatlar strategiyasida Prezident SH.M.Mirziyoev ilgari surgan - "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" – prinsipini ijtimoiysiyosiy hayotda amalga oshirishga doir dasturiy maqsadlar mujassamlashgan. SHuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining joylarda ishlarning holatini o'rganish va xalq bilan muloqot qilishga doir faoliyatini tubdan takomillashtirishga oid Oliy Majlis palatalari Kengashlarining qo'shma qarori loyihasini ishlab chiqish, unda hududlardan saylangan deputat va senatorlar har oyda 10-12 kun davomida bir tumanda bo'lib, davlat hokimiyati organlari faoliyatini o'rganib, tahlil qilishi, tegishli rahbarlarning hisobotini xalq deputatlari Kengashlari sessiyasi muhokamasiga kiritishi hamda tegishli xulosalar berishi, shuningdek Qonunchilik palatasi Spikeri va Senat Raisi ishtirokida o'rganish natijalari bo'yicha tegishli xalq deputatlari Kengashlari sessiyalarini o'tkazish, Oliy Majlis Senati tomonidan har bir viloyatda navbatma-navbat namunaviy xalq deputatlari Kengashlari ishini tashkil etish masalalari amalga oshirilmogda. Agar parlamentning xalq irodasi va manfaatlari asosida faoliyat yuritishi hamda qonunlar qabul qilishi eng asosiy demokratik qadriyatlardan biri ekanligiga e'tibor berilsa, deputatlar va Senat a'zolarining o'z saylovchilari bilan o'zaro muloqotlari, joylardagi muammolardan habardor bo'lishi, ularning echimlarini topishda ishtirok etishi, mahalliy vakillik organlarini jonlanishigako'maklashishi mamlakatimizda fuqarolik jamiyati tamoyillarining rivojlanishiga shart-sharoitlar yaratdi. CHunki, oliy vakillik organi deputati avvalambor o'z saylov okrugidagi fuqarolarning vakili, Senat a'zosi esa o'zi saylangan mintaqa mahalliy davlat hokimiyati organlarining vakilidir. SHuning uchun ham parlament a'zolarining xalq ichida ko'proq faoliyat yuritishi davlatimiz barqarorligini yanada mustahkamlash omillaridan biridir. Bu strategik vazifalarni ilgari surilishi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 28 dekabrda qabul qilingan "Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir choratadbirlar to'g'risida"gi Farmoniga binoan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni ishlar boshqarmasining Fuqarolar qabulxonasi negizida tuzilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonasi Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida, shuningdek har bir tuman va shaharda tuzilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining virtual qabulxonasi vazifalari va vakolatlarini belgilanishi bilan uzviy ravishda bog'liqdir.

Birinchi Prezident Farmonida ularning aholi bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqotni tashkil etish, jismoniy va yuridik shaxslarning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini to'laqonli himoya qilishga qaratilgan, jismoniy va yuridik shaxslarning

murojaatlari bilan ishlashning sifat jihatidan yangi va samarali tizimi faoliyatini ta'minlash, fuqarolarning O'zbekiston Respublikasi Prezidentiga, Oliy Majlisga, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoniga, Hukumatga, davlat boshqaruvi organlariga, sud, huquqni muhofaza qiluvchi va nazorat organlariga, mahalliy davlat hokimiyati organlariga, boshqa davlat tashkilotlariga va xo'jalik boshqaruvi organlariga murojaat qilishga oid konstitutsiyaviy huquqlarining so'zsiz amalga oshirilishi uchun sharoitlar yaratilmoqda. Xalq qabulxonalariga va Virtual qabulxonaga kelib tushgan hamda tegishliligi bo'yicha davlat organlari va xo'jalik boshqaruvi organlariga yuborilgan murojaatlar ko'rib chiqilishi ustidan tizimli monitoring va nazoratni amalga oshirilmoqda. Xalq qabulxonalariga va Virtual qabulxonaga kelib tushayotgan murojaatlarning qayd etilishi, umumlashtirilishi, tizimlashtirilishi va ko'rib chiqilishi ustidan nazorat qilinishi bo'yicha yagona elektron axborot tizimini joriy etish va yuritish yo'li bilan murojaatlar bilan ishlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish yo'lga qo'yilgan. "Harakatlar strategiyasi" loyihasining bir necha oy aholi va keng jamoatchilik tomonidan muxokama qilinishi, uni shakllantirishda olimlar, tadbirkorlar, barcha fuqarolarning taklif va tavsiyalarini inobatga olinishi, ularni mehnat jamoalarida keng muhokama qilinishi xalqimizning huquqiy va siyosiy ongini oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu choratadbirlar o'z o'rnida loyiha aholidan real manfaatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda takomillashtirishga imkon yaratdi.

Harakatlar strategiyasi umumjahon amaliyotida sinab ko'rilgan taraqqiyot dasturlarida nazarda tutilgan maqsadlari, amalga oshirish muddati kabi jihatlari, qo'llash mexanizmlari bilan ulardan farq qiladi: birinchidan, ko'zda tutilgan maqsadlarni amalga oshirish bilan bog'liq vaqt omilining aniq va ravshan tarzda qo'yilishi, ikkinchidan, bu maqsadlarni ro'yobga chiqarish imkoniyatlarini huquqiy va iqtisodiy asoslarini oldindan yaratilishi, modernizatsiya jarayonini moliyalashtirish manbalarini belgilanishi, mamlakatdagi milliy shart-sharoitlarni e'tiborga olinishi va hokazo. SHuningdek, "Harakatlar strategiyasi" asosida amalga oshiriladigan modernizatsiya muddatining nisbatan qisqa – besh yil ichida amalga oshirish loyihasini barcha darajadagi ekspertizalardan o'tganligi, undagi ko'rsatkichlarni mamlakat salohiyatiga monandligi kabi jihatlari bilan xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etilmoqda.

Mamlakatni modernizatsiyalashga oid davlat dasturlarida ko'zda tutilgan maqsadlarni amalga oshirishda mamlakatning ichki imkoniyatlari, shu bilan birga, xalqaro maydonda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlar ham hisobga olingan. Hozirgi davrda xalqaro munosabatlarning berqaror, tez o'zgaruvchan, yaxshi muvozanatlashmagan xususiyatlar kasb etib borayotganligi hisobga olingan holda "Harakatlar strategiyasi" qisqa muddatli taraqqiyot dasturi sifatida qabul qilinishi uning istiqbolli va samarali strategik maqsad ekanligini ifodalaydi.

Prezident SH.M.Mirziyoev o'z farmon va qarorlarida Harakatlar strategiyasida

mo'ljallangan maqsadlarni amalga oshirishning aniq vaqt mexanizmlarini ishlab chiqdi. Ayniqsa, 2018 yilga "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili", deb nomlanishi munosabati bilan qabul qilgan davlat dasturida Harakatlar strategiyasini amalga oshirishning asosiy shart-sharoitlari belgilab berildi.

Prezident SH.M.Mirziyoev o'zining Oliy Majlisga Murojaatnomasida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish va bu sohadagi muammolar to'g'risida to'xtalib, "Erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish borasida amalga oshirayotgan islohotlarimizda nodavlat notijorat tashkilotlarining o'rni va roli beqiyos ekanini alohida ta'kidlash joiz. Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish, ularni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan alohida farmon va qarorlar qabul qilindi. Ammo ana shunday muhim sa'y-harakatlarga qaramasdan, aholining muammolarini tizimli o'rganish, ularni aniq hal etish, ayniqsa, ijtimoiy sharoiti og'ir ayollarni qo'llab-quvvatlash, yoshlar va xotin-qizlar o'rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olish, ularni ish bilan ta'minlash masalalarida bu tashkilotlarning ishtiroki etarli darajada sezilmayapti. Ular faqat nomiga yig'ilishlar o'tkazish bilan mashg'ul bo'lib qolmoqda. Nodavlat notijorat tashkilotlari bugun aytilgan tanqidiy gaplardan xulosa chiqarib, o'z faoliyatida burilish yasaydi, deb ishonamiz" - deb ta'kidlagan edi.

Hozirgi davrda "Harakatlar strategiyasi"ni amalga oshirish unda ko'zda tutilgan vazifalarni bajarish maqsadida qabul qilinayotgan qonunlar, Prezident farmonlari, qarorlari, hukumat qarorlari, ularni amalga oshirish natijalari jamiyatning barcha sohalarini rivojlanishiga ijobiy ta'sir qilmoqda. «Davlat boshqaruvi asoslari to'g'risida»gi; «Ma'muriy tartib-taomillar to'g'risida»; «Davlat xizmati to'g'risida»gi; «Jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi qonunlar loyihalari tayyorlanishi va qabul qilinishi, O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar Konsepsiyasi hamda O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar o'tkazish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi loyihalarini ishlarning belgilanishi aholining davlat hokimiyat organlari bilan o'zaro munosabatlarini zamonaviy talablar asosida yo'lga qo'yish, qabul qilinayotgan qonunlar, qarorlarning xalqchil bo'lishiga, xalqning davlat boshqaruvida ishtiroki kengayishiga olib keladi.

Prezident SH.Mirziyoev 2017 yilni yurtimizda "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili" deb e'lon qildi. Bundan maqsad, mamlakatdagi demokratlashtirish jarayonlari samaradorligi va sifatini tubdan yaxshilash, fuqarolarning erkinliklari, huquqlari, munosib turmush tarzi va manfaatlarini ta'minlash, bunda davlat idoralari mas'uliyatini kuchaytirish, xalq bilan ochiq muloqotlarni yo'lga qo'yishda yangi samarador vositalar va usullarni joriy etish, "Inson manfaatlari — barcha narsadan ustun" shiori ostida ish olib borish hisoblanadi. Prezident SH.Mirziyoev davlat va boshqaruv organlari, huquqni muhofaza qiluvchi tashkilot mutasaddilari faoliyatiga nisbatan ta'kidlaganlaridek, "Biz keyingi paytda odamlar bilan muloqot qilishni unutib qo'ydik. Ularning ichiga kirib, ochiq va samimiy gaplashish, dardini eshitish bizning

faoliyatimizda, afsuski, oxirgi o‘ringa tushib qoldi” . Xalq qabulxonalarining barcha hududlarda ish boshlagani, xalq bilan keng miqyosda muloqot olib borilayotgani davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqshkoraligini ta’minlash bo‘yicha olib borilayotgan ishlarni yangi bosqichga olib chiqdi.

Bu holat “Harakatlar strategiya”dagi vazifalarni bosqichmabosqich amalga oshirilayotganligini anglatadi. Bu jarayonda Prezidentning Vertual qabulxonasi va Xalq qabulxonalari islohotlar uchun zarur bo‘lgan muhim ishlarni amalga oshirmoqda. Zero, ularga kelib tushayotgan murojaat, ariza va takliflarni o‘rganish asosida muammolarni hal etish, rivojlanishga shartsharoitlar yaratish ishlari bajarilmoqda. Ta’kidlash kerakki, fuqarolar ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni o‘z kundalik hayoti misolida biladi, qabul qilinayotgan qonunlar, davlat dasturlari ta’sirini ro‘y berayotgan o‘zgarish va yangilanishlar orqali teran anglab etadi. SHu ma’noda, davlat organlari faoliyatining ochiqligini, davlat xizmatlari shaffofligini va sifatini kuchaytirish, “Elektron hukumat” tizimi salohiyatidan to‘liq foydalanish aholining xabardorligini oshirishga, pirovardida ularning faolligiga zamin yaratib, jamiyatda boqimandalik kayfiyatini yo‘qotishga, odamlarni barcha davlat ishida bevosita ishtirok etishga undaydi. Hozirgi davrga kelib “Harakatlar strategiyasi” jahonga taraqqiyotning milliy modeli sifatida tanildi va xalqaro tashkilotlar tomonidan e’tirof etildi. O‘zbekiston o‘tgan davr ichida davlat boshqaruvini nomarkazlashtirish, iqtisodiyotni liberallashtirish, mulkdorlar ijtimoiy qatlami uchun qulay huquqiy va moliyaviy shart-sharoitlar yaratish, innovatsiyalar va investitsiyalarni mamlakatga kirib kelishini rag‘batlantiradigan, rivojlangan davlat va xalqaro tashkilotlar tomonidan qisqa muddat ichida e’tirof etilgan davlat sifatida o‘zini namoyon qila boshladi. Albatta, bu holat davlatimizni fuqarolik jamiyati sari jadallik bilan intilayotganligini anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahalla institutini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni (3.02.2017) fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining mahalliy ahamiyatga molik masalalarni samarali hal qilishdagi rolini oshirish, fuqarolar yig‘inlarining mushtarak manfaatlarini ifoda etadigan uyushmaga birlashish huquqini ro‘yobga chiqarish, ularning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash hamda davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlari bilan o‘zaro hamkorligini yanada rivojlantirishga qaratilgan tashkiliyhuquqiy chora-tadbirlarni belgilab berdi:

- fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining jamiyatdagi o‘rni va rolini yanada kuchaytirish, ularni joylarda xalqning chinakam maslakdoshi va ko‘makdoshiga aylantirish;

- jamiyatimizda o‘zaro hurmat, mehr-oqibat va hamjihatlik muhitini shakllantirishda, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni asrab-avaylash hamda rivojlantirishda mahallalarning ahamiyati va nufuzini yanada oshirish;

- yoshlarni ma’naviy boy va jismonan sog‘lom etib tarbiyalash, ularning bandligini

ta'minlash, yosh avlodni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish, aholining ehtiyojmand qatlamlarini, keksa avlod vakillarini ijtimoiy qo'llabquvvatlash borasida fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining davlat va nodavlat tashkilotlari bilan o'zaro hamkorligini mustahkamlash;

- jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlashda, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olishda, fuqarolarda qonunga hurmat hissini kuchaytirishda mahallalarning bevosita ishtirokini kengaytirish;

- fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning hamda ular faoliyatini muvofiqlashtirishning samarali mexanizmlarini joriy etish, mahalla tizimida yagona huquqni qo'llash amaliyotini ta'minlash kabi masalalarni o'z ichiga oladi.

Davlat boshqaruvi tizimidagi mavjud kamchiliklar jamiyatning o'sib borayotgan talablariga lozim darajada munosabat bildirish, joylarda to'planib qolgan muammolarni hal qilish, iqtisodiyotni jadal rivojlantirish, oqibatda esa odamlarning hayotida kutilayotgan ijobiy o'zgarishlarga erishishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlar konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" (08.09.2017. PF-5185) Farmoni qabul qilindi. Farmonda davlat boshqaruv tizimini isloh qilishning 6 ta ustuvor yo'nalishi belgilab berilgan bo'lib unda fuqarolar huquq va erkinliklarini ta'minlashning ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, ularning farovonligini va ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatidan qanoatlanish darajasini yanada oshirish, maqsadida quyidagi vazifalarga e'tibor qaratilgan:

- davlat organlarining jismoniy va yuridik shaxslar bilan huquqiy munosabatlarini aniq tartibga solishga qaratilgan ma'muriy tartib-taomillarni takomillashtirish;

- ijro etuvchi hokimiyat organlarining qarorlari va harakatlari ustidan shikoyat qilish tartibini takomillashtirishni, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini kollegial eshitish mexanizmlarini joriy etishni nazarda tutuvchi ma'muriy adliya tizimini rivojlantirish;

- "Elektron hukumat" tizimini takomillashtirish orqali davlat xizmatlari ko'rsatishning samaradorligini oshirish;

- jamiyatda qonun ustuvorligini ta'minlash. Ma'muriy islohotlarni samarali amalga oshirishning pirovard natijasida "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak", degan g'oya hayotga to'liq tatbiq etilishi lozim. Bu bo'yicha qirqdan ortiq aniq tadbirlarni nazarda tutuvchi "Yo'l xaritasi" asosida davlat va xo'jalik boshqaruvi organlar faoliyatini qayta ko'rib chiqish belgilangan. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi va O'zbekiston Respublikasida Ma'muriy islohotlar konsepsiyasini amalga oshirish, shuningdek, aholiga davlat xizmatlari ko'rsatish milliy tizimining sifat jihatidan yangi darajaga o'tishini ta'minlash maqsadida O'zbekiston

respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 dekabrda PF-5278-son “Aholiga davlat xizmatlari ko‘rsatishning milliy tizimini tubdan isloh qilish choratadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi. Bundan asosiy maqsad: davlat xizmatlari ko‘rsatish sohasida ularning sifati, tezkorligi, shaffofligi va foydalanish imkoniyatini tubdan oshirish orqali «Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak» degan ulug‘vor g‘oyani so‘zsiz amalga oshirish;

- tadbirkorlik sub‘ektlariga «yagona darcha» tamoyili bo‘yicha davlat xizmatlari ko‘rsatish yagona markazlarini ham yuridik, ham jismoniy shaxslarga «yagona darcha» tamoyili bo‘yicha xizmatlarni taqdim qiluvchi Davlat xizmatlari markazlariga o‘zgartirish;

-davlat xizmatlarining har bir turi bo‘yicha «Fuqarolar emas, hujjatlar harakatlanadi» tamoyiliga ko‘ra davlat xizmatlari ko‘rsatish mexanizmini, eng avvalo, ortiqcha tartibtaomillarni bartaraf etish, vakolatli davlat organlari va boshqa tashkilotlar zarur hujjatlar va axborotlarni boshqa tuzilmalardan mustaqil ravishda olishi hisobigasoddalashtirishni nazarda tutuvchi ma‘muriy reglamentlarni tasdiqlash;

-davlat xizmatlarini, shu jumladan olis joylarga chiqish orqali («mobil davlat xizmatlari») ko‘rsatishning maqbul, qulay va shaffof uslublaridan, mazkur sohada byurokratiya va korrupsiya yuzaga kelishini bartaraf etishga qaratilgan navbatni boshqarishning avtomatlashtirilgan tizimi va ishlarning uzaytirilgan jadvalidan foydalanish kabi masalalarga asosiy e‘tibor qaralib, bugungi kunda u o‘zining amaliy ifodasini topmoqda. Mazkur Farmon va Qaror davlat xizmatlarining sifati, tezkorligi, shaffofligi va foydalanish imkoniyatini tubdan oshirish bo‘yicha kompleks tashkiliy – huquqiy chora –tadbirlarni, “Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” degan tamoyilini so‘zsiz amalga oshiruvchi asosiy g‘oyalarni belgilab berdi. Mazkur g‘oyalarning amalga oshirilishi davlat xizmatlari ko‘rsatish sohasida “Fuqarolar emas, hujjatlar harakatlanadi” degan muhim tamoyilni joriy etish imkonini beradi. Xususan, mazkur sohadagi davlat siyosatini amalga oshirishga ma‘suliyat yuklangan alohida davlat organi –

O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi va uning hududiy bo‘linmalari tashkil etildi. Amalga oshirilayotgan ushbu islohotlarning uyg‘unligi va izchilligini ta‘minlaydi, davlat xizmatlarini sifatli bajarish uchun vakolatli organlar va tashkilotlarning javobgarligini oshiradi. SHu bilan birga, aholiga davlat xizmatlarini ko‘rsatish sohasida boshqaruvni amalga oshirishning aniq tashkiliy – institutsional asoslarini shakllantirish ta‘minlanmoqda. Mamlakatda fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi jamoatchilik nazoratining o‘ratilishi bilan bog‘liq. Bir tomondan, jamoatchilik nazoratining rivojlanishi fuqarolik jamiyatining rivojlanishi yo‘lidagi to‘siqlarni bartaraf etishga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan fuqarolik jamiyati rivojlanib borgani sari jamoatchilik nazorati uchun kengroq imkoniyatlar va istiqbollor paydo bo‘ladi. Jamoatchilik nazoratining maqsadi davlat

hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining mavjud qonunlarga mosligini tekshirishdan iborat. Mamlakatimizda o'tkazilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning 2016 yil kuzidan boshlangan yangi bosqichi jamoatchilik nazoratini rivojlantirishga yangi talablar qo'ydi va ayni paytda yangi imkoniyatlar ochdi. Jamoatchilik nazorati oldiga yangi talablar qo'yilishi shu bilan izohlanadiki, belgilangan yangi vazifalar, Harakatlar strategiyasini to'la amalga oshirish jamoatchilik nazoratini keskin kuchaytirishni taqozo qiladi. Ikkinchi tomondan, Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlar davlat hokimiyati organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytirishning dolzarbligini yanada oshirib yuboradi.

Fuqarolarning davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini ta'minlash orqali Konstitutsiyada kafolatlangan jamiyat va davlat ishlarini boshqarishga bo'lgan huquqlari amalga oshirilishi bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solish maqsadida «Jamoatchilik nazorati to'g'risida»gi qonuni (2018 yil 12 aprel, O'RQ-474-son) qabul qilindi. Qonunda fuqarolik jamiyatining rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan jamoatchilik nazorati sub'ektlari, ob'ektlari, asosiy prinsiplari, shakllari belgilab berilgan.

Xususan, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning asosiy tamoyillari quyidagicha ko'rsatilgan:

- qonuniylik;
- fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ustuvorligi;
- jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda ishtirok etishning ixtiyoriyligi;
- jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning ommaviyligi va ochiqligi;
- jamoatchilik nazorati sub'ektlarining xolisligi va beg'arazligi;
- jamoatchilik nazorati natijalarining ishonchliligi;
- jamoatchilik nazorati sub'ektlarining davlat organlari, ularning mansabdor

SHaxslar faoliyatiga asossiz aralashuviga va ularga g'ayriqonuniy ta'sir ko'rsatishiga yo'l qo'yilmasligi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoev 2018 yil 4 may kuni "Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonni imzoladi. Farmonda O'zbekiston Respublikasi prezidenti huzurida Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha Maslahat Kengashi tashkil etilib, uning vazifalari asosan quyidagilar etib belgilangan: davlatning va fuqarolik jamiyati institutlarining mamlakatni yanada jadal va har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan sa'y-harakatlarini birlashtiruvchi zamonaviy, demokratik hamda ochiq-oshkora maydon sifatida ularning yuqori darajadagi tizimli va samarali muloqotini yo'lga qo'yish;

O'rta muddatli va uzoq muddatli istiqbolda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning strategik yo'nalishlarini aniqlash va milliy modelini shakllantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish;

Ilmiy va ekspertlar guruhlarini ishtirokida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish sohasida

fundamental va amaliy tadqiqotlarni tashkil etish yuzasidan tashabbus ko'rsatish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish borasidagi davlat siyosati va uning amaliy natijalari haqidagi jamoatchilik fikrini tizimli ravishda o'rganish, umumlashtirish va tahlil qilishni tashkil etish;

Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining tashkiliy-huquqiy va iqtisodiy asoslarini takomillashtirish, ijtimoiy sheriklik va jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, mazkur institutlarning jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish uchun qulay sharoitlar yaratish masalalari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi prezidentiga takliflar kiritish; fuqarolik jamiyatining rivojlanishini, fuqarolik jamiyati institutlarining davlat organlari bilan hamkorligi

arajasini, shuningdek, ularning mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qo'shayotgan hissasini baholovchi ko'rsatkichlarni ishlab chiqish, bu ko'rsatkichlar asosida davriy va maxsus, shu jumladan muqobil ma'ruzalar tayyorlanishini tashkil etish;

Fuqarolik jamiyati institutlariga ularning xalqaro hamkorligini rivojlantirishda, ilg'or xalqaro tajribani o'rganishda va ushbu tajribani O'zbekiston sharoitida joriy etishda ko'maklashish. YUqorida ko'rsatilgan me'yoriy- huquqiy hujjatlarning qabul qilinishi va amalga oshirilayotganligi respublikamizda "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilsin" g'oyasi xalqimizning fuqarolik pozitsiyalarining yanada kuchayishiga olib keldi. Prezidentimiz SH.Mirziyoevning ta'biricha bugungi kunda jamiyatning barcha sohasida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlarning asosiy maqsadi xalqni rozi qilish, ularga maqbul shart – sharoitlar yaratib berishdan iborat.

NAZORAT SAVOLLARI:

1. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyusiya .
2. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining metodologik konseptual asoslari.
3. O'zbekistonda fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishining bosqichlarining xususiyatlari.
4. "Halq davlat idoralariga emas, davlat idoralari halqimizga xizmat qilsin" konseptual g'oyasining amalga oshirish jarayonlari.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: "O'zbekiston", 2019. – 400 b.
2. Mirziyoev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: "O'zbekiston", 2020. – 400 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi

4947-sonli Farmoni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprel "Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.

3-MAVZU: O‘ZBEKISTON MILLIY TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHIDA FUQAROLIK JAMIYATINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI

REJA:

1. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning nazariy-metodologik asoslari. Yangi taraqqiyot bosqichida fuqarolik jamiyatini yanada mustahkamlash va rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan ishlar.
2. O‘zbekistonni yanada rivojlantirish strategiyasining asosiy maqsadi va yo‘nalishlari. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish bo‘yicha uzoq istiqbolga qaratilgan strategiyasining o‘ziga xos xususiyatlari.
3. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini yuksaltirish istiqbollari.

Davlatchilik rivoji va uning taraqqiyot mezonlari millatning ma’naviy darajasi bilan belgilanadi. Zero, faqat o‘zligini anglagan, mushtarak maqsadlarda yakdil, muddaolari uyg‘un, or-no‘muslari ustun, yagona maslakdagi madaniyatga ega xalqlarning rivojlanish tarixi barqaror va istiqbolli bo‘lishi kishilik jamiyati tajribalarida o‘zining isbotini topgan. Inchinun, bugungi kunda mamlakatning strategik siyosati milliy davlatchiligimizning siyosiy-ijtimoiy, ma’naviy-madaniy merosini yangicha tafakkur asosida anglash va uni bevosita jamiyat boshqaruviga tatbiq qilish bilan jahon hamjamiyati integratsiyasiga kirishish imkoniyatlari kengayib bormoqda.

Taraqqiyot va yuksak rivojlanishga erishgan davlatlar tajribasiga ko‘ra har bir xalq o‘z oldiga ulug‘ va istiqbol maqsadlarni qo‘yishi hamda uni amalga oshirish salohiyatlari bilan jahon hamjamiyatiga kirib keladi. Strategik tafakkurga ega, uzoqni ko‘ruvchi siyosatchilar, tom ma’nodagi xalqning haqiqiy xizmatkorlari jamiyatda sodir bo‘ladigan muommolarni oldindan ilg‘ab, ularning samarali va istiqbolli echimlarini topa bilganlar. Ayniqsa, millat uchun murakkab va mas’uliyatli sharoitlarda jamiyat rivojini belgilab berishga qodir “arxitektor”larning vujudga kelishi ham davrning taqozasi bilan bog‘lanadi. Trumen, CHerchil, YAponiyada Makartur, Singapurda Li Kuan YU, Xindistonda M.Gandi, Xitoyda Mao Sze-Dunlarning uzoqni ko‘ra bilishi millatning farovon kelajagini ta’minlashga erishish salohiyatlari bilan baholanadi. Ayniqsa,

Fransiya, Germaniya, Malayziya, Janubiy Koreya davlatlari ikkinchi jahon urushlari talato‘plaridan so‘ng xalqning orzu-umidlarini ro‘yobga chiqarishda misli ko‘rilmagan ommaviy safarbarlik va jasorat namunalari namoyon qilishi bilan barcha xalqlarga ibrat bo‘ldilar.

Tarixiy rivojlanish qonuniyatlari aniq va to‘g‘ri muljalli strategiya jamiyat orzularini real hayotiy natijalarga aylantirish mumkin ekanligini isbotladi. Bugun O‘zbekiston ham o‘z tarixining ana shunday mas‘uliyatli chorrahasida turibdi. Prezident SH Mirziyoev tomonidan ishlab chiqilgan harakatlar strategiyasi istiqbolimiz taqdirini hal etuvchi muhim va yangi davr bosqichini ifodalovchi milliy g‘oyaga aylanmoqda. SHu ma‘noda, xalqlar va milliy davlatchilik tarixining murakkab evrilishlar asosida kechgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarini o‘rganish bugungi kun istiqbol maqsadlarimizni oydinlashtirish, asoslash, yangi marralar va vazifalarni belgilash kabi imkoniyatlarni yaratadi.

SHunday ekan, o‘z-o‘zidan sovol tug‘iladi? Rivojlanish nima va u qanday ta‘minlanadi? Uning barcha jamiyatlar uchun umumiy yoxud qandaydir alohida qonuniyatlari mavjudmi? Rivojlanishni ta‘minlovchi qanday ijtimoiy omillar va talablar hukmronlik qiladi? Ta‘limotlarga ko‘ra, rivojlanish – bu bir sifatdan ikkinchi bir sifatga yoki bir holatdan boshqa bir holatga o‘tishda tabiat va jamiyatda sodir bo‘ladigan o‘zgarishlar hamda harakatlar turi. Falsafaning hukmron tasavvurlariga ko‘ra materiya va ongning yaxlit holatda rivojlanishi spiralsimon cheksizdir. Zero, uning orqaga qaytishi va turg‘unligi e‘tirof etilsada, uning tamoyillari oddiylikdan murakkab shakllar tomon o‘sib boradi. YA‘ni u rivojlanish ob‘ektning o‘zida mavjud bo‘lgan harakatlarga asoslanadi.⁸¹ Biz buni jamiyat rivojiga daxldor bo‘lgan “innovatsiya”lar, “konsepsiya”lar kabi g‘oyalar orqali ta‘minlaymiz.

Bundan tashqari har qanday rivojlanish jarayoni ijtimoiy o‘zgarishdan boshlanadi. O‘zgarishlar ijtimoiy, iqtisodiy, ma‘naviy, madaniy, siyosiy sohalar orqali amalga oshiriladi. YA‘ni har bir sohaning miqdoriy, mazmunli, strukturaviy holatining almashinuvi natijasida sifat ko‘rsatgichlar vujudga keladi. Lekin, har qanday o‘zgarishlar rivojlanishni ta‘minlamaydi. O‘zgarishlar ijtimoiy-ommaviy yaxlitlikda rivojlanishga olib keladi. SHunday qilib, rivojlanish jamiyat tizimining murakkablashib, takomillashuvi jarayonida tashqi sharoitlarga samarali moslashuvchanligida, voqelik ko‘lamining kengayishida, biron bir sohadagi son o‘sishida va uni amalga ta‘minlashning strukturaviy qurilmalarning vujudga kelishida namoyon bo‘ladi.

Taraqqiyot va yuksak rivojlanishga erishgan davlatlar tajribasiga ko‘ra har bir xalq o‘z oldiga ulug‘ va istiqbol maqsadlarni qo‘yishi hamda uni amalga oshirish salohiyatlari bilan jahon hamjamiyatiga kirib keladi. SHuning uchun tabiiy rivojlanish jarayonlarini bosib o‘tish barcha xalqlarga xos, ammo o‘tish yo‘llarini tanlash, amalga oshirish va ta‘minlash jamiyatning milliy-madaniy xususiyatlari bilan belgilanadi. YA‘ni bu

---

⁸¹ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Тошкент, «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти 187-бет.

maqsadlar davlatning strategik yoʻnalishlarida oʻz ifodasini topadi. Xoʻsh shunday ekan, strategiya nima? U davlatning qanday jabhalarini qamrab oladi? Strategiya davlat va xalq manfaatlarini uygʻunlashtirishning qanday istiqbollari belgilab beradi?

“Strategiya” tushunchasi grekcha soʻzdan olingan boʻlib aslida “jang sanʼati” maʼnosini bildiradi. Bugungi kunga kelib “strategiya” keng tushuncha boʻlib, turli siyosiy-ijtimoiy sohalarda qoʻllanilmoqda. Jumladan, “Davlat strategiyasi” siyosiy termenologiya sifatida bugungi kunda fan nazariyasi va amaliyoti darajasida oʻzining alohida tushuncha va kategoriyalariga ega boʻlib;

- 1.) Oʻzoqqa muljallangan rejalashtirish sanʼati.
- 2.) Boshqaruv va rahbarlik mahorat sanʼati.
- 3.) Siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni idora qilish sanʼati.
- 4.) Aholini maʼlum maqsadlar sari safarbar etish sanʼati.
- 5.) Mavjud resurslardan oqilona foydalanish sanʼati.
- 6.) Taqsimlash va samaradorlikni taʼminlash sanʼati kabi tushunchalarni qamrab oladi.⁸²

Strategiya – bu taʼlimotni izlash, ifodalash va rivojlantirish tizimi boʻlib, u izchillik bilan va toʻliq amalga oshirilganda uzoq muddatli muvoffaqiyatni taʼminlaydi. Strategiya bu – strategik fikrlash, chuqur bilim va intuitsiya asosida muhitni, kelgusi shartlarning mavjud prognozlarini tizimli tahlil qilish natijasidir. Ushbu tahlilning yakuniy mahsuli – bu oʻzidan avvalgi prognoz, vazifa, nuqtai nazar, ustuvorliklar va uzoq muddatli maqsadli vazifalarni rejalashtirish orqali bajarilishini talab qiladi. Strategiya bu – kelajak va noʻmalumlik parokandaligi orqali sinovdan oʻtgan ustuvorliklar va maqsadlar sari yoʻnaltiruvchi gʻoyalar majmuasi. Bu resurs cheklanganligini baholash orqali harakatlarning toʻgʻri tanlangan yoʻnalishi bilan boyitilgan donishmandlik⁸³.

XXI asrga kelib strategiya tushunchasi ancha kengaydi. Strategiya deb, dunyo miqyosida va davlat ichki hayotidagi iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hamda boshqa sohalarda vujudga kelgan inqiroziy vaziyatlarni prognozlashtirish va bartarf etishga qaratilgan boshqaruvni tashkil etish masalalariga doir tushunchalarni qamrab oladi⁸⁴. SHundan kelib chiqib, davlat strategiyasi bir biri bilan oʻzaro bogʻliq, lekin alohida xususiyat kasb etuvchi koʻplab tushunchalarda ifodalanadi. YAʼni, “siyosat”, “doktrina”, “milliy manfaatlar”, “milliy xavfsizlik”, “modernizatsiya”, “innovatsiya”lar davlat strategiyasining mohiyatini belgilaydi. SHunday qilib, davlatning strategiyasi aniq maqsadlarni belgilash imkoniyatini yaratuvchi vositalarni tanlash asosida samarali boshqaruv taʼminlash orqali jamiyatning ijtimoiy asoslarini rivojlantirishga, mamlakat suvereniteti hamda xavfsizligini taʼminlashga qaratilgan kompleks harakatlar majmui boʻlib hisoblanadi.

⁸² Буланова Е.А. Политика и стратегия в механизме государственного регулирования социально-экономических процессов. Вестник Чувашского университета. 2006 г. №3, С 148

⁸³ Квинт В. Стратегиялаш назарияси ва амалиёти. Т.; “TASVIR”. 2018й. 18 б.

⁸⁴ Юрина А. О стратегии государственного управление. www.odn2gu.

Strategiyaning mohiyati taktik vazifalarni belgilashdan iborat. Siyosat, strategiya va taktika – strategik rahbarlik va boshqaruv jihatlari bilan bog‘liq uchta mustaqil kategoriyadir. Ularning farqi shundan iborat: strategiya tasdiqlangan va amalga oshirish uchun qubul qilingan bo‘lsa, uning joriy qilinishi strategiyalashtirilayotgan ob‘ektning yo‘l ko‘rsatuvchisiga, mayog‘iga aylanadi. Taktika esa strategik vazifalarni amalga oshirish bo‘yicha kundalik, oylik va yillik (joriy) rejalarni va ularning echimi bo‘yicha tadbirlarni taqozo etadi. Siyosat – bu strategiya va taktikani yagona samarali amal qiluvchi tizimga agregatsiya va integratsiya qilinishidir. Boshqacha aytganda: Strategiya + Taktika= Siyosatga teng⁸⁵.

Davlatning strategik boshqaruvi boshqa davlat va xalqlarning tarixiy tajribasidan o‘zlashtirib yoxud nusxa olib bo‘lmaydi. Zero, har bir xalqning o‘ziga xos tarixi, siyosiy-ijtimoiy, demografik, iqtisodiy, madaniy vaziyatlari mavjud. Aynan shu ijtimoiy omillar ma’lum ijtimoiy sharoitlarni vujudga keltiradi. SHunga ko‘ra, davlat strategiyasining universal formulasini shakllantiradigan muassasalar mavjud emas. Barcha davlatlar uchun xos bo‘lgan umumiy tajribalar ham yo‘q. Ular uchun maxsus strategik komandalar, komissiyalar, tezkor guruhlar tuziladi. Strategiya siyosiy partiyalarning dasturiy g‘oyalarida yoki davlat apparati tomonidan shakllantiriladi. Strategiya jamiyat tafakkur mahsuli sifatida ochiq va ommaviy yoki qattiq nazorat ostiga olingan tartiblarda amalga oshirilishi mumkin. Barcha uchun muvoffaqiyatli tartibot jamiyatda turli qarashlarning shakllanishiga imkoniyat va tanqid qilishga sharoit yaratgan muhitning mavjud bo‘lishi bilan belgilanadi. Ma’lumki, har qanday davlat mazkur vazifalarni hal etishning strukturaviy mexanizmlariga muhtoj bo‘ladi. Davlat strategiyasi – bu davlat idoralari o‘z vakolatlari doirasida ijtimoiy ahamiyatga molik bo‘lgan maqsadlarga erishish yo‘lida mavjud resurlardan tizimli ravishda foydalanishi demakdir.

1. Davlat strategiyasining tizimli boshqaruv omillari.

Davlat strategiyasi o‘z mazmuniga ko‘ra, nazariy va metodologik asoslariga ega, rivojlanib kelayotganlar fanlardan. Bugungi kunda davlat strategiyasini amalga oshirishning tamoyillari, strukturaviy funksional asoslari rivojlangan mamlakatlar ta’limotida nazariy jihatdan muqim shakllanganligiga guvohmiz. Mazkur nazariy metodologik asoslar islohotlarning izchil yo‘nalishlarini kafolatlashga xizmat qiladi.

Strategik maqsadlar qanday omillar orqali erishiladi? Bu vazifa umumiy va xususiy, birlamchi va ikkinlamchi omillarni o‘zaro bog‘liq harakat qonuniyatlarini idrok etish va uyg‘un faoliyatini ta’minlashga erishishdan boshlanadi. Hukumatlar aksariyat hollarda milliy strategik muvoffaqiyatlarni YAIMning o‘shishida, fuqarolarining farovonlik darajasining yuksalishida deb qaraydi. YAqin o‘tmishda davlatning birlamchi vazifalari hududlarini kengaytirish, hosildorlikni o‘stirish, oltin-neftni

⁸⁵ Квинт В. Стратегиялаш назарияси ва амалиёти. Т.; “TASVIR”. 2018й.44 б.

ko'paytirish, armiyani mustahkamlash bilan izohlangan. Bugun milliy qadriyatlar bilan qurollangan davlatning strategik maqsadi fuqarlarning g'oyaviy e'tiqodi, bilim-salohiyati, jamiyatdagi mukammal qonunlar va barqaror ijtimoiy institutlarning mavjudligi birlamchi omil sifatida qaraladi. G'oyaviy iroda jamiyatni harakatga keltiradi. Harakatsiz harajat nolga teng. Bu nomoddiy resurlarning kengayishi bilan moddiy imkoniyatlarning rivojiga xizmat qiladi. YA'ni, ilm yangi bilimlarni vujudga keltiradi. Barqaror institutlar iqtisodning rivojiga, jamiyat institutlarining takomillashuviga, provard natijada ijtimoiy farovonlikka olib keladi. Strategik xatoga yo'l qo'ygan davlatlar islohotlarni iqtisodiy omillardan boshlaydi.

Davlat strategiyasining metodologik asoslari amaliy faoliyatni rejalashtirishda ma'lum nazariy me'yorlarga amal qilishni taqozo qiladi.

Birinchidan, ijtimoiy voqelik va vaziyatni anglash. Davlat strategik vazifalarni qabul qilgunicha jamiyatda turg'unlik, mavhumlik yoxud inqiroziy holatlar mavjud bo'ladi. Strategik rejalarning qabul qilinishi bilan mazkur vaziyatning murakkab jihatlari aniqlanadi va maqsadga erishish yo'lidagi mavjud resurslar imkoniyati baholanadi. SHunday qilib, sog'lom pragmatik qarashlar ijtimoiy vaziyatni tan olish orqali strategik maqsadlarga olib keladi.

Ikkinchidan, vorisiylik an'anasiga amal qilish. Hukumat amaldorlarining o'zgarishi vorisiylik kafolatlarini ta'minlansa, unda jarayonlar rivojlanmaydi. Davlat organlari amaldorlarining tez-tez o'zgarishi strategik maqsadlarining shakllanmaganligidan dalolat beradi. Zero, davlat strategiyasi shu maqsadlarga muvoffiq etakchilarni tanlashni taqozo etadi. Madomiki, shunday ekan, dastavval kadrlar tizimini shakllantirish strategik maqsadning keyingi amaliy bosqichga o'sib o'tish imkoniyatini ta'minlaydi. Inchinun, boshqaruvni samarali maqsadga xos tashkil etish strategiyaning garovi bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, agar davlat e'lon qilgan strategiyasiga sobit bo'lsa, u fuqarolarda hukumatga nisbatan ishonchni uyg'otadi, mutlaqo yangi ijtimoiy qadriyatlarni taklif qiladi, jamiyatda ijtimoiy xamjihatlikning asoslarini belgilab beradi. YA'ni barcha uchun birdek maqbul bo'lgan g'oya kerak. Bu o'z navbatida fuqaroviy safarbarlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Aslida strategiya davlat va jamiyat o'rtasida o'tish davri uchun kelishuv shakli sifatida namoyon bo'ladi.

To'rtinchidan, davlat strategiyasi siyosiy kuchlarning faoliyatini strategik vazifalar asnosida birlashtirishni taqozo etadi. Rasmiy va oshkora yakdillik jamiyatda kuchlar muvozanatini yagona maqsad yo'lida uyg'unlashtiradi. Bundan tashqari jamiyatda guruhlar, toifalar, qatlamlar ham mushtarak maqsadlarga intilishlarini ta'minlab beradi. Muvoffaqiyatsizliklarga duch kelgan tajribalardan ma'lumki, ijtimoiy o'zgarishlar yuqorida hokimiyat va mulk taqsimoti doirasidan tashqariga chiqa olmay qolib ketadi.

Beshinchidan, jamiyatda e'lon qilingan strategiya albatta tanqidga olinishi tabiiy. Faqat tanqid konstruktiv, sog'lom va asosli muammolarga qaratilishi lozim. Strategiya

mavjud ekan, tanqid taktik masalalarning mohiyatiga qaratiladi va bunday holatni to'xtatish yoki unga tusiqlik qo'yish boshqa illatlarning kelib chiqishiga olib keladi.⁸⁶ G'oyalar xilma-xilligi, konstruktiv muholifat, sog'lom raqobat strategik harakatlar jarayonini muolaja qilib turadi.

Zamonaviy strategiyalarning aksariyati aynan, investitsiyalar orqali inson kapitaliga va u orqali adolatli qonunlarning, ijtimoiy institutlar qoidalarini tashkil etilishiga qaratiladi. Muammo shundan iborat bo'ladiki, davlatning strategik vazifasini jamiyat a'zolari tomonidan idrok eta olmasligi yoxud aksincha jamiyat talablariga davlat boshqaruvi tayyor bo'lmasligi natijasida millatning rivojlanish istiqbollari ro'yoga aylanadi. SHuning uchun har qanday islohotlar inson kapitalini rivojlantirish bilan amalda uning ta'mal toshi mustahkamlanadi. Prezident SH.Mirziyoev - "Binobarin, inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart. CHunki jamiyatimizda oliy ma'lumotga ega, yuksak malakali mutaxassislar qancha ko'p bo'lsa, rivojlanish shuncha tez va samarali bo'ladi"⁸⁷, deb davlat strategiyasining ustvor vazifalarini ochib beradi.

Davlat strategiyasini boshqarish tizimlarining nazariy va metodologik asoslari belgilangan uzoq va yaqin muddatli dasturlarning puxta va mukammal rejalar bilan ta'minlashda izohlanadi. Tanlangan maqsadlarning strategik rejasi, tamoyili, izchil va o'zaro bog'liqlik ijrosi, strukturaviy integratsiyalashuvini talab qiladi. Mazkur jarayonlar strategik boshqaruv rejasi va tamoyillari asosida ta'minlanadi. Strategik vazifalarni rejalashtir qanday me'zonlarga asoslanadi? Ular;

- tashkilot missiyasini aniqlash; tashkilotning mavjudlik mazmunini belgilash, muljallangan, yuklangan mas'uliyatlarni ifodalaydi.

- tashkilot maqsadi va vazifasini shakllantirish; xizmat ko'rsatish turining soni va sifat darajasi rag'batlantirish tizimiga asoslanib faoliyat samaradorligini belgilaydi.

- tashqi muhit ta'sirini baholash va tahlil qilish; ichki xulq-atvorning tashqi munosabatlarga kirish darajasi va natijalari, kommunakativ holat ifodasi. U ob'ektning holati, resurlarning mavjudligi, huquqiy-me'yoriy asoslarning ta'minlanganligi, ilmiy-texnikaviy baza, ijtimoiy-madaniy muhit va infrastrukturaning layoqatliligini tahlil etadi.

- ichki strukturani baholash va tahlil qilish; belgilangan maqsadlarga erishish yo'lida ichki imkoniyat va salohiyatlarni o'rganish, hisobga olish orqali tashkilot missiyani aniq belgilash mumkin bo'ladi. Ular kadrlar salohiyati, boshqaruvni samarali tashkil etish, rejani to'g'ri moliyalashtirish va marketing bilan bog'liqlik bo'ladi.

- muqobil strategik tavsiyalarni ishlab chiqish va qiyoslash; mazkur yo'nalish strategik rejalashtirishning yuragi hisoblanadi. Zero, unda muqobil tavsiyalardan eng samaralisi tanlanib, maqsadga erishishning maqbul variantlari joriy etiladi.

⁸⁶ Сергей Дацюк. Государственная стратегия. <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/>

⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг Олий мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи. 2018й, 29 декабрь.

- strategiyani amalga oshirish; bu yoʻnalish eng masʼuliyatli hamda tahlikali jarayon. Agar u real vaziyatni toʻliq qamrab olgan yaxlit va bir butun reja boʻlsa, uning muvoffaqiyati taʼminlanadi. Moboda boshqacha boʻlsa, unda turgʻunlik yuzaga keladi. Bunga sabab, notoʻgʻri tahliliy maʼlumotlar, xulosalar, koʻtilmagan sharoitlar, resurslardan oqilona foydalan olmaslikdir.

- strategiyani baholash va nazorat qilish; bu jarayon strategik rejalashtirishni mantiqiy yakunlovchi omil boʻlib hisoblanadi. U hodisalarning qayta aloqalanish siklini taʼminlash jarayonida strukturaviy boʻgʻinlardagi bogʻlanish imkoniyatlarini koʻzatadi, tahlil qiladi, baholaydi, aniqlaydi, xulosalar chiqaradi. Zarurotda strategik rejalarni korrektirovka qiladi.⁸⁸

Davlat strategik rejalari aniq va oʻzgarmas tamoyillarga boʻysindirilishi muhim. Ular islohotlarning bir maʼromda, izchil yoʻnalishini taʼminlashga xizmat qiladi. Jumladan;

1. Ilmiylik.
2. Maqsadlilik.
3. Oʻzgaruvchanlik.
4. Birlik.
5. SHaroit yaratish.

Ilmiylik. Rahbar oʻz vazifalarini amalga oshirishida turli ilmiy sohalardagi maʼlumotlar va xulosalar bilan qurollanmogʻi, bundan tashqari improvizatsiya qilmogʻi, quyilgan vazifalar echimini topishda individual va kreativ yondashuvlarni tashkil etishi.

Maqsadlilik. Strategiyani shakllantirish va strategiyaviy tahlillar maqsadli boʻlishi lozim. YAʼni davlatning ustuvor maqsadlarini bajarishga yoʻnaltirilishi lozim.

Oʻzgaruvchanlik. Mazkur tamoyil oldin qabul qilingan qarorni oʻzgartirish ehtimoli yoki oʻzgaruvchan vaziyatdan kelib chiqib xohlagan damda qayta koʻrib chiqishi demakdir.

Birlik. Strategik dastur va rejaning uygʻunligi. Turli darajada qarorlarning mustahkam bogʻliqligi va xamjihatlilik muvoffaqiyatning shartli kafolatidir. Mazkur birlik davlat organlarning strukturaviy bugʻinlarida strategik harakatlarni birlashtirish, barcha funksional boʻlim rejalarining kelishuvi bilan taʼminlanadi.

SHaroit yaratish. Strategiyani amalga oshirish imkoniyatini toʻgʻdiradi. Strategik rejaning mavjudligi hali muvoffaqiyatli amalga oshishini kafolatlamaydi. Strategik boshqaruv jarayonida dastur va rejani amalga oshirish uchun tashkiliy sharoit yaratilishi lozim. Ular mustahkam tashkiliy struktura, ragʻbatlantirish tizimi va boshqaruv tizim samaradorligini oshirishga qaratiladi.⁸⁹

Mazkur tamoyillar hokimiyat organlari faoliyatidagi ijro intizomining past

⁸⁸ Шамгун Р.Н. Стратегическое планирование или управление - что выбрать?. www.cfin.ru.

⁸⁹ Государственное стратегическое управление. Общ.ред. проф. Ю Кузнецова. Питер, 2014. С134

so‘ratlariga, shaxsiy mas’uliyatsizligiga barham beradi, kadrlar layoqati darajdasini oshirishni talab qiladi, murakkab va chigal ish tartiblarini sodda hamda tezkor yondashuvlar bilan ta’minlashga xizmat qiladi. Eng muhimi strategik yo‘nalishlarni belgilashning mavhum va noma’lum jihatlarini oydinlashtirish orqali tartiblashtirishga xizmat qiladi. Bu masalalar quyidagi tamoyillar bilan aniqlashtiriladi:

- Maqsad – nega u yoki bu harakatlar birlamchi bo‘lib hisoblanadi. YA’ni nima uchun dolzarb va real vaziyatda, turli ijtimoiy ehtiyojlar talabida, qo‘rquv va ikkilanish sharoitida muhim vazifalarni ajratib olish kerak?

- Tashqi sharoit - qaysi nuqtada maqsadga erishish ko‘zda tutilmoqda. Zarur resurslar mavjudligini aniqlash va amalga oshishi lozim bo‘lgan hozirgi va kelgusidagi sharoitlar taqoza qiladimi? Hukumat ana shu ikki nisbat o‘rtasidagi omillarni qanday me‘zonlar bilan tanlashi lozim?

- Yo‘nalish – nimaga erishishni ho‘xlaymiz, belgilangan, istalgan maqsad va natijalar qanday? Bu o‘z navbatida keyingi harakatni belgilaydi:

- Harakat – hukumat va idoralar belgilangan maqsadga erishishning qanday rejasiga ega: strategiyada ifodasini topgan tamoyillar qanday qonunlar va dasturlarda kafolatlanmoqda, jamiyatni qanday omillar etklaydi, rag‘batlantiruvchi kuch nimada? Mazkur harakatlar ko‘tilmagan oqibatlariga olib kelishi mumkin bo‘lganligi uchun strategiya ta’limga bog‘liq bo‘ladi:

- Ta’lim – jamiyat tasavvurlarini shakllantirish tizimi sifatida tanlangan yo‘nalishni va shuningdek, maqsadni qayta ko‘rib chiqish, imkoniyatlarni belgilash asosida qanchalik amaliy natijalarga erishilayotganligi hamda qaysi sohalarda imkoniyatlar boy berilayotganligini aniqlash, taqqoslash, qiyoslash indekatorlarini (ilmiy uslublarni)joriy etish talab etiladi.⁹⁰

Davlatning strategik boshqaruvi tizimi belgilangan maqsaddan kelib chiqilgan yangi yo‘nalishlarni tanlashdan, shunga muvoffiq hokimiyat organlarining qayta tashkillashtirilishidan hamda umum ijtimoiy-madaniy ahamiyatga molik maqsad yo‘lida jamiyat kuchlarini safarbar etish bilan belgilanadi. Davlat strategik boshqaruvi tizimi indekatorlari mazmuni quyidagi savollarga javob topishga qaratiladi.

1. Qachon, qaerda va nega?
2. Ijtimoiy va madaniy ahamiyatga molik maqsadlarni aniqlash (nimaga?).
3. Insoniy, tabiiy, texnik-texnologik, moliyaviy, ishlab chiqarish resurslarini aniqlash (nima uchun, qanday qilib, nima bilan?).
4. Aholi bunyodkorligi va tashabbuskorligini oshirishda tegishli moddiy ta’minot asoslarini yaratish (qancha va qanday sifatda?).
5. Malakali mutaxassislarni tayyorlash (qancha, qanday harajat va qiymatda?).
6. Ijtimoiy institutlar va davlat hokimiyati organlarini o‘z vaqtida isloh etish

---

⁹⁰ Джефф Малган. Искусство государственной стратегии. М.: изд. институт Гайдара. 2011. С 14

(qanday qilib va qanday vositalar bilan?)⁹¹

Davlat strategiyasining funksional vazifalari turli bo'lishga qaramasdan, ularning mazmun-mohiyati uchta asosiy funksiyaning elementlari hisoblanadi. Ularsiz boshqaruv tizimlari, ayniqsa, strategik rahbarlik va boshqaruv tizimlari to'liq samarali ishlay olmaydi. Bular strategik rejalashtirish, strategik rag'batlantirish hamda strategik monitoring va nazorat.

Birinchi element aniq istiqbolli siyosatni shakllantirish jarayonini qamrab oladi. Uning dastlabki ustuni sifatida mazkur siyosatni omma e'tiboriga havola etish, ongiga singidirish, tadbiq etish vazifalarini belgilashga, imkoniyatlarni hisobga olishga qaratiladi. YA'ni rejalashtirish.

Ikkinchi element maqsadga erishish yo'lida moddiy va ma'naviy resurslarni to'g'ri taqsimlash, ketma-ket bog'liq vazifalarni aniqlash orqali erishiladi. Bunda asosiy e'tibor rejalarni amalga oshirish faoliyatini to'g'ri rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb qiladi.

Uchinchi element faoliyat natijalarining monitoringini tashkil qilish, samarali omillarni takomillashtirib borish, nazoratni ko'chaytirish lozim, deb qaraydi. Mazkur unsurlar yaxlit jarayon sifatida biri ikkinchisini mustahkamlashga xizmat qiladi.⁹² Agar birinchi vazifalar ta'minlanmasa, qolgan bosqichlar amalga oshmaydi. YOki rasmiyatchilik holati vujudga keladi. SHu sababdan ushbu qonuniyatlar bir-biri bilan ziddiyatlarga ham kirishishi mumkin. Bunday vaziyatlar strategiya jamiyat sohalarini to'liq qamrab olishga erishmaganligidan dalolat beradi. Masalan, fan-ta'limni rivojlantirmay turib yuqori texnologiyaga erishib bo'lmaydi. YOki tadbirkorlik va xususiy mulk vakolatlarini kafolatlamasdan turib, iqtisodiyot, investitsiya sohalarini rivojlantirib bo'lmaydi.

Xulosa qilib aytganda strategiya, bu – fundamental fan hisoblanadi. Uning asosiy tamoyillari va ilmiy kategoriyalari har bir millatning o'ziga xos xususiyatlari asosida takomillashtiriladi hamda muvofiqlashtiriladi. Ammo, har qanday strategiya – strategiyalash ob'ektidan qat'i nazar, umumiy tabiatga ega va, demak, umumiy nazariy asoslarga ega bo'lishi lozim. SHu sababli strategiyaning yaxlit tizimi milliy, mintaqaviy, sohaviy va korporativ strategiyalarni integratsiyalashuvi jarayonlaridan hosil bo'lib boradi.⁹³

2. O'zbekiston milliy taraqqiyoti yangi bosqichi.

Har bir davr o'ziga xos siyosiy vaziyati bilan ijtimoiy hayot rivojiga ta'sir ko'rsatadi. Har bir davrning o'z ta'limoti va yondashuv tamoyillari yuzaga keladi. Ushbu vaziyatni anglash, shunga mos yo'l-yo'riq tanlash strategik tamoyillarning talablaridan hisoblanadi. Rivojlanishning o'z qonuniyatlari mavjud bo'lgani kabi,

⁹¹ Юрина А. О стратегии государственного управления. www.odn2.ru.

⁹² Джефф Малган. Искусство государственной стратегии. М.: изд. институт Гайдара. 2011. С 232

⁹³ Квинт В. Стратегиялаш назарияси ва амалиёти. Т.; "TASVIR". 2018й.42 б.

favqulotda ijtimoiy o'zgarishlar ham rivojlanishning mohiyatiga zid keladi. Boshqacha qilib aytganda, inqilobiy ta'sirni jamiyatning o'zi inkor qiladi. Tadrijiy ta'limot ijtimoiy qonuniyatlarning jamiyat imkoniyatlariga muvofiqlashtirilgani, uyg'un siyosiy islohotlar belgilangani bilan samarali natijalar beradi. Iqtisodiy islohotlarning bozor munosabatlariga yo'naltirilishi, infratuzulmalarning joriy etilishi, ishlab chiqarish munosabatlarini tashkil etish, mulkdorlar qatlaminig o'sib borishi bilan jamiyatda inson manfaatlari, qonun ustuvorligi, ijtimoiy himoya kabi demokratik qadriyatlar ta'minlanadi. SHu tariqa yangi jamiyat asoslariga daxldor ijtimoiy omillar biri ikkinchisini to'ldirishga xizmat qiladi.

Ko'rib turganimizdek, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar strategik ta'limotlarga to'liq mos keladi. Ular respublikamizning bosib o'tgan taraqqiyot yo'lining chuqur tahlili, bugungi kunda jahon bozori kon'yunkturasi keskin o'zgarib, globallashuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgani davrida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur'atlar bilan rivojlantirish uchun mutlaqo yangicha yondashuv hamda tamoyillarni ishlab chiqish va ro'yobga chiqarishda namoyon bo'lmoqda. Inchinun, olib borilayotgan islohotlar samarasini yanada oshirish, davlat va jamiyatning har tomonlama va jadal rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, mamlakatimizni modernizatsiya qilish hamda hayotning barcha sohalarini liberallashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirish maqsadida Prezidenti SHavkat Mirziyoev mamlakat taraqqiyotining kompleks dasturini ilgari surdi. Bu hujjat «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi»⁹⁴ deb nomlandi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26 yillik tantanalariga bag'ishlangan ma'ruzalarida muhtaram Prezident –“ Asosiy qomusimiz negizida yaratilgan Harakatlar strategiyasi bugungi kunda jonajon Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko'tarishda, innovatsion va industrial rivojlanish sari odimlashda beqiyos o'rin egallamoqda⁹⁵ deb, ulkan o'zgarishlarga dahildor yangi g'oyalarni ilgari so'radi.

Mazkur dastur nafaqat ichki va tashqi siyosatdagi islohotlar sari tashlangan qadamda, balki, eng avvalo, davlatning xalqqa bo'lgan munosabatini o'zgarganligida namoyon bo'lmoqda. Davlatimiz rahbarining 2018 yil 28 dekabr kuni Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida ham mavjud o'tkir muammolarga e'tibor qaratilib, ularni hal etishning aniq yo'llari ko'rsatib berildi. 2017 yil «Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili» deb e'lon qilinishi, 2018 yil “Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash” yillarida amalga oshirilgan islohotlar asosida «Inson manfaatlari hamma narsadan ustun» degan insonparvar g'oya izchillik bilan hayotga tatbiq etishning dasturiy chora-tadbirlari belgilandi. Bu borada davlat organlari

⁹⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги Фармони. “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”// Веб-сайт Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси – www.lex.uz.

⁹⁵ Халқ сўзи. 2018 йил 8 декабрь.

hamda fuqarolarning o‘zaro munosabatiga bo‘lgan yondashuvni tubdan qayta ko‘rib chiqishni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida qayd etildi. Mazkur erishilgan natijalar zaminida 2019 yil “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili” sifatida davlatning strategik yo‘nalishlari yanada samarali, mustahkam va izchil qarorlar bilan boyitildi.

Ushbu vazifalar avvalo demokratik islohotlarni chuqurlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda parlament va siyosiy partiyalarning rolini yanada oshirish, davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish, davlat xizmatining ma‘muriy-huquqiy asoslarini rivojlantirish, “Elektron hukumat” tizimini takomillashtirish, davlat xizmatlari sifati va samarasini oshirish, jamoatchilik nazorati mexanizmlarini amalda tadbiq etish, fuqarolik jamiyati institutlari hamda ommaviy axborot vositalari rolini oshirishga yo‘naltirilgan davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishga qaratiladi. Bu yo‘nalishlar qo‘yidagi strategik tamoyillarda o‘z ifodasini topdi:

O‘ZBEKISTON HARAKATLAR STRATEGIYASI

I. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari;

1.1. Demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va mamlakatni modernizatsiya qilishda Oliy Majlis, siyosiy partiyalarning rolini yanada kuchaytirish:

1.2. Davlat boshqaruvi tizimini isloh qilish:

1.3. Jamoatchilik boshqaruvi tizimini takomillashtirish:

II. Qonun ustuvorligini ta‘minlash va sud-huquq tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlari

2.1. Sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta‘minlash, sudning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish:

2.2. Fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta‘minlash:

2.3. Ma‘muriy, jinoyat, fuqarolik va xo‘jalik qonunchiligini takomillashtirish:

2.4. Jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish tizimini takomillashtirish:

2.5. Sud-huquq tizimida qonuniylikni yanada mustahkamlash:

2.6. YUridik yordam va xizmat ko‘rsatish tizimini takomillashtirish:

III. Iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo‘nalishlari

3.1. Makroiqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o‘sinh sur‘atlarini saqlab qolish:

3.2. Tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish:

3.3. Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish:

3.4. Iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag'batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni davom ettirish:

3.5. Viloyat, tuman va shaharlarni kompleks va mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning mavjud salohiyatidan samarali va optimal foydalanish:

IV. Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari

4.1. Aholi bandligi va real daromadlarini izchil oshirish:

4.2. Aholini ijtimoiy himoya qilish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish:

4.3. Arzon uy-joylar barpo etish bo'yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish, aholining hayot sharoitlari yaxshilanishini ta'minlovchi yo'l-transport, muhandislik-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish hamda modernizatsiya qilish:

4.4. Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish:

4.5. YOshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish: V. Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni ta'minlash hamda chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo'nalishlar.

V. Xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik ta'minlash hamda chuqur o'ylangan, o'zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo'nalishlar:

5.1. Xavfsizlik, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlash sohasidagi ustuvor yo'nalishlar:

O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumi, suvereniteti, hududiy yaxlitligini muhofaza qilish;

axborot xavfsizligini ta'minlash va axborotni himoya qilish tizimini takomillashtirish, axborot sohasidagi tahdidlarga o'z vaqtida va munosib qarshilik ko'rsatish;

fuqarolik, millatlararo va konfessiyalararo tinchlik hamda totuvlikni mustahkamlash;

davlatning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash, O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlarining jangovar qudrati va salohiyatini oshirish.

Davlat va jamiyat qurilishi shunday bir murakkab tuzilmaki, uning tarkibidagi bir-biriga bog'liq bo'lgan va bir-birini to'ldiradigan soha va jabhalarni bir vaqtning o'zida jadal rivojlantirishni talab qiladi. Ularning har biri ikkinchisiga zamin yaratadi. Qaysidir asosiy soha avval rivojlanib, boshqa soha va tarmoqlar uchun lokamativ vazifasini ham bajarishi mumkin. Albatta, bu jarayonda har bir sohaning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish, ob'ektiv tahlil qilish, o'z vaqtida tegishli chora-tadbirlar qabul qilish, ularni rivojlantirishning huquqiy asoslarini yaratish, samarali ishlash mexanizmlarni yangi texnologiyalar asosida tashkil etib berish kabi vazifalarni hal qilish talab etiladi.

Harakatlar strategiyasining etaklovchi lakomativ kuch - bu davlat va uning organlari. Undan chiqdi, islohotlarning garovi va kafolati layoqatli hokimiyatning faoliyati bilan bog‘liq hodisa. SHunday ekan, davlat va jamiyat boshqaruvi tizimlarini takomillashtirmasdan turib mamlakat hayotini modernizatsiya qilib bo‘lmaydi. Modernizatsiya o‘z umrini poyoniga etkazgan boshqaruv usullarini yangi sifat va talablar darajasiga ko‘tarish bilan mamlakatni rivojlantirishga olib keladi. Bu jarayonlar bevosita mahalliy hokimiyatlarning hududlarni rivojlantirishga oid masalalarni hal etishda mustaqil qarorlar qabul qilishning huquqiy asoslarini shakllantirishni taqozo qiladi. SHu nuqtai-nazardan Prezident SH.Mirziyoev “Murojaat”ida parlamentning muhim qarorlar qabul qilish va qonunlar ijrosini nazorat etish faoliyatini kuchaytirish, ijro hokimiyati tizimini optimallashtirish, ma‘muriy islohotlarni davom ettirish va davlat boshqaruvida zamonaviy menejment usullarini keng qo‘llash, davlat boshqaruvida samaradorlikni oshirish maqsadida davlat xizmatiga malakali mutaxassislarni jalb etishga qaratilgan yagona kadrlar siyosatini shakllantirish, mahalliy hokimiyat organlarining vakolat va mas‘uliyatini qayta ko‘rib chiqishimiz, ularning mustaqilligini yanada oshirish vazifalari belgilanadi.⁹⁶

Boshqaruvda adolatli davlat boshqaruvi tizimlari shakllanmas ekan, qonun ustuvorligini ta‘minlash va sud-huquq tizimini isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlari – ikkinchi uzviy bog‘lanuvchi muhim tamoyil ta‘minlanmaydi. Ular sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta‘minlash, sudning nufuzini oshirish, sud tizimini demokratlashtirish va takomillashtirish orqali amalga oshiriladi. Bunday tizimning samarali faoliyati fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta‘minlashning real imkoniyatlarini vujudga keltiradi. Oliy sud – oliy hakam sifatida jamiyatning yaxshi - yomoni, foyda – ziyonini belgilab beruvchi ma‘naviy barometrga aylanadiki, bunday ijtimoiy muhitda jinoyat qilishdan kura bunyodkorlik qilish avfzalligi ustuvorlik kasb qiladi. SHu ma‘noda Prezident SH.Mirziyoev sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta‘minlash maqsadida sudyalikka nomzodlarni tanlash va tayinlash tizimini yanada takomillashtirish lozimligiga ahamiyat berishi strategik maqsadlarning mushtarakligini ta‘minlashga qaratiladi.⁹⁷

Jamiyatda adolatli boshqaruvning vujudga kelishi shubhasiz iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini takomillashtirish imkoniyatini yaratadi. Ular makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash va yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini saqlash, tarkibiy o‘zgartirishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, uning

---

⁹⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг Олий мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи. 2018й, 29 декабрь.

⁹⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг Олий мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи. 2018й, 29 декабрь.

raqobatbardoshligini oshirish, ayniqsa, qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirishning yangi innovatsion texnologiyalarining tadbiq etilishi imkoniyatlarini yaratadi. YA’ni rivojlanishning ichki qonuniyatlariga ko‘ra, yangi sifat bosqichga ko‘tarilishning murakkab, ammo takomillashgan shakllari paydo bo‘ladi. Bu o‘z navbatida iqtisodiyotda davlat ishtirokini kamaytirish, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag‘batlantirishga qaratilgan institutsional va tarkibiy islohotlarni tadbiq etishni talab qiladi. Natijada mavjud salohiyatidan samarali foydalanish orqali joylarda mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish o‘lish sur‘atlari vujudga keladi.

Jamiyatda ijtimoiy ongning o‘zgarishi bilan ijtimoiy munosabatlar ham rivojlanib boradi. Jamiyat va uning holati aslida inson ongining in‘ikosi. Fuqaro qanday ezgu amallar ma‘rifati bilan qurollangan (tarbiyalangan) bo‘lsa, ana shu ruhiy qudrat istaklarining hosilasini oladi. Bu jarayon ulkan to‘lqin sifatida millatning mushtarak maqsadlarida namoyon bo‘ladi. Bu o‘z navbatida ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida yangi tarmoqlarning, ishchi o‘rinlarning paydo bo‘lishiga xizmat qiladiki, tabiiy ravishda aholining real daromati va shunga muvoffiq ijtimoiy himoyasi, turmush darajasi ham oshib boradi.

Harakatlar strategiyasining samarali natijasi bevosita mamlakatda xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta‘minlash hamda o‘zaro manfaatli va amaliy tashqi siyosat samaradorligi bilan bog‘liq hodisa. Bunday deyishimizga sabab, tashqi siyosat ichki siyosatga, ichki siyosat tashqi siyosatning natijalariga bog‘liq bo‘ladi. Inchinun, millat ulug‘ maqsadlari yo‘lida sobitqadam va mushtarak bo‘lsalar, faoliyat amallari yuksak bo‘lsa, bunday xalq jahon xamjamiyatning munosib a‘zosiga aylanib borishi bilan o‘z qudratini ham mustahkamlab boradi.

Dasturlarda belgilangan harakatlar strategiyasi barcha yo‘nalishlari tahlili bir-biriga bog‘liq uzviy qonuniyatlar bilan bog‘langanligini ko‘rsatib turibdi. Ular davlat boshqaruvi tizimlarining murakkablashuvi asnosida fuqarolarning ijtimoiy hayotga ishtirokini soddalashtirilishida, talab va ehtiyojlarga mos ishlab chiqarish vositalarining takomillashuvida, son ko‘rsatgichlarning o‘lishida, jamiyatning strukturaviy o‘zgarishlarida, ijtimoiy sohalarning rivojlanishida namoyon bo‘lmoqda. Albatta, startegiyaning muvoffaqiyatli joriy etilishi faqatgina undagi iqtisodiy va texnologik omillar bilan belgilanmaydi, bunda etakchilar va qaror qabul qiluvchi rahbarlarning obro‘si, insoniy fazilatlarini, strategiyaga doir shijoati ham muhim rol o‘ynaydi.⁹⁸ Eng katta va hal etuvchi kuch – bu xalqning irodasi bo‘lib qoladi.

Nazorat savollari:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son

⁹⁸ Квинт В. Стратегиялаш назарияси ва амалиёти. Т.; “TASVIR”. 2018й.41 б.

Farmoni qabul qilinishining bosh maqsadi va ahamiyati.

2. Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda davlat boshqaruv va jamiyat tizimi.
3. O‘zbekistonda davlat boshqaruvi hokimiyatining ustuvor tamoyillari.
4. Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi hamda jamoatchilik nazoratining ahamiyati.
5. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda jamoa tashkilotlari yoki siyosiy partiyalarning o‘rni va ahamiyati.
6. O‘zbekiston Respublikasi sud tizimining ixtisoslashuvi va uni yanada takomillashtirish zaruriyati.
7. Tadbirkorlik sub’ektlari huquq va manfaatlarini himoya qilishda iqtisodiy sudlar tashkil etilishining ahamiyati.
8. “Xabeas korpus” institutining mazmun-mohiyati.
9. Fuqarolar murojaatlarini hal etishda virtual qabulxonalarning o‘rni va ahamiyati.
10. Jinoyatchilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyatni muvofiqlashtirish samaradorligi.
11. Mamlakatimizda diniy ekstremizm, terrorizm va uyushgan jinoyatchilikning boshqa shakllariga qarshi kurashishga qaratilgan qonun hujjatlari va ularning ahamiyati.
12. O‘zbekiston Respublikasining “Korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonuni mazmun-mohiyati.
13. Jamiyatda aholi huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasining yuksakligi – demokratik huquqiy davlat va erkin fuqarolik jamiyatining muhim mezon.
14. Markaziy Osiyoda tinchlik va barqarorlikni saqlashda O‘zbekistonning o‘rni.
15. Ta’lim-tarbiya sohasining yaxlit, uzluksiz tizimini shakllantirish va mustahkamlash borasidagi islohotlar hamda ularning ahamiyati.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2018.
2. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
3. M.Bekmurodov va boshq. Xarakterlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari, – T.: “G‘ofur G‘ulom NMIU”. 2017, - 236 b.
4. Mualliflar jamoasi. O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati (Uslubiy qo‘llanma) – T.: “Info Capital Group”, 2019. – 432 b.
5. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.

4-MAVZU: “MILLIY TIKLANISHDAN MILLIY YUKSALISHGA” KONSEPTUAL G‘OYASI

REJA:

1. O‘zbekistonning dastlabki taraqqiyot davridagi milliy o‘zlikni anglash va milliy qadriyatlarimizni tiklashga doir amalga oshirilgan ishlar. SHu davrda milliy tiklanish borasida amalga oshirilgan ishlar.

2. YAngi taraqqiyot bosqichida mamalakatimizni ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalardagi amalga oshirilayotgan tub islohotlar. O‘zbekistonni rivojlanishining yangi konsepsiyasi.

3. YAngi taraqqiyot bosqichida “Milliy tiklanishdan milliy yuksalishga” g‘oyasini ilgari surilishi. Milliy yuksalish sari amalga oshirilayotgan ishlar va istiqbollari.

1. O‘zbekistonning dastlabki taraqqiyot davridagi milliy o‘zlikni anglash va milliy qadriyatlarimizni tiklashga doir amalga oshirilgan ishlar.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizning etakchi olimlari tomonidan demokratiyaning milliy, umumbashariy tamoyillarini har bir xalqning qadriyatlari bilan uygunlashtirish va to‘ldirish borasida birmuncha ishlar qilindi. SHunga qaramay, mamlakatimizda demokratik jamiyat barpo etish jarayonida ularning o‘zaro bog‘liqligi va namoyon bo‘lish xususiyatlari jiddiy o‘rganishni talab etadi. Vaholanki, demokratiyaning muhim umumjahon e’tirof etilgan asosiy tamoyillar mavjud. Ular quyidagilardan iboratdir:

- erkin va adolatli saylovlar:
- ochiq va hisobot beruvchi huqumat:
- inson huquqlarining ustivorligi:
- hokimiyat organlarining saylanib qo‘yilishi:
- so‘z, matbuot va vijdon erkinligining Konstitutsiya va qonunlar bilan kafolatlanishi:
- qonun ustivorligi:
- fuqarolarning siyosiy va iqtisodiy huquqlari mavjudligi va tengligi:
- tayinlash yo‘li bilan shakllanadigan davlat organlarining saylab qo‘yiladigan organlar oldida hisob berish burchliligi:
- ko‘ppartiyaviylik tizimining mavjudligi:
- umummilliy masalalarning hal etilishida referendumlarning o‘tkazilishi:
- mulk shakllarining xilma-xilligi va ularning tengligini kafolatlovchi qonunlarning mavjudligi:
- siyosiy muxolifatning ochiq faoliyat ko‘rsatishi:

- jamiyatda plyuralizm, ya'ni fikrlar xilma-xilligi, rang-barangligini kafolatlovchi qonunlarning mavjudligi hamda ularni amaliy hayotga joriy etish masalalari samarasining ortishi.

Ma'lumki, O'zbekiston xalqi o'z mustaqilligiga erishgach, Er sharining ko'pchiligi aholisi kabi ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga asoslangan demokratik jamiyatni barpo etishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. Tabiiyki, bunday jamiyatni shakllantirishda, avvalambor, O'zbekiston taraqqiyotining o'ziga xos milliy tamoyillarini jahonda kechayotgan umuminsoniy tamoyillar bilan uygunlashayotganligini nazardan qochirmaslik kerak.

O'zbekiston aholisining bozor iqtisodiga asoslangan demokratik jamiyat qurishida istiqlolimizning dastlabki yillaridayoq Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov quyidagi milliy tamoyillarga jamoatchilik diqqatini qaratdi. Bu milliy tamoyillar «Istiqlol yo'li: muammolar va rejalar» hamda «O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiyot yo'li» asarlarida ilmiy jihatdan har tomonlama asoslab berildi. Bu O'zbekistonning o'ziga xos, aql-idrokka asoslangan taraqqiyot yo'li jahon afkor ommasi tomonidan haqli ravishda «taraqqiyotning o'zbek modeli» degan nom oldi.¹ Aynan ana shu tamoyillarda bir tomondan milliylik, ikkinchi tomondan umuminsoniylik yo'nalishlari uygunlashdi yoki ularning dialektik mutanosibli o'z aksini topdi. «Birinchi tamoyilimizda, - deb yozgan edi I.A.Karimov, - avval – iqtisod, keyin siyosat degan shiorni olga surdik».² Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi nazarda tutiladi. Iqtisodiy islohotlar siyosatdan ortda qolmasligi zarur.

Ikkinchi tamoyil – bu davlatning bosh islohotchi ekanligi. Yangilanish va o'zgarishlar siyosatini ishlab chiqish va ularni izchillik bilan amalga oshirishni davlat o'z zimmasiga oladi.

Uchinchi tamoyil, o'z navbatida jamiyat hayotida, barcha sohalarda qonunning ustuvorligi ta'minlanadi. Aynan O'zbekiston Respublikasining 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan Konstitutsiyasi ham umuminsoniy va milliy tamoyillarning mujassamlashgan yorqin namunasi.

To'rtinchi tamoyil, bu – aholining demografik vaziyati, ayniqsa, uning 60 foizidan ko'progi yoshlar tashkil etganligi, kam ta'minlangan oilalarni, bolalarni, nafaqaxo'rlarni ijtimoiy himoyalash maqsadida kuchli ijtimoiy siyosat olib borish hisoblanadi.

Beshinchi tamoyil, bu – xalqimiz an'analari, urf-odatlarini hamda bozor iqtisodiyotining ob'ektiv qonun - qoidalarini hisobga olgan holda unga «shok

¹ M.C.Гафарли, И.А.Касаев. ривожланишнинг «Ўзбек модели»: тинчлик ва барқарорлик – тараққиёт асоси. – Т.: Ўзбекистон, 2001. 430 – бет.

² Каримов И.А. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбекистон, 2001, 36-38, 177-бет.

terapiyasi» asosida emas, balki evolyusion tadrijiy asosda, puxta o‘ylab bosqichma-bosqich o‘tish nazarda tutiladi.¹

SHunday qilib, ushbu tamoyillar yoki taraqqiyotning «O‘zbek modeli» O‘zbekistonda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatiga o‘tishning hamda uning jahon hamjamiyati bilan izchillik asosida integratsilashuv konsepsiyasining negizini tashkil etadi.

2. O‘zbekistonda kechayotgan demokratik o‘zgarishlarning jamiyatning ma’naviy yangilanishiga bog‘liqligi.

Demokratik jamiyat konsepsiyasida milliy, umuminsoniy qadriyatlar bilan bir qatorda, diniy qadriyatlarning o‘rniga alohida e’tibor qaratilmoqda. Negaki, ular o‘rtasida qat’iy chegara yo‘q. Bunday fikr bildirishimizga muayyan tarixiy sharoitlarda ob’ektiv zaruratlar tufayli jamiyat rivojlanishi uchun alohida ahamiyat kasb etuvchi milliy qadriyatlar diniy qarashlar bagrida shakllanganligi asos bo‘ladi. SHunga ko‘ra, bizning milliy qadriyatlarimiz faqat islom zaminida vujudga kelmagan, balki zardo‘shiylik, buddaviylik kabi dinlardan ham ko‘p narsalarni olgan. Binobarin, har qanday qadriyatlarning bosh manbai ijtimoiy hayotdir. Buning isboti sifatida hozirgi davrda mamlakatimizda ko‘pgina tarixan din bilan bog‘liq qadriyatlar o‘zlarining diniy mazmunini o‘zgartirib, dunyoviy, milliy qadriyatlarga aylanganligini e’tirof etish mumkin. Ayni, paytda, demokratik jamiyatni barpo etishda din har doim uning tarafdori bo‘lavermaydi. Ayniqsa, hozirgi murakkab o‘tish davrida islom goyalari va qarashlaridan bir-biriga tubdan qarama-qarshi maqsadlar yo‘lida foydalanishga urinishlar jonlangan bir paytda, ana shu omilning o‘rnini alohida tahlil etish zarur. Ayni zamonda, tajovuzkor aqidaparast kuchlar islom dini xalqimiz uchun muqaddas qadriyat ekanligidan foydalanib, O‘zbekistonni demokratik, ma’rifiy taraqqiyot yo‘lidan og‘dirishga intilmoqdalar. Keyingi yillarda dunyo miqyosida islomdan qarama-qarshi maqsad yo‘lidan foydalanishlar yaqqol misollardan namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekistonda demokratik jamiyatni barpo etishda milliy tamoyillarning asosini tashkil etuvchi qadriyatlar ham alohida o‘ringa egadir. Milliy va umumbashariy qadriyatlar to‘g‘risida bir qator mamlakatimiz olimlarining fikr va mulohazalarini umumlashtirish lozim. Negaki, O‘zbekistonda barpo etilayotgan huquqiy demokratik davlat va ochiq fuqarolik jamiyati umuminsoniy qadriyatlar bilan bir qatorda, milliy qadriyatlarimizga asoslanadi.

“Qadriyat” deyilganda, inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va shu tufayli

---

¹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд, Т.: Ўзбекистон. 1996, 177-180 бетлар.

ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne'matlari hodisalari majmuini tushunmogimiz lozim.¹

“Qadriyatlar – jamiyatda kishilar o‘rtasida obro‘ga, e’tiborga, hurmatga, nufuzga, ahamiyatga ega kishilar, munosabatlar, holatlar, moddiy narsalar va ma’naviy boyliklar majmuasi”² degan ta’rif mavjud. Qadriyatlarni bunday ta’riflash uning mohiyatini ancha yorqin ifodalasa-da lekin qadriyatlarga berilgan ta’riflar ichida o‘zining ilmiyligi bilan boshqa ta’riflardan ajralib turadi degan fikrdamiz. Bizningcha “umuminsoniy qadriyatlar tushunchasi butun jamiyat ahamiyatiga ega bo‘lgan insoniyatning mavjudligi o‘tmishi buguni va kelajagini yashashning asosiy yo‘nalishlari qonun-qoidalarini talab va tartiblarini odamlarning eng azaliy orzu-umidlari va ideallarini o‘zida aks ettiradigan qadriyatlarining umumiy shakllarini ifodalaydi. Umuminsoniy qadriyat tushunchasining ob’ektiv asosi ijtimoiy munosabatlar va jarayonlar insoniyatning uzluksiz hayotini va turmush tarzini umumlashtiradigan jamiyatdir”. Darhaqiqat “umuminsoniylik” tushunchasida qadriyatlarni tirik tabiatning bir qismi bo‘lgan odam zotining hayoti va kamoloti uning tarixiy taraqqiyoti siyosiy va boshqa birliklar uchun ahamiyati o‘z ifodasini topishi kerak. Demak insoniyatning eng umumiy jamoasi bo‘lgan jamiyatgina umuminsoniy qadriyatlarning yaratuvchisi va saqlab turuvchisidir.

3. Jamiyatning ma’naviy yangilanishi demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etish omili.

Demokratik qadriyatlarning muayyan sharoitlarda mahalliy milliy mintaqaviy va umuminsoniy shakllarda namoyon bo‘ladi. Binobarin har bir jamiyat ma’naviy imkoniyatlarini odamlar ongida ma’naviy va ahloqiy qadriyatlarini rivojlantirmay hamda mustahkamlamay turib o‘z istiqbolini tasavvur eta olmaydi.

Xalqlarning madaniy qadriyatlari ma’naviy merosi ming yillar mobaynida SHarq xalqlari uchun qudratli ma’naviyat manbai bo‘lib xizmat qilgan. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov bu borada fikr yuritib shunday deb ta’kidlaganlar: «Uzoq vaqt davom etgan kuchli mafkuraviy tazyiqqa qaramay O‘zbekiston xalqi avloddan-avlodga o‘tib kelgan o‘z tarixiy va madaniy qadriyatlarini hamda o‘ziga xos an’alarini saqlab qolishiga muvaffaq bo‘ldi».¹ Binobarin har bir qadriyatning mohiyati va ahamiyati tabiat jamiyat va ruhiy olam hodisalarini bilish ilmiy umumlashtirish ijtimoiy va ma’naviy taraqqiyotga ta’sir etish imkoniyatlari asosida belgilanadi.

Demokratik jamiyatni umuminsoniy va milliy qadriyatlarsiz barpo etib bo‘lmaydi. Qadriyatlar haqida fikr yuritganda uning ikkita tarkibiy qismini nazarda

¹ Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot (ilmiy ishlar tўplami). – T.: Ўзбекистон, 1997, 198-бет: Т.Комилова, С.Абидова. Миллий ахлоқий қадриятлар ва уларнинг тарбиявий аҳамияти. – Т.: Фан, 2000, 20-бет: Б.С.Ерасов Культурология, 2-е изд., - М.: Аспект – Пресс 1997 591 – бет. Н.Ортиқов Маънавият: Миллий ва умуминсоний қадриятлар - Т.: Ўзбекистон 1997 48-бет.

² Мустиқиллик изоҳли илмий-оммабоп лугат. А.Жалолов ва Қ.Хоназаров умумий таҳририда. – Т.: Шарқ 1998 279-бет.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид барқарорлик шартлари ва taraqqiyot kafoflatlari. – Т.: Ўзбекистон 1997 14-бет.

tutmoq kerak. Bundan eng avvalo insonning ob'ektiv olamga nisbatan bo'lgan aktiv faoliyatini alohida tahlil qilish zurrur. Umuminsoniy qadriyatlar tushunchasiga moddiy va ma'naviy muhit yashash shart-sharoitlarining rivojlanishi va vorislik sodir bo'lib yangi-yangi qadriyatlarning shakllanishiga o'tishdan meros bo'lib qolganlari esa davr ruhi yangi ijtimoiy ehtiyoj va taraqqiyot uchun asos bo'lgan qadriyatlar kiradi. Umuminsoniy qadriyatlarning asosiy vazifasi olamni bilish va uni amaliy o'zgartirishning muhim omilidir.

«Milliy qadriyatlar – millat uchun muhim va jiddiy ahamiyatiga ega bo'lgan jihat va xususiyatlar. O'z milliy qadriyati bo'lmagan millat yoki elat yo'q. Millatning tanazzuli – milliy qadriyatning tanazzulidir. Milliy qadriyatlar millatning tarixi yashash tarzi kelajagi uni tashkil etgan avlodlar ijtimoiy qatlamlar milliy ong til ma'naviyat hamda madaniyat bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi».² Negaki milliy qadriyatlar nafaqat mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlaydigan ma'naviy asoslardan biri balki demokratik adolatli huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurishning asosiy manbai hamdir. Markaziy Osiyo xalqlarining asrlardan-asrlarga meros bo'lib kelayotgan milliy qadriyatlari uzoq tarixiy jarayonda shakllangan va ko'plab ogir sinovlarni boshdan kechirdi. Darhaqiqat mintaqamiz xalqlari 3000 yildan ortiq davrni o'zida mujassamlashtirish orqali Markaziy Osiyo sivilizatsiyasini yarata olgan.

Markaziy Osiyo xalqlarining milliy qadriyatlardagi o'ziga xos jihatlari quyidagilarni kiritish mumkin:

- A) tugilgan makon va ona yurtga ehtirom:
- B) ajdodlar xotirasiga sadoqat:
- V) kattalarga hurmat yoshlarga izzat:
- G) insoniy muomalada mulozamat:
- D) hayo andisha vazminlik sabr-toqat kabilarning ustuvorligi.

Ma'lumki demokratik qadriyatlar muayyan sharoitlarda shakllanadi. SHu sababli ular mahalliy milliy mintaqaviy umuminsoniy mazmunda namoyon bo'ladi.

Milliy qadriyatlar qandaydir o'zgarimas hodisalar emas. Millat taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy iqtisodiy ma'naviy hayotning takomillashib borishi yashash va mehnat qilish sharoitlar o'zgarishi bilan milliy qadriyatlar ham rivojlanib borishiga imkon yaratiladi. Har bir qadriyat ma'lum konkret davr sharoit va ehtiyojlarning mahsuligina emas balki uning ko'zgusi hamdir. SHu nuqtai nazardan qadriyatlarning demokratik tamoyillar bilan qaror topishidagi o'rniga baho berishdan oldin ulardan foydalanishga ikki omilga alohida e'tibor berish kerak: birinchisi - qaysi bir qadriyatlarning yuzaga kelgan aniq tarixiy sharoitlar ikkinchisi o'sha davrlarga xos bo'lgan imkoniyat va ehtiyojlar. SHuningdek umumbashariy demokratik qadriyatlarni mintaqaviy qadriyatlarni milliy qadriyatlarni - uning qaysi zamin ehtiyoji asosida

² Мустақиллик изоҳли илмий-оммбоп лугати. А.Жалолов ва Қ.Хоназаров умумий таҳририда. - Т.: Шарқ 1998 141-бет.

vujudga kelganligini ular o'rtasida qanday uygunlik mavjud bo'lganligi vorisiylik masalalarini ham o'rganish zarur. Bu holatlar O'zbekistonda demokratik jamiyat qurishning muhim shartidir.

Har bir xalqning milliy ongida shu xalqqa xos va mos bo'lgan tarixiy shakllangan asosiy jihatlar borki u shu xalqning ruhiyatini mentalitetini xarakterini ifodalaydi va ular mamlakatning siyosiy tizimida o'zining izlarini qoldirmasligi mumkin emas. Umuminsoniy qadriyatga aylangan demokratiyaning hamma uchun muhim va ahamiyatli bo'lgan jihatlarini tan olib uning har bir xalq milliy-ma'naviy ruhiyati asosida qaror topishi va umuminsoniy hodisaga aylanishini e'tirof etmaslik jihat rivojiga demokratik taraqqiyot mantigiga to'g'ri kelmaydi. Demokratiya qanchalik umuminsoniy ma'no va qadriyat kasb etmasin uning negizini unga ruhiy kuch-quvvat beradigan uni boyitib turadigan rang-barangligini ta'minlaydigan milliylik milliy ruhiyat milliy-ma'naviy qadriyatlardir. Demokratiya milliyliknimilliy ruhiyatni hisobga olmasa unga tayanmasa o'z mohiyatiga zid bo'lib qoladi.

Umuminsoniy qadriyatlar inson ma'naviy-ijtimoiy kamolotining qandaydir alohida boshqalardan ajralgan tomoni emas. Umuminsoniy qadriyatlar milliy va mintaqaviy qadriyatlarning umumlashgan ifodasidir. Umuminsoniy qadriyatlar butun insoniyatga xos qadriyatlar asosida tashkil topadi va rivojlanadi. Ular ayni vaqtda barcha milliy qadriyatlarning bir-biriga yaqinlashishi va rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Insonparvarlik goyalariga sadoqat, demokratiya, ijtimoiy adolat hamma erda barqaror bo'lishga intilish, inson huquqlari poymol etilishiga yo'l qo'yimaslik, hamma xalqlarning milliy mustaqillik uchun bo'lgan kurashlarini himoya qilish, kishilarni do'stlik, hamkorlik va hamdardlikka chorlash, hamma erda tinchlik, osoyishtalik qaror topishga harakat qilish, atrof- muhitni toza saqlash umuminsoniy qadriyatlarning hozirgi kunda katta ahamiyat kasb etayotgan jihatlaridir.

Bu qadriyatlar butun insoniyat tomonidan qo'lga kiritilgan fan, texnika, madaniyat, ijtimoiy ishlab chiqarish munosabatlarini rivojlantirish borasidagi yangi jihatlar, demokratiya qonunchilik, adolatni barqarorlashtirish borasidagi yutuqlardan ham iborat bo'lib, ulardan oqilona foydalanish respublikamizni jahondagi rivojlangan davlatlardan biriga aylantirish ishiga xizmat qiladi. Bu borada biror chekinishlarga, milliy mahdudlikka va kalondimoglikka yo'l qo'yish nihoyatda katta yo'qotishlarga olib kelishi mumkin.

SHu jihatdan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi muqaddimasida O'zbekiston xalqi:

- inson huquqlariga va davlat suveriniteti goyalariga sodiqligini tantanali ravishda e'lon qilib,
- hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak ma'suliyatini anglagan holda,
- o'zbek davlatchilgi rivojining tarixiy tajribasiga tayanadi,

- demokratiya va ijtimoiy adolatga sadoqatini namoyon qilib,
- xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olgan holda,
- respublika fuqarolarining munosib hayot kechirishlarini ta'minlashga intilib,
- insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishni ko'zlab,
- fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta'minlash maqsadida,
- o'zining muxtor vakillari siyomosida O'zbekiston Respublikasining mazkur

Konstitutsiyasini qabul qiladi deyilgan.

O'zbekiston suverent demokratik davlat bo'lib, xalq davlat hokimiyatining asosiy manbai hisoblanadi. Bu haqda Konstitutsiyaning 13-moddasida shunday deyilgan: «O'zbekiston Respublikasida demokratiya umuminsoniy prinsiplarga asoslanadi, ularga ko'ra inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadr-qimmati va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanadi

Demokratik huquq va erkinliklar Konstitutsiya va qonunlar bilan himoya qilinadi».¹ Demak, demokratik davlatda xalq davlat hokimiyatining asosiy manbai bo'lib, umuminsoniy tamoyillarini amalga oshirish orqali inson va jamiyatning farovonligini, barcha xalqning turmush darajasini oshirib borishga erishadi.

Katta ijtimoiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan mintaqaviy qadriyatlardan yana biri – jamoatchilik fikridir. Jamoatchilik fikri odamlar o'rtasidagi bir-biriga yaqinlik, o'zaro hurmatning ifodasi bo'lib, keng foydalanish mumkin bo'lgan qadriyatdir.

Xulosa qilib aytganda, qadriyatlar jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida shakllangan va rivojlangan, o'tmishda, hozirgi kunda va kelajakda ham ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir etadigan, kishilar ongiga singib, ijobiy ahamiyat kasb etgan moddiy, ma'naviy boyliklardir. SHu nuqtai nazardan, tarixiy tajriba, an'analarning meros bo'lib o'tishi – bularning barchasi yangidan-yangi, avlodlarni tarbiyalaydigan qadriyatlarga aylanib qolishi lozim.

Demak, milliy qadriyatlar umuminsoniy demokratik tamoyillar bilan uygunlashtirilsa, shundagina jamiyat taraqqiyotning rivojlanishida uning o'rnini alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Ammo sho'rolar davrida qadriyatlar bir tomonlama yoritilar, bu borada ko'p tadqiqotlar olib borilgan edi. Lekin milliy qadriyatlarning mavjudligi e'tibordan chetda qolib kelgan. Bunday «tadqiqot» lardan maqsad har bir millatning o'z muayyan tarixiy tajribasi asosida o'z qadriyatlari tizimi shakllangunigacha qadar kishilarning e'tiborini tortmasdan demokratiyaning umumjahon va umumbashariy tamoyillari esa sinfiy asosda talqin etish edi. Tanlab olingan va umumjahon tamoyillar hamda qadriyatlar ichida eng nufuzli joyni ulug' millatning qadriyatlari egallab turadi.

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – т.: Ўзбекистон 2014 11-бет.

Nazorat savollari:

1. Demokratiyaning muhim umumjahon e'tirof etilgan asosiy tamoyillar qaysilar?
2. O'zbekistonda kechayotgan demokratik o'zgarishlarning jamiyatning ma'naviy yangilanishiga bog'liqligi.
3. Milliy va umumbashariy qadriyatlar to'g'risida qanday fikrlarga ega bo'ldingiz?
4. Qadriyatlar deganda nimani tushunasiz?
5. Jamiyatning ma'naviy yangilanishi demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etish omili.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O'zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2020. – 400 b

5-MAVZU: FANNING PREDMETI, OB'EKTI, MAQSADI, O'QUV, ILMIY, AMALIY, TARBIYAVIY VAZIFALARI, FUNKSIYALARI VA BOSHQA IJTIMOIIY FANLAR BILAN O'ZARO BOG'LIQLIGI HAMDA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

REJA:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob'ekti, maqsadi. Fuqarolik jamiyati fanining o'quv, ilmiy, amaliy va tarbiyaviy vazifalari. Fuqarolik jamiyati fanining funksiyalari va boshqa ijtimoiy fanlar bilan o'zaro bog'liqligi.

2. Fuqarolik jamiyati fanining o'ziga xos xususiyatlari. Fuqarolik jamiyatining vujudga kelishi. Fuqarolik jamiyati tushunchasining tarixiy ildizlari va ularning turli tavsiflari. Fuqarolik jamiyatining asoslari.

3. Fuqarolik jamiyati tushunchasining umumiyliigi va o'ziga xos jihatlari. Fuqarolik jamiyati va adolatli jamiyat. Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari. Fuqaroviylik, fuqaroviy ong va fuqaroviy faollik. Fuqarolik jamiyatida huquqiy madaniyat.

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob'ekti, maqsadi. Fuqarolik jamiyati fanining o'quv, ilmiy, amaliy va tarbiyaviy vazifalari. Fuqarolik jamiyati fanining funksiyalari va boshqa ijtimoiy fanlar bilan o'zaro bog'liqligi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish islohotlari jarayonida jahondagi turli mamlakatlarda shu kabi jamiyat asoslarining yaratilish tajribasi, bu sohadagi islohotlarning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va huquqiy asoslarining shakllantirilishi, ularga doir nazariy ishlanmalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, fuqarolik jamiyatining bu insoniyat uchun muhim bo'lgan ijobiy jihatlari (tamoyillari va yashash muhiti) o'tish davrini o'z boshidan kechirayotgan mamlakatlarda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash va huquqiy davlat sari rivojlanish sari intilishiga doir islohotlarida muhim tajriba sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, fuqarolik jamiyatiga doir fanni oliy ta'lim tizimida o'qitish muhim dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham Fuqarolik jamiyati fani jahonda bir necha minglab yillar davomida yig'ilgan umuminsoniy qadriyatlarni hozirgi umuminsoniy va demokratik qadriyatlar ilan uyg'un holda o'rganishi va ulardan xulosalar chiqarishi tufayli yosh avlodni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu fan insoniyatning eng so'ngi taraqqiyot bosqichi va insoniy birligi to'g'risidagi ta'limotlarni hozirgi davr bilan mustahkam bog'liqlik holida o'rganadi, insonni jamiyat qonuniyatlari va qadriyatlari asosida yashashga undaydi, bu yo'ldan inson manfaatdorligini asoslaydi. Bu jarayonda Fuqarolik jamiyati fani boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan hamkorlik qiladi. Umuman olganda, bu fan insonni hozirgi davrning so'nggi sivilizatsiyasi – fuqarolik jamiyatining rivojlanish qonuniyatlari, tamoyillari va uning shaxsni kamolga etkazishdagi roliga doir bilimlar bilan qurollantiradi.

Hozirgi davrga kelib dunyodagi rivojlangan mamlakatlarda fuqarolik jamiyatining qurilganligi, mazkur jamiyat siyosiy instituti sifatida huquqiy davlat bunyod etilganligi, bu kabi jamiyat va davlatlar muhitida inson va uning faoliyati uchun erkinlik yaratilishi, inson huquqlarini himoyalashning miqyosi nihoyatda keng ekanligi kabi omillar demokratiya qurish yo'lidan ketayotgan davlatlarni qiziqtimoqda. Shuning uchun ham o'tish davrida yashayotgan mamlakatlar siyosiy elitasi fuqarolik jamiyatini nafaqat ijtimoiy model sifatida, balki uni ta'lim tizimiga joriy etish asnosida yosh avlodni shakllantirish omili sifatida ham e'tirof etmoqda.

O'zbekiston davlati mustaqillikka erishganidan keyin bozor iqtisodiyoti munosabatlariga asoslangan mustaqil fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat barpo etish, inson manfaatlarini qondirish, ular huquq va erkinliklarini ta'minlash, jamiyatda qonun ustuvorligiga erishish asnosida barcha fuqarolarning qonun oldida tengligiga va adolat prinslarini amal qilishiga erishish kabi ezguliklarga asoslanadigan muhitni yaratish uchun fuqarolik jamiyati qurishni asosiy strategik maqsad sifatida e'lon qildi.

SHuning uchun ham birinchi Prezident I.A.Karimov mustaqillikning ilk davridayoq «bizning bosh strategik maqsadimiz qat'iy va o'zgarmas bo'lib, bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirishdan iborat»⁹⁹ degan g'oyani ilgari surgan edi.

2016 yilning so'nggi choragidadan boshlab mamlakatimizda davlat rahbari sifatida o'z faoliyatini boshlagan SH.M.Mirziyoev mamlakatda fuqarolik jamiyatini rivojlanishi uchun muhim kuch-qudrat manbai - "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan g'oyani ilgari surishi, unga monand bo'lgan huquqiy asoslar va jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirishi natijasida O'zbekistonda fuqarolik jamiyati qurish islohotlari avj oldi, unga nisbatan xalqimizning ishonchi yuksala boshladi. Mamlakatimiz rahbari Prezidentlikni bajarish uchun kirishgan dastlabki kundayoq quyidagi konseptual g'oyani ilgari surdi: "Mustaqil taraqqiyot yillarida Konstitutsiyamiz yurtimizda huquqiy demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyati, erkin bozor munosabatlari va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyotni qurish, xalqimiz uchun tinch, obod va farovon hayot barpo etish, O'zbekistonning xalqaro maydonda munosib o'rin egallashida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda"¹⁰⁰.

"Fuqarolik jamiyati" tushunchasi – insoniyatning bir necha asrlar mobaynida shakllangan tafakkur mahsuli bo'lib, u inson huquqlari va erkinliklarining ta'minlash darajasining naqadar yuksalganligi darajasi mezoni sifatida namoyon bo'ldi. Fuqarolik jamiyatining poydevori va asoslarini yaratish uchun avvalombor u haqdagi g'oyalarning genezisini va rivojlanishini bilishga zarurat tug'iladi. Fuqarolik jamiyatini shakllanishi uchun uning asoslari (iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, ma'naviy) yaratilishi lozim. Fuqarolik jamiyatining asoslari quyidagilardan iborat:

iqtisodiy asos - shaxs va jamiyat manfaatlarining umumiyligiga asoslangan mulk shakllarining xilma-xilligi, iqtisodiy plyuralizm, ko'p ukldlilik, erkin bozor munosabatlari; jamiyatning har bir a'zosini o'z mulkiga ega, u bu mulkni o'z xohishi bilan tasarruf eta olish erkinligining mavjudligi, bu mulkdan foydalanish va uni sarflash huquqiga ega bo'lishi, xususiy mulk daxlsizligi, har bir shaxsning davlat tomonidan kafolatlangan tadbirkorlik, mexnat va iste'mol faoliyati erkinligi bilan ta'minlanganligi.

ijtimoiy-siyosiy asos – fuqarolik jamiyati qurilayotgan davlatning mustaqil va suveren ekanligi, iqtisodiy va siyosiy hokimiyatlarning bir-biridan ajratilganligi; fuqarolarning o'z maqsadlarini himoya qilish maqsadida ma'lum nodavlat tashkilotlarga birlashgan bo'lishi, hokimiyatni uchga bo'lini prinsipi amalda o'z aksni topganligi, hokimiyatlarni turli markazlar, guruhlar yoki shaxslar qo'lida to'planib qolmasligi; siyosiy plyuralizmning mavjudligi; davlat hokimiyati vakolati funksiyalarining sekin-

⁹⁹Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т.: Ўзбекистон. 2000. 8-жилд. -Б-331.

¹⁰⁰Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза. //Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.-Т.: Ўзбекистон НМИУ, 2017.-Б.102-103..

asta sekinlik bilan quyi vakillik organlari va o'zini o'zi boshqarish organlariga berib borilishi;

huquqiy asosi – jamiyatda insonning yashashi va rivojlanishi uchun muhim zarurat bo'lgan erkinlik, tenglik, adolat qadriyatlarining qaror topganligi, shaxslar va fuqarolar o'rtasida o'zaro tenglikning ta'minlanganligi, ularning huquq va erkinliklarini davlat tomonidan to'liq ravishda e'tirof etilishi; adolat prinsiplariga amal qilinishi; bir shaxsning erkinligi ikkinchi shaxsning erkinligiga daxl etsa, uning erkinligi shu erda to'xtalishi, davlat, jamiyat va shaxs manfaatlari o'zaro mushtarkligining shakllanishi;

ma'naviy asos – insonlar o'z qadr-qimmatini har qanday tajovuzlardan himoya qila olish qobiliyatini shakllanganligi, xalqning jamiyat qadriyatlari himoya qila olish salohiyatining mavjudligi, vijdon erkinligining amal qilishi, jamiyatda ahloqiy me'yorlarga amal qilish urf-odatlarining shakllanganligi, biron-bir mafkuraning yakka hokimlik qilishga urinishlarining cheklab qo'yilganligi, fuqarolarning ma'naviy va ijtimoiy jarayonlarda bevosita va bilvosita ishtirok etishlari uchun barcha shart-sharoitlarning mavjudligi, har bir fuqaroning o'z mustaqil fikrlashi va qarashiga ega ekanligini namoyon qilish uchun barcha sharoitlarning mavjud ekanligi, ma'naviy jarayonlarni faqat jamiyat va fuqarolar tomonidan amalga oshirilishi, har bir fuqaroning qanday dunyoqarash yoki dinga kirishi uning o'zi tomonidan hal etilishi, diniy erkinlik, barcha dinlar va mafkuralarning o'zaro hamkorlikda yashashlari uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarning yaratilganligi.

Umuman olganda "fuqarolik jamiyati" atamasi turli xorijiy adabiyotlarda umumiy mohiyatga ega, shu bilan birga, har bir mamlakatning milliy an'analarini ham uyg'unlashtiradigan tushuncha bo'lib, u hozirgi davrdagi talqinlarda jamiyatning muayyan shakli (holati va xususiyati)ni, uning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va huquqiy tabiatini, rivojlanish darajasini ifodalaydi. Fuqarolik jamiyatini shakllantirish masalalari doimo davlatni takomillashtirish, huquq va qonunning rolini yuksaltirish muammolari hal etish bilan chambarchas tarzda o'zaro bog'likdir.

Ba'zi olimlarning fikricha, demokratik jamiyat – bu «eng avvalo, fuqarolik jamiyatidir. CHinakam demokratiyaning oliy mazmuni — shaxslararo, millatlararo, davlat va ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni uyg'unlantirishdan iborat. Bunda inson va jamiyat, jamiyat va davlat hokimiyati tinch-totuv yashaydi». Fuqarolarning davlat hayotida ishtirok etishi jarayoni ancha kuchayib bormoqda va siyosiy partiyalar, nohukumat tashkilotlar faoliyatida, hayotning barcha jabhalari, shu jumladan inson huquqlari sohasida ham organlar va mansabdor shaxslar faoliyatining ijtimoiy nazoratini hamkorlikda amalga oshirishga qaratilgan ommaviy axborot vositalarining faollashuvida o'z aksini topmoqda.

Fuqarolik jamiyati — bu, ijtimoiy-siyosiy masalalarni hal etishda faol qatnashadigan, davlatning bedodligi va aralashuviga yo'l qo'ymaydigan huquq hukmron bo'lgan, fuqarolar va davlat hamkorlik asosida ishlaydigan ongli individlar jamiyatidir.

O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatiga ta’rif berilmagan bo‘lsa-da, unda fuqarolik institutlarini tashkil etish va ular faoliyatining huquqiy asoslari e’tirof etilgan, ularning davlat bilan o‘zaro hamkorligi prinsiplari belgilangan¹⁰¹.

Fuqarolik jamiyati fanining predmeti sifatida fuqarolik jamiyatining shakllanishi, rivojlanishi, har bir milliy davlatda fuqarolik jamiyati qaror topishining umumiy, o‘ziga xos qonuniyatlarini va tamoyillari, O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi yo‘nalishi o‘rganiladi. Fuqarolik jamiyati fanining **predmeti** – kishilik tarixida insonlarning o‘zaro munosabatlari natijasida yuksak jamiyatga doir qadriyatlar va tuzilmaviy unsurlarning shakllanishi, ularning rivojlanib borishi natijasida ideal jamiyatda insonlar o‘zaro aloqalarining qonuniyatlarini shakllanishi, rivojlangan mamlakatlarda uzoq tarixiy rivojlanish natijasi o‘laroq shakllangan yuksak insoniy birlik – fuqarolik jamiyatining institutlari faoliyati, O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi yo‘nalishlarini amalga oshirish nazariy va amaliy jihatlarini tizimli o‘rganishni tashkil etadi. Fanning **ob’ekti** – bu insoniy jamiyatning oddiydan murakkabga, o‘zini o‘zi takroran yaratib turadigan insoniy birlikka o‘sib o‘tishi, va nihoyat, rivojlangan mamlakatlarda shakllangan fuqarolik jamiyati va uning institutlari hisoblanadi. Ana shu tarixiy voqeliklarga uyg‘un tarzda O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati unsurlariga doir g‘oyalarning rivojlanishi, mustaqillik davriga kelib fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi, undagi tamoyillarning rivojlangan davlatlar bilan qiyosiy tahlillari hisoblanadi.

Fanni o‘qitishdan maqsad - Tinglovchi yoshlar ongida fuqarolik jamiyatiga doir tasavvurlarni singdirish, ularda jamiyatni rivojlantirishga doir mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi yo‘nalishlari, Vatanga sadoqat his-tuyg‘ularini yuksaltirish kabilardan iboratdir.

2. Fanning o‘quv, ilmiy, amaliy va tarbiyaviy vazifalari:

-jahon tajribasi va milliy voqeliklarni o‘rganish asnosida fuqarolik jamiyatiga doir klassik va zamonaviy konsepsiyalar mazmun-mohiyatini ochib berish;

-Tinglovchilarga fuqarolik jamiyatiga doir tushunchalarni tahlil qilishda, unga doir nazariyalarni o‘rganishda har tomonlama ko‘maklashish, ularning jamiyatga doir qarashlarini boyitish; O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha to‘liq tasavvurga ega bo‘lish;

-fuqarolik jamiyati qurish islohotlarida shaxsning rolini ochib berish asnosida Tinglovchilarda shaxsiy fuqarolik nuqtai nazarlarni shakllantirishga yordamlashish;

-Tinglovchilar ongiga fuqarolik jamiyati qurish jarayonida paydo bo‘ladigan muammolar va ularning echimlariga doir bilimlarni singdirish;

-Tinglovchilarga fuqarolik jamiyatiga doir nazariy ishlanmalarni tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishlarida ularga har tomonlama ko‘maklashish;

---

¹⁰¹Фуқаролик жамияти: ютуқлар, муаммолар, истиқболлар. Т.: Академия. 2007.

-taraqqiyotning “O‘zbek modeli” va fuqarolik jamiyatini barpo etishning ilmiy-metodologik asoslariga doir bilimlarni o‘zlashtirishlariga ko‘maklashish;

-Tinglovchilarga huquqiy davlat vafuqarolik jamiyatining asosiy belgilari va o‘zaro ta’sir etish mexanizmlariga doirtushunchalar, bilimlar berish;

-fuqarolik jamiyatini barpo etishning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ma’naviy asoslarini ochib berish;

-fuqarolik jamiyatining iqtisodiy tayanchi –davlat va xususiy mulkchilik, tadbirkorlik va fermerlikni rivojlantirishga doir bilimlar berish;

-Tinglovchilar ongini fuqarolik jamiyatining ma’rifiy va ruhiy asosi – milliy ma’naviyatni tiklash va uni rivojlantirishga doir bilimlar bilan boyitish;

“Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” tamoyilining mazmun-mohiyatini tushuntirish;

-“Adolat – qonun ustuvorligida” tamoyilining mohiyati va ahamiyatiga doir bilimlar berish;

-Inson manfaatlarining hamma narsadan ustunligi;

-Harakatlar strategiyasida fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga doir konseptual maqsadlarning mazmun-mohiyati;

-Prezidentning “Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qiladi” degan g‘oyasini ahamiyatini ochib berish;

-saylov huquqi erkinligi - fuqarolik jamiyatining muhim mezoni ekanligini asoslash;

-fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishida jahon tajribasining o‘rnini ochib berish;

-ijtimoiy innovatsiyalarning fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishiga ta’siri to‘g‘risida bilimlar berish;

-siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa sohalarni erkinlashtirish islohotlarini fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi ahamiyatini ochib berish;

-jamiyatda fuqarolar manfaatlari muvozanatini ta’minlash masalasi haqida tushunchalar berish;

-fuqarolarning moddiy farovonligini oshirish bo‘yicha “xalq boy bo‘lsa, davlat boy bo‘ladi” tamoyilining mohiyatini tushuntirish;

-fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda siyosiy partiyalarning o‘rni va ahamiyatini ko‘rsatib berish;

-nodavlat notijorat tashkilotlarining fuqarolik jamiyati instituti sifatidagi o‘rnini ochib berish;

-ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirishga doir bilimlar berish;

-fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari faoliyatini yoritib berish;

-ijtimoiy sheriklik to‘g‘risida;

-jamoatchilik nazorati va davlat organlari faoliyatining ochiqligini ta’minlanish masalalarini yoritish;

-yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyalarini shakllantirish mexanizmlariga doir bilimlar berish.

-Tinglovchi yoshlarda korrupsiyaga qarshi murosasiz kurash intellektlarini shakllantirish.

Fuqarolik jamiyati fanini Tinglovchilar tomonidan o'zlashtirish jarayonida ularda quyidagi bilim, ko'nikma shakllantirish mo'ljallanadi:

-fuqarolik jamiyati to'g'risida nazariy bilimlar va ularning O'zbekistondagi islohotlar jarayonida amal qilishi, namoyon bo'lishining o'ziga xos jihatlari to'g'risida; Tinglovchilarda fuqarolik jamiyatiga doir nazariy bilimlar va ko'nikmalar; rivojlangan davlatlarda fuqarolik jamiyatining shakllanish va rivojlanishi tajribalari; fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi va faoliyat yuritishi to'g'risida; o'tmish, bugun va kelajak voqealarini baholashda ilmiy bilishning turli uslublaridan foydalanish; fuqarolik jamiyatini rivojlanishiga uyg'un ravishda davlat boshqaruv organlarini demokratlashtirish va modernizatsiyalash jarayonlari; davlat hokimiyati organlari tizimi va fuqarolik jamiyati o'zaro munosabatlari; fuqarolik jamiyati institutlari va davlat boshqaruvining o'ziga xos jihatlari; fuqarolik jamiyati qurish islohotlarining mazmun-mohiyatiga doir muayyan bilimlarga ega bo'lishi;

-fuqarolik jamiyat qurishning milliy va umuminsoniy demokratik tamoyillarini; fuqarolik jamiyat qurishga doir ilg'or tajriba va usullarni; rivojlangan davlatlarda mamlakatni demokratlashtirish va modernizatsiyalashning asosiy tamoyillari hamda ularning "O'zbek modeli" tamoyillari bilan qiyosiy tahlilini amalga oshirishni; fuqarolik jamiyatini qurishning huquqiy asoslarini; taraqqiyotning "O'zbek modeli" tamoyillari mohiyatini bilishi va ulardan erkin ravishda foydalana olishi, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasining mazmun-mohiyatini bilishi va uni amalga oshirish jarayonida ishtirok etishga moyillik tuyg'ularini uyg'otish;

-markazlashgan rejali iqtisodiyot va ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotining bir-biridan farqli tomonlarini anglab etish; mamlakatni demokratlashtirish va bozor iqtisodiyotiga o'tishning inqilobiy va tadrijiy (evolyusion) yo'llarining yutuq va kamchiliklarini baholay olish; mulkni davlat tasarrufidan chiqarish, xususiylashtirish va bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tishning mohiyati va bosqichlari; mamlakat iqtisodiyotini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, kuchli ijtimoiy siyosatning mohiyatini anglab etish, ularni amalda qo'llay olish ko'nikmalariga ega bo'lishi;

-Tinglovchilarning mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar mohiyatini anglagan holda o'z mutaxassisligi bo'yicha ulardan samarali tarzda foydalanish; "O'zbek modeli" asosida erishilgan natijalarni bilish va ularni aholi o'rtasida targ'ib etish; Harakatlar strategiyasi vazifalarini amalga oshirish, unga doir islohotlarning mohiyatini o'zlashtirish, mamlakatda fuqarolik jamiyatini qurish jarayoniga doir o'z mustaqil munosabatlarini bildira olish qobiliyatini egallash; mamlakatimizning jahon

integratsiyasiga kirib borish jarayonlari, bu sohadagi yutuqlarni erkin tahlil qila olish malakalariga ega bo'lishi ko'zda tutiladi

Barcha fanlar qatori Fuqarolik jamiyati fanining ham o'ziga hos qonuniyatlari, tushunchalari mavjud. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi umume'tirof etilgan qonuniyatlarni 2 guruhga ajratish mumkin.

1-guruh. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishiga doir umume'tirof etilgan qonuniyatlar.

- mulkiy munosabatlarning qaror topishi va rivojlanishi;
- inson haq-huquqlari va erkinliklarining real va amalda ta'minlanishi;
- davlat hokimiyati boshqaruv organlarining nomarkazlashuvi;
- jamiyatning plyuralistik g'oyalar asosida rivojlanishining ustuvorligi;
- fuqarolarning davlat boshqaruviga oid qarorlarni qabul qilishda ta'siri va mavqeining oshib borishi;
- fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy hayotidagi mavqeining oshib borishi;
- fuqaroviylik va fuqaro faolligining jamiyat hayotiga ta'sirini kuchayib borishi va b.q.

2-guruh. Har bir mamlakatlarning milliy va tarixiy rivojlanishidagi o'ziga xos jihatlarni xisobga oladigan qonuniyatlar.

-O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi asosiy yo'nalishlarining tizimli rivojlanishi;

- o'rta mulkdorlar qatlamining shakllanishi;
- o'z-o'zini boshqarish institutlarining jamiyat boshqaruvidagi o'rni va rolining oshib borishi;
- ijtimoiy himoyaning manzilli tashkil etilishi va amalga oshirilishi;
- ma'naviy etuklikka erishish imkoniyatlarining oshirib borishi va yoshlarning bunyodkor kuchga aylanishi va b.q.

Fanning asosiy tushunchalari: fuqaro, fuqarolik jamiyati, davlat, huquqiy davlat, siyosiy institutlar, fuqarolik jamiyati institutlari, fuqarolarning huquq va erkinligi, inson huquqlari, jamiyatining ijtimoiy tuzilmasi, jamiyatining iqtisodiy asoslari, demokratik institutlar, qonun ustuvorligi, saylov, saylov huquqi, fuqaroviylik, fuqaroviy faollik, O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi, yurt tinchligi, vatan ravnaqi daxldorlik hissi, ommaviy axborot vositalarini erkinlashtirish, o'zini-o'zi boshqarish, Millatlar va konfessiyalararo totuvlik, bag'rikenglik jamoatchilik nazorati, davlat organlari faoliyatining ochiqligi, ijtimoiy sheriklik kabilardir.

Fuqarolik jamiyati fanini o'qitish jarayonida ilmiylik, tarixiylik, mantiqiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil metodlaridan foydalaniladi.

Ilmiylik – fuqarolik jamiyati to'g'risidagi g'oyalar, nazariyalar, zamonaviy konsepsiyalarni tahlil qilish asosida uning metodologik nazariy asoslarini ko'rsatish.

Tarixiylik - fuqarolik jamiyatining shakllanishining tarixiy bosqichlari, ularning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilgan holda jahon tajribasida erishilgan yutuqlardan foydalanish asosida tahlil etish.

Mantiqiylik – fuqarolik jamiyati shakllanishining genezisidan to bugungi holatigacha bo'lgan jihatlarini (asosiy belgilari, omillari, tamoyillari, funksiyalari) uzviylik asosida tahlil qilish.

Tizimlilik – fuqarolik jamiyatini bir butun tizim sifatida va har bir belgilarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va tizimdagi o'rni va rolini aniqlash.

Qiyosiy tahlil – fuqarolik jamiyati shakllanish va rivojlanish tajribalarini solishtirish, har bir davlatdagi o'ziga xos jihatlarini ko'rsatish.

Fuqarolik jamiyati fani bakalavriat bosqichi o'quv rejasidagi O'zbekiston tarixi, Falsafa, Milliy g'oya, Iqtisodiyot nazariyasi, Dinshunoslik kabi fanlar bilan o'zaro bog'liqdir. Bu fanlarda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining turli yo'nalishlaridagi holati, qonuniyatlari, tamoyillari o'rganiladi. Fuqarolik jamiyati fanning o'ziga xosligi shundan iboratki, u jamiyatni rivojlanib boruvchi bir butun yaxlit tizim va tizimning tarkibiy qismlari sifatida o'rganadi. Ijtimoiy fanlarning xulosalari asosida fuqarolik jamiyati fani jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini umumlashtiruvchi funksiyani bajaradi.

Fuqarolik jamiyati fanining *metodologik funksiyasi* ijtimoiy fanlarning rivojlanishi ijtimoiy jarayonlarni o'rganishning umumiy yo'nalishlarini belgilashda, ishlab chiqilgan me'yorlarning dasturil amal sifatida foydalanishda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Fuqarolik jamiyati fanining *prognostik (bashorat qilish) funksiyasi* jamiyatning rivojlanish istiqibollarini oldindan ko'rishga inson huquqlari va erkinliklarining namoyon bo'lishida ko'rinadi. Jamiyatning har bir fuqarosi o'z kasbi-kori va ixtisosligidan qa'tiy nazar jamiyat rivojlanishi to'g'risidagi bilimlari chuqur egallashi orqaligina yon atrofida ro'y berayotgan voqea hodisalarning kelib chiqish sabablari va oqibatlarini bilishi, ularni boshqarishda bevosita yoki bilvosita ishtirok etish, bunyodkor kuchga aylanishi mumkin.

Ijtimoiy-siyosiy fanlarda “fuqarolik jamiyati” va “davlat” tushunchalari uzoq davrlar bir-biridan unchalik farqlanmay keldi, ular aynan bir mazmundagi tushunchalar sifatida ishlatildi. Biroq, XVII asr o'rtalaridan boshlab, jamiyatning turli jabhalarini tabaqalashishi, nodavlat o'zini o'zi boshqarish unsurlarini shakllanishi, ba'zi fuqarolarning o'z huquq va erkinliklarini qo'lga kiritishi, erkin fikrlaydigan va mustaqil individni shakllanishi jarayoni ijtimoiy taraqqiyotning ikki tamoyilini yuzaga keltirdi. Ular endi fan ob'ekti sifatida o'rganila boshlandi.

Davlatda hokimiyatning uchga bo'linish prinsipini asoslanishi, siyosiy partiyalar, manfaatlar guruhlarini (kasaba uyushmalari, ommaviy axborot vositalari va h.k.) paydo bo'lishi bilan jamiyat hayoti mazmuni endi faqat davlat hokimiyati bilan cheklanib qolmaslikni taqozo etdi. Jamiyat boshqaruvi dunyosiga yangi ishtirokchi institutlar kirib

kela boshladi, ular siyosiy qarorlar qabul qilish, fuqarolik jamiyati strategiyasini ishlab chiqish, shaxs faoliyatining umumiy maqsad va mazmunini shakllantirish jarayoniga sezilarli darajada ta'sir ko'rsata boshladi.

Fuqarolik jamiyati tushunchasi absolyutizm rejimi ag'darilganidan so'ng shakllangan yangi hayotni, ya'ni fuqarolarning shaxsiy hayotini davlat tazyiqidan xalos etishni aks ettira boshladi. Fuqarolik jamiyati unsurlari davlatning jamiyatdagi nodavlat ijtimoiy tuzilmalaridan ajralishi, nodavlat ijtimoiy munosabatlarning nisbatan mustaqillikka erishishi natijasi o'laroq paydo bo'ldi. Fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishi jarayoniga monand ravishda huquqiy davlat shakllana boshladi.

Fuqarolik jamiyati kategoriyasi tarixan insoniyat rivojlanishining shunday bir alohida yo'nalishini aks ettiradiki, u har bir davrning o'ziga xos fikrlaydigan mutafakkirining oqilonalik, erkinlik, farovonlik va adolat hukm suruvchi ideal jamiyat modelini yaratishga intilishi bilan tavsiflanadi. Davlat, oila, qabila, millat tushunchalari, diniy va boshqa birliklardan farq qiluvchi fuqarolik jamiyati kategoriyasi, yuqorida qayd etib o'tganimizdek, XVIII-XIX asrlarga kelib o'rganila boshlandi.

Evropa va SHimoliy Amerika mamlakatlarida fuqarolik jamiyatining shakllanishi yangi davrda boshlandi. Olimlar va mutaxassislar fikriga ko'ra, fuqarolik jamiyatining rivojlanishini uch bosqichga ajratish mumkin. Bunda bir bosqichdan keyingi bosqichga o'tishda jamiyat va davlat tuzumida yuz bergan katta o'zgarishlar, ijtimoiy va siyosiy tangliklar, ommaviy harakatlar, ijtimoiy qatlamlar va sinflarning to'qnashuvlari, jamiyat mafkurasida tub o'zgarishlarning ro'y berib turishi an'anaga aylandi.

Birinchi bosqich shartli ravishda XVI-XVII asrlarni o'z ichiga oladi. Bu davrda fuqarolik jamiyatining iqtisodiy, siyosiy va mafkuraviy asoslari yaratildi. Ular jumlasiga sanoat va savdoning rivojlanishi, ishlab chiqarish turlarining ixtisoslashuvi, mehnat taqsimotining teranlashuvi, tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi kiritish mumkin. SHuningdek, yagona markazlashgan davlatlarning tashkil topishi bilan feodal tarqoqlik davrida mavjud bo'lgan tengsizlik, huquqsizliklarga barham berishga e'tibor berila boshlandi.

Ikkinchi bosqich XVIII asr oxiridan XIX asr oxirigacha davom etdi. Bu davrda eng rivojlangan mamlakatlarda umumiy yuridik tenglik va erkinlik, shuningdek iqtisodiy erkinlik va shaxsiy tashabbusga asoslangan dastlabki kapitalizm ko'rinishidagi fuqarolik jamiyati shakllandi.

Uchinchi bosqich (XIX asr oxiri va undan keyingi davr) vertikal feodal tuzilmalar o'rnini erkin odamlarning huquqiy tengligi va o'zaro bitimlariga asoslangan gorizontaal munosabatlar egallagani bilan tavsiflanadi. Insoniyatning ko'p asrlik tarixida barcha odamlar, ijtimoiy kelib chiqishi va mavqeidan qat'i nazar, jamiyat hayotining huquqiy jihatdan teng ishtirokchilari deb e'tirof etilishi muhim ijtimoiy ahamiyat kasb etdi. Ular har kimga o'zini erkin xohish-irodaga ega bo'lgan, o'z harakatlari va ularning huquqiy oqibatlari uchun o'zi javob berishga qodir shaxs sifatida namoyon etish imkoniyatini

beruvchi qonunlar bilan e'tirof etilgan qator huquqlar va erkinliklarga ega bo'la boshladi.

Fuqarolik jamiyatining hayotda yuzaga kelishiga Huquqlar haqidagi bill (Angliya, 1689 y.; AQSH, 1791 y.) yoki Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi (Fransiya, 1789 y.) kabi inson huquq va erkinliklarini himoyalovchi huquqiy aktlarning qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etdi. Fuqarolik jamiyati – o'z shaxsi, ijodiy tashabbusini erkin namoyon etuvchi teng huquqli odamlar jamiyati, ortiqcha ta'qiqlar va ortiqcha ma'muriy tartibga solishlardan holi bo'lgan teng imkoniyatlar jamiyati sifatida shakllandi.

Fuqarolik jamiyatining davlatdan ajralishi aynan ijtimoiy tabaqalar o'rtasidagi tengsizlikni tugatish va ijtimoiy munosabatlarni davlat tasarrufidan chiqarish jarayoni hosilasi o'laroq yuz berdi. Bu jarayonga butun aholi nomidan ish ko'rishga asoslangan vakillik davlat organlarining shakllanishi asos bo'ldi.

Natijada odamlarning huquqiy o'zaro tengligi ularga huquq va erkinliklar berish vositasida, ya'ni qonunlarda belgilab qo'yish yo'li bilan tan olindi. Tabaqaviy tengsizlik o'rnini egallagan umumiy huquqiy tenglik shaxsning mutlaqo yangi ijtimoiy holatini belgilab berdi. Endi individlar, ularning ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, erkin hamda ijtimoiy hayotning to'laqonli ishtirokchilari, deb e'tirof etildi.

“Fuqarolik jamiyati” va “huquqiy davlat” tushunchalari XVIII asrda paydo bo'lgan. Odamlar hayoti va faoliyatining ikki tomoni: ularning shaxsiy manfaatlarini, tashabbusi, ixtiyoriy faoliyati jabhasi va odamlar xulq-atvorlarini davlatning xohish-irodasiga bo'ysunuvchi xalq hokimiyati jabhasi shu tushunchalarda o'z ifodasini topdi.

Fuqarolik jamiyati – ochiq ijtimoiy tuzilma. Unda so'z erkinligi, shu jumladan, tanqid qilish erkinligi, oshkorlik, har xil axborotlar olish erkinligi, har bir hududga erkin kirish va chiqish huquqi, boshqa mamlakatlar bilan keng miqyosda, doimiy asosda axborot, ta'lim texnologiyalari almashinuvi, chet davlatlar va jamoat tashkilotlari bilan madaniy va ilmiy hamkorlik, xalqaro huquq prinsiplari va normalariga muvofiq xalqaro xorijiy birlashmalar faoliyatiga ko'maklashish ta'minlanadi. U umumiy insonparvarlik tamoyillariga sodiq bo'lib, dunyo miqyosidagi shunday tuzilmalar bilan o'zaro aloqa qilish uchun ochiqdir.

Fuqarolik jamiyati – murakkab tarkibli va plyuralistik tizim. Tabiiyki, har qanday ijtimoiy organizm tizimning muayyan xossalari majmuiga ega bo'ladi, biroq fuqarolik jamiyatiga ularning to'liqligi, barqarorligi va samaraliligi xosdir. Rang-barang ijtimoiy shakllar va institutlar (kasaba uyushmalari, partiyalar, birlashmalar, tadbirkorlar, klublar va h.k.)ning mavjudligi individlarning turli tuman ehtiyojlari va manfaatlarini ifodalash va ro'yobga chiqarish, odamzotning barcha qobiliyatlarini namoyon etish imkonini beradi.

Fuqarolik jamiyati – o'zini o'zi rivojlantiruvchi va o'zini o'zi boshqaruvchi tizim. Individlar har xil tashkilotlarga birlashib, bir-biri bilan rang-barang munosabatlar

oʻrnatib, oʻzlarining baʼzan qarama-qarshi, baʼzan umumiy manfaatlarini roʻyobga chiqarib, jamiyat siyosiy hokimiyati kuchiga ega boʻlgan davlatning aralashuvisiz uygʻun va izchil rivojlanishini taʼminlaydi. Fuqarolik jamiyati davlatdan mustaqil ravishda oʻzini oʻzi rivojlantirishning ichki manbalariga egadir.

Fuqarolik jamiyati – huquqiy davlat bilan uygʻunlikda yashaydi. Bu erda inson va fuqaroning tabiiy va oʻzlashtirilgan huquqlarini tan olish, taʼminlash va himoya qilish ularni bir-biriga bogʻlovchi omil sifatida amal qiladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy unsuri ayrim shaxs boʻlsa, fuqarolik jamiyati institutlari, tashkilotlar, guruhlar va hokazolar uni shakllantiruvchi omillardir. Ular shaxsning manfaatlari, maqsadlari, niyatlari va boshqa ehtiyojlarini roʻyobga chiqarishga koʻmaklashadi. SHu sababli iqtisodiy va siyosiy hokimiyatni bir-biridan ajratish - haqiqiy fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi va qaror topishining bosh omili hisoblanadi. Iqtisodiy hokimiyat bilan siyosiy hokimiyat qoʻshilganida muqarrar tarzda iqtisodiy hokimiyatning bir markaz, bir odam yoki shaxslar guruhi qoʻlida jamlanishi yuz beradi. Agar siyosiy va iqtisodiy hokimiyatlar turli markazlar, boshqa-boshqa qoʻllarda jamlansa, ular bir-birini cheklab turadi.

Fuqarolik jamiyati hokimiyatning oqilonaligi va odilonaligi, shaxs erkinligi va farovonligi haqidagi gʻoyalarning huquqiy ustunligi, huquq va qonunning birligi, davlat hokimiyatining turli tarmoqlari faoliyatini huquqiy chegaralash gʻoyalari bilan mushtarakdir.

Huquqiy davlatni fuqarolik jamiyati rivojlanishining natijasi va uning oʻzini oʻzi yanada takomillashtirishi omili, deb hisoblash mumkin. Huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni, hech shubhasiz, ancha uzoq davr davom etadi. U fuqarolik jamiyati shakllanishi bilan birga takomillashib bordi. Har bir davlatda boʻlganidek, huquqiy davlat hokimiyatining suverenligi ham mamlakat ichida uning barcha fuqarolarga va ular tashkil etuvchi nodavlat tashkilotlariga nisbatan ustunligida va undan tashqarida davlatning tashqi siyosatni yuritish, boshqa davlatlar bilan munosabatlar oʻrnatishda va mustaqilligida namoyon boʻladi.

Etuk fuqarolik jamiyatisiz huquqiy davlat qurish mumkin emas. CHunki, ongli va erkin fuqarolargina kishilik jamiyatining eng oqilona shakllarini yaratishga qodirdir. Shunday qilib, fuqarolik jamiyati erkin individ va davlat xohish-irodasi oʻrtasida bogʻlovchi boʻgʻin hisoblansa, davlatning vazifasi parchalanish, tartibsizlik, tanglik, tanazzul kabilarga qarshi ish koʻrish, erkin shaxsning huquq va erkinliklarini roʻyobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratib berishdan iboratdir.

Huquqiy davlat – bu shunday bir davlat hokimiyatdirki, u huquq normalariga binoan va ular doirasida ish koʻradi, bu normalarni buzish, bekor qilish yoki cheklashga jurʼat etmaydi, fuqarolar va ularning birlashmalarining uzviy tabiiy-tarixiy huquqlarini eʼtirof etadi.

Totalitar davlatda xavfsizlikni ta'minlash huquqiy tartibotni muhofaza qilish, odamlar xulq-atvorini davlat belgilagan huquqiy qoidalarga muvofiqligini ta'minlash faoliyatidan iborat bo'ladi, davlat hokimiyatiga tatbiqan xavfsizlikni davlat xavfsizligi va fuqarolik jamiyati xavfsizligiga ajratish yuz bermaydi.

Fuqarolik jamiyatining xavfsizligi (jamoat xavfsizligi) quyidagi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi:

- ijtimoiy adolat;
- davlat bilan o'zaro munosabatlarda fuqarolarning va umuman jamiyatning huquqlarini e'tirof etilishi;
- qonuniylik tartibi;
- fuqarolarning iqtisodiy farovonligi;
- demokratik plyuralizm;
- jamiyatning ochiqligi;
- fuqarolik jamiyatining shaklan milliy, mazmunan umuminsoniyligi.

Fuqarolik jamiyatining yuzaga kelishi inson huquqlari va fuqaro huquqlarining farqlanishini belgilab berdi. Inson huquqlarini fuqarolik jamiyati, fuqaro huquqlarini – davlat ta'minlaydi. Ikkala holatda ham shaxs huquqlari to'g'rsida so'z yuritiladi, biroq birinchi holatda ayrim inson sifatidagi shaxsning yashash, erkinlik huquqlari nazarda tutilsa, ikkinchi holatda – uning siyosiy huquqlari nazarda tutiladi.

Inson huquqlari va fuqaro huquqlari o'rtasidagi farq muayyan asoslarga ega bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1)inson huquqlari davlat tomonidan e'tirof etilgani va qonun yo'li bilan mustahkamlanganidan, ularning egasi - inson u yoki bu davlatga mansubligidan qat'i nazar mavjud bo'lishi mumkin. Fuqaro huquqlari esa mazkur shaxs qarashli bo'lgan davlat tomonidan himoya qilinadi;

2)dunyoda hali anchagina odamlar umuman fuqarolik maqomiga ega emas (fuqaroligi bo'lmagan shaxslar - apatridlar). Binobarin, ular rasmiy darajada fuqaro huquqlariga emas, balki inson huquqlariga egadirlar. Fuqarolik jamiyatining vazifasi ijtimoiy hayotning rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir. SHu sababli, uning asosiy tarkibiy qismlarining vazifalari qatoriga bu jarayon normal kechishi uchun shart-sharoit yaratib beruvchi institutlar faoliyati tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy qadriyatlarini oila, mulk, shaxs, erkinlik, huquq, ma'naviyat, tartib, davlatchilik kabilar tashkil etadi. Bunda hammani majburiy tartibda mulkdorlarga aylantirish nazarda tutilmaydi – ularning ko'pchiligi buni xohlamaydi, biroq bunday imkoniyat har kim uchun saqlanishi lozim. Mulk har doim shaxs va butun jamiyat erkinligining bosh omili sifatida amal qiladi. Mulkka nisbatan hurmat mavjud bo'lmagan joyda shaxsga nisbatan hurmat ham mavjud bo'lmaydi.

Fuqarolik jamiyati tuzilmalari "yuqoridan" turib emas, balki "quyidan" - fuqarolarning tashabbusi bilan, ixtiyoriy asosda, tabiiyki, muassislarning manfaatlari,

qiziqishlari va moyilliklariga muvofiq tuziladi. Ularning erkinligi davlat tuzilmalariga qaram emaslikda, ichki qoidalar bilan nazarda tutilgan vazifalarni hal qilishga qaratilgan o'zini o'zi boshqarish faoliyatida namoyon bo'ladi.

Fuqarolik jamiyatining asosiy belgilari mavjud bo'lib ular quyidagilardir:

- erkin individlar uyushmasi;

-o'zaro hamkorlikka asoslangan ijtimoiy tuzilma;

-murakkab tuzilishga ega bo'lgan plyuratistik tizim;

-o'zini o'zi rivojlantiradigan va o'zini o'zi boshqaradigan nodavlat tuzilmalarning mavjudligi.

Fuqarolik jamiyatining eng muhim omillari:

1) iqtisodiy erkinlik, mulk shakllarining rang-barangligi, bozor munosabatlari;

2) inson va fuqaroning tabiiy huquqlarini so'zsiz e'tirof etish va himoya qilish;

3) hokimiyatning qonuniyligi va demokratik xususiyati;

4) qonun va odil sud oldida hammaning tengligi, har bir shaxsning yuridik jihatdan ishonchli himoyalanganligi;

5) hokimiyatning uchga bo'linishi va hokimiyatlarning o'zaro aloqasi prinsipiga asoslangan huquqiy davlat;

6) siyosiy va mafkuraviy plyuralizm, konstruktiv muxolifatning mavjudligi;

7) so'z va matbuot erkinligi, ommaviy axborot vositalarining mustaqilligi;

8) fuqarolarning shaxsiy hayotiga davlatning aralashmasligi, ularning o'zaro majburiyatlari va burchlari;

9) sinfiy va milliy totuvlik, ijtimoiy sherikchilik;

10) odamlarning o'zlariga munosib turmush darajasini ta'minlovchi samarali ijtimoiy siyosat.

Fuqarolik jamiyati qator tamoyillarga tayangan holda faoliyat ko'rsatadi. Jumladan:

- siyosiy sohada hamma odamlarning huquq va erkinliklarining tengligi;

- butun jahon hamjamiyatida yuridik kuchga ega bo'lgan qonunlar asosida fuqarolar huquq va erkinliklari kafolatlangan huquqiy himoya;

- individlarning mulkka ega bo'lish va halol mehnati uchun adolatli haq olish huquqiga asoslangan iqtisodiy mustaqil ekanligi;

- qonun bilan kafolatlangan fuqarolarning manfaatlari, kasbiy belgilari bo'yicha davlatdan va siyosiy partiyalardan mustaqil ijtimoiy birlashmalarga birlashish imkoniyatlari;

- siyosiy partiya va fuqarolik harakatlarini tashkil etishda fuqarolarning erkinligi;

- fuqarolarni erkin, madaniyatli, ma'naviy va ijtimoiy faol, jamiyat a'zolarini qonun oldida ma'suliyatli qilib shakllantiradigan fan, madaniyat, ta'lim va tarbiya uchun zaruriy moddiy va boshqa shart-sharoitlarni yaratish;

- faqat qonun bilan cheklangan davlat senzurasidan tashqari erkin aoliyat yuritadigan OAV yaratish va faoliyat yuritish erkinligi;

-davlat va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarni barqarorlashtiradigan mexanizmning (konsensusning) mavjudligi, hamda fuqarolik jamiyati xavfsizligini davlat organlari tomonidan ta'minlanishi. Bu mexanizm, rasmiy bo'ladimi, norasmiy bo'ladimi, u o'z ichiga qonuniy aktlarni, xalq vakillarini demokratik saylov yo'li bilan hokimiyatning, o'z-o'zini boshqarishning turli organlari kabilar vositasida tayinlash kabilarni oladi.

Iqtisodiy sohada fuqarolik jamiyat asosini ko'p ukladli iqtisod, mulkning turli shakllari va boshqariladigan bozor munosabatlari tashkil etadi; Huquqiy sohada esa – hokimiyat boshqaruvi vakolatlarini markazda yig'ilib qolmasligi, hokimiyatlar bo'linishi, siyosiy plyuralizm, fuqarolarning davlat va jamoat ishlarida ishtirok etishlari, qonun ustivorligi, hammaning ular oldida tengligi; ma'naviy sohada - yagona mafkura va dunyoqarashning yakka hokimligini mavjud emasligi, vijdon erkinligi, madaniylik, yuqori ma'anaviyat va axloq tashkil etadi.

Fuqarolik jamiyati shaxs erkinligisiz yashamaydi. Erkinlik me'yoriy ko'rinishga ega bo'lgani uchun, bunday shunday xulosa kelib chiqadiki, bir tomondan inson erkinlikka uning normativ talablariga bo'ysunish qobiliyati natijasida ega bo'ladi, boshqa tomondan, shaxs erkinligi borlig'ining tashqi shakli - bu erkinlikning chegaralarini belgilovchi ijtimoiy me'yorlar mavjudligini anglatadi. Va faqatgina, jamiyat uchun yoki insonning o'zi uchun eng muhim ahamiyatga ega, eng asosiy hisoblangan sohalardagina davlatning o'zi erkinlikning o'lchovini, me'yorini belgilab beradi. Bu esa huquqiy me'yorlar, qonunlar, konstitutsiya yordamida amalga oshiriladi.

Bunda huquq va erkinliklarning o'zi, jumladan, bir tomondan, konstitutsiyaviyligi, ikkinchi tomondan, fuqarolik jamiyatining rivojlanganlik darajasi bilan, shuningdek uning iqtisodiy, ijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy uyushganligining etukligi darajasi bilan belgilanadi. Boshqa tomondan qaraganda, inson va fuqaroning huquq hamda erkinligining to'liqligi, ularning kafolatlanganligi darajasi, ularni hayotdagi izchilligi fuqarolik jamiyatining haqiqiy erkinlik va ijtimoiy adolatli jamiyat sifatida muhim tavsiflarini namoyon etadi. Demak, faqat fuqarolik jamiyati sharoitidagina inson va fuqaro huquqlari har tomonlama ro'yobga chiqadi. SHu tariqa fuqarolik jamiyati qator muhim funksiyalarni bajaradi:

1.Qonun ustivorligi asosida u insonning va fuqarolarning shaxsiy xayot sohasini davlat va boshqa siyosiy tuzilmalarning asoslanmagan qat'iy muvofiqashtirishidan himoya qilishni ta'minlaydi.

2.Fuqarolik jamiyati uyushmalari asosida ijtimoiy (jamoatchilik) o'zini – o'zi boshqarish mexanizmlari yaratiladi va rivojlantiriladi.

3.Fuqarolik jamiyati davlatning demokratik organlarini, uning barcha siyosiy tizimini shakllanishi va sodda ko'rinishga keltirishiga ko'mak beradi; bunda u turli vositalardan foydalanadi: saylov kampaniyalari va referendumlar, norozilik yoki bu yoki

u talablarini qoʻllab-quvvatlash aksiyalarida, u yoki bu masalalar boʻyicha jamiyatni shakllantirishda faol ishtirok etish kabilar.

4. Fuqarolik jamiyatining institutlari va tashkilotlari oʻz eʼtiborini insonlarning huquq va erkinliklarini amalda kafolatlashni va davlat va jamoat ishlarida teng ishtirokini taʼminlashga qaratadi.

5. Fuqarolik jamiyati oʻz aʼzolariga nisbatan ijtimoiy nazorat funksiyalarini bajaradi: u davlatdan mustaqil ravishda vosita va sanksiyalar berishga ega boʻlishi mumkinki, ularning yordamida u individlarning jamoa talablariga rioya qilishlariga majburlashi, fuqarolarning ijtimoiylashuvini va tarbiyalanishini taʼminlashi mumkin.

6. Fuqarolik jamiyati kommunikatsiyaviy vazifani bajaradi. Bu jamiyat davlat organlariga fuqarolarning aniq manfaatlari haqida axbortlar berib turadi, bu manfaatlarni amalga oshirish esa faqat davlat organlariga tegishlidir.

7. Fuqarolik jamiyati oʻz institutlari va tashkilotlari vositasida barqarorlashtiruvchilik vazifasini bajaradi. U davlat faoliyatida tang holatlar yuz bergapnida unga yordam beradi, jamiyat hayotini yashashini taʼminlaydigan mustahkam tuzilmalarini yaratadi.

Maʼlumki, Vatanimiz mustaqillikka erishganidan soʻng bozor iqtisodiyotiga asoslangan erkin demokratik davlat barpo etish, fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini shakllantirish bosh strategik maqsad sifatida belgilandi. SHu kabi jamiyatgina Oʻzbekiston xalqining munosib turmushini, huquq va erkinliklarini kafolatlashi, milliy anʼanalar va maʼnaviyatimizni qayta tiklashi, shaxs sifatida insonning maʼnaviy-axloqiy kamol topishini taʼminlay olishi eʼtirof etildi.

Fuqarolik jamiyatini shakllantirishning asosiy mezonlaridan biri -bu uning huquqiy negizini yaratishdan iborat boʻlganligi bois, birinchi navbatda, Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining huquqiy poydevorini oʻrnatishga, uning asosiy qoida va talablarini huquqiy jihatdan mustahkamlovchi huquqiy normalarining oʻz ifodasini topishiga alohida eʼtibor berilgan.

Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyatining asosiy qoida va talablarini aks ettiruvchi prinsipial ahamiyatga ega boʻlgan normalar sifatida davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi, davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida masʼul ekanligi (2-modda), xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai hisoblanishi (7-modda), Oʻzbekiston Respublikasi davlat hokimiyatining tizimi - hokimiyatning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatiga boʻlinishi prinsipiga asoslanishi (11-modda), Oʻzbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanishi, hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida oʻrnatilishi mumkin emasligi (12-modda)¹⁰² kabi fuqarolik jamiyatining asosiy prinsiplari yuridik jihatdan mustahkamlangandir.

---

¹⁰²Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон, 2016.-Б.4-6.

Mustaqillik davrida fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bo'yicha Konstitutsiyamizda qayd etilgan asosiy prinsiplar va normalar asosida davlat hokimiyati va boshqaruvini demokratlashtirish, sud-huquq tizimini isloh etish, axborot sohasini isloh qilish, axborot va so'z erkinligini ta'minlash, saylov huquqi erkinligini ta'minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini shakllantirish va rivojlantirish, demokratik bozor islohotlarini va iqtisodiyotni liberallashtirishni yanada chuqurlashtirish bo'yicha tadrijiy islohotlar amalga oshirildi.

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi bo'yicha qo'yidagi xulosalar chiqarish mumkin:

-fuqarolik jamiyatining shakllanishi uzoq davom etib kelayotgan murakkab tarixiy jarayondir. Fuqarolik jamiyatining ba'zi bir unsurlari qadimgi Yunoniston va Rimda namoyon bo'ldi, Yangi davrda esa uning ba'zi shakllanish unsurlari kashf etildi, hozirgi davrda esa uning bir butun tizim sifatidagi tasavvurlar shakllandi;

- fuqarolik jamiyati g'oyasi insoniyatning antik davrdan buyon davom etib kelayotgan tafakkurlashi mahsulidir. Avestoda, Qadimgi yunon faylasuflari fikrlarida, O'rta asr Sharq mutafakkirlarining qarashlarida, Uyg'onish va Reformatsiya davri g'oyalari va bugun XXI asr jahon xamjamiyati tomonidan umuminsoniy ijtimoiy madaniy qadriyatlar sifatida e'tirof etildi. Ma'lumki, har qanday fan, o'z mohiyatiga ko'ra umumbashariydir. Dunyoning barcha xalqlari o'zining katta-kichikligidan qat'iy nazar fuqarolik jamiyati nazariyasiga o'zlarining hissalarini qo'shdi. SHu nuqtai nazardan fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi to'g'risidagi g'oyalar qarashlarga bir yoqlama yondashish uni ularni kamsitish mumkin emas;

-fuqarolik jamiyatining xususiyatlari, belgilari, tamoyillari har qanday ijtimoiy tuzimda mavjuddir, biroq ularning rivojlanish darajasi turli xilda bo'lishi mumkin.

-fuqarolik jamiyatining shakllanish jarayonlari xolati ijtimoiy hayotning va davlat hokimiyati boshqaruvining demokratlashib borishi bilan birgalikda kechadi.

-fuqarolik jamiyatining shakllanishi huquqiy davlatchilikning shakllanish jarayoni bilan uyg'unlikda takomillashib boradi.

-har bir davlatda fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi o'ziga xos milliy mental xususiyatlarga bog'liq holda, shaklan milliy modellarda namoyon bo'lishi mumkin;

-hozirgi davrdagi dunyodagi biron-bir mamlakat fuqarolik jamiyati eng so'ngi etuklik bosqichiga erisha olgani yo'q va uni takomillashtirish uzuluksiz davom etadigan jarayondir.

Nazorat savollari:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti.
2. Fuqarolik jamiyati fanining ob'ekti.
3. Fuqarolik jamiyati fanining qonuniyatlari.
4. Fuqarolik jamiyatining asoslari nimalardan iborat?

5. Fanning o‘quv, ilmiy, amaliy va tarbiyaviy vazifalari nimalardan iborat?

Foydalanigan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Jalilov A. va boshq. Fuqarolik jamiyati asoslari. – T.: Baktriya press, 2015.
4. Ibraymov A.E. Masofaviy o‘qitishning didaktik tizimi. metodik qo‘llanma/ tuzuvchi. A.E. Ibraymov. – Toshkent: “Lesson press”, 2020. 112 bet.
5. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
6. Li Kan YU Iz tretego mira - v pervyy. Istoriya Singapura. 1965-2000. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2016. – 420 s.

IV.AMALIY MASHG‘ULOTLAR MAZMUNI

1-AMALIY MASHG‘ULOT: Fuqarolik jamiyati qurish mamlakatimizning asosiy strategik pirovard maqsadi

REJA:

1. Strategiyasi tushunchasi va uning nazariy asoslari.
2. Davlat strategiyasining tizimli boshqaruv omillari.
3. O‘zbekiston milliy taraqqiyoti yangi bosqichi.

“Qanday?” ierarxik diagrammasi

Mavzu bo‘yicha blits-so‘rov savollariga javob berish

1. Ривожланиш стратегияси фанининг қандай вазифаларини биласиз?
2. Ривожланиш стратегияси фанининг ўрганилишдан мақсади нима ?
3. Ривожланиш стратегияси фанининг объекти хақида нималарни биласиз?

BBB jadvalini o‘ldirish

1. Tayanch ibora va tushunchalar bilan tanishib chiqing.
2. BBB jadvalini to'ldirish uchun tayanch ibora va tushunchalarning tartib raqamidan foydalaning.

Bilaman	Bilishni istayman	Bilib oldim
1	2	3

Tushunchalar tahlili texnologiyasi

Tushunchalar	Mazmuni
Davlat	
Jamiyat	
Fuqaro	
Fuqarolik	
Ideal davlat	

2-AMALIY MASHG'ULOT: FUQAROLIK JAMIYATI - INSONIYAT TARAQQIYOTINING YUQORI BOSQICHI

Reja:

1. Fuqarolik jamiyati g'oyalari evolyusiya.
2. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati shakllanishi va rivojlanishining metodologik konseptual asoslari.

FSMU texnologiyasi

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda hamda o'quv jarayonini

bahs-munozarali o'tkazishda qo'llaniladi, chunki bu texnologiya talabalarni o'z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o'z fikrini boshqalarga o'tkazishga, ochiq holda bahslashishga madaniyatini o'rgatadi. Tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

F-fikringizni bayon eting

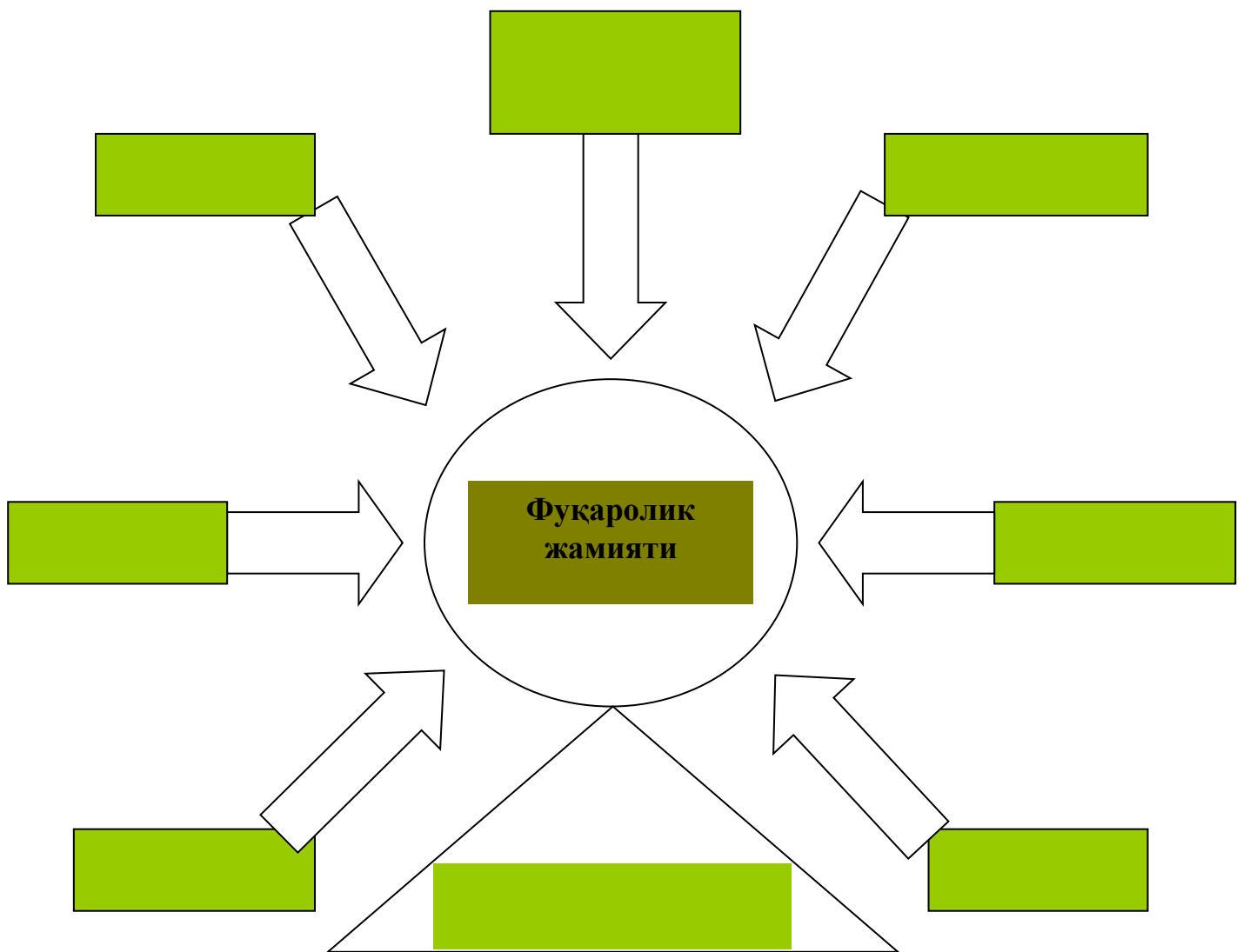
S-Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating

M-ko'rsatilgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring

U- fikringizni umumlashtiring

Savol	Ideal davlat tushunchasining Forobiy qarashlarida ifodalanishi
F-fikringizni bayon eting	
S-Fikringiz bayoniga sabab ko'rsating	
M-ko'rsatilgan sababingizni isbotlovchi dalil keltiring	
U- fikringizni umumlashtiring	

«Ajurli arra» qoidalari

1. Topshiriq va matnni bir necha asosiy qismlarga qirqiladi.
2. Birinchi guruhlar: har bir guruh a'zolari qirqilgan mavzuni oladilar va ekspertga aylanadilar.
3. Ekspert guruhlar: Qo'lida bir mavzuga oid o'quv topshiriqlari mavjud bo'lgan mavzuni muhokama qilish, boshqalarga o'rgatish rejasini egallash uchun ekspert guruhga birlashadilar.
4. Birlamchi guruhlar: o'zlarining birlamchi guruhlariga qaytadilar va ekspert guruhlarda o'rganganlarini o'qitishadi.

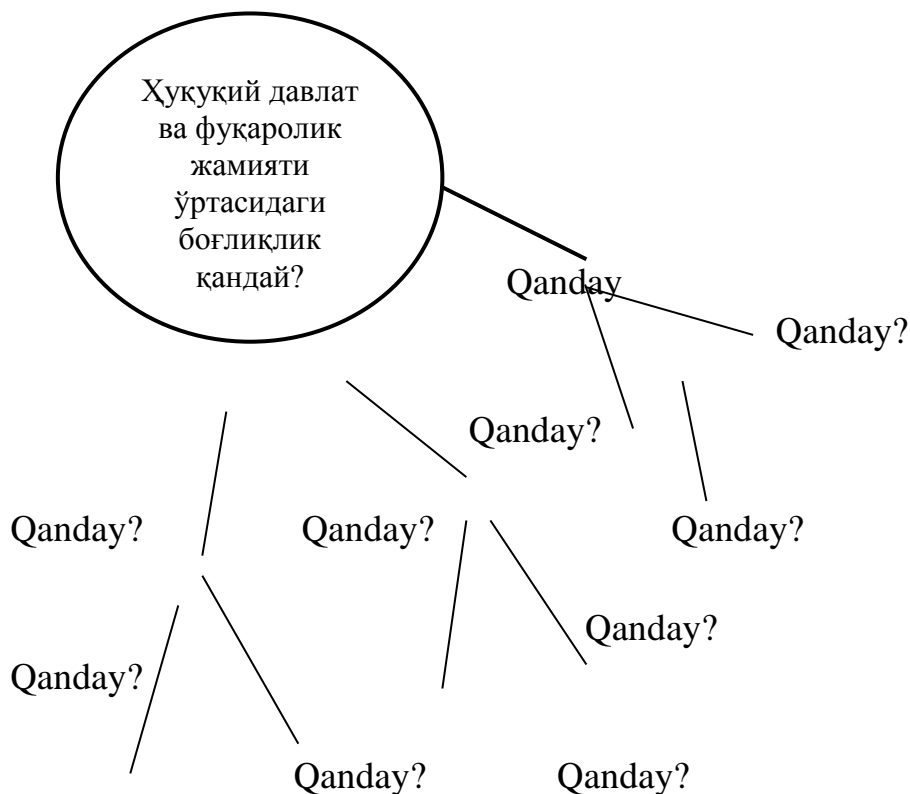

3-MAVZU: O‘ZBEKISTON MILLIY TARAQQIYOTINING YANGI BOSQICHIDA FUQAROLIK JAMIYATINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANTIRISH STRATEGIYASI

REJA:

1. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati qurishning nazariy-metodologik asoslari.
2. Davlat strategiyasining tizimli boshqaruv omillari.
3. O‘zbekiston milliy taraqqiyoti yangi bosqichi.

«Qanday» organayzerini to‘ldiring

“SWOT - tahlil” jadvali

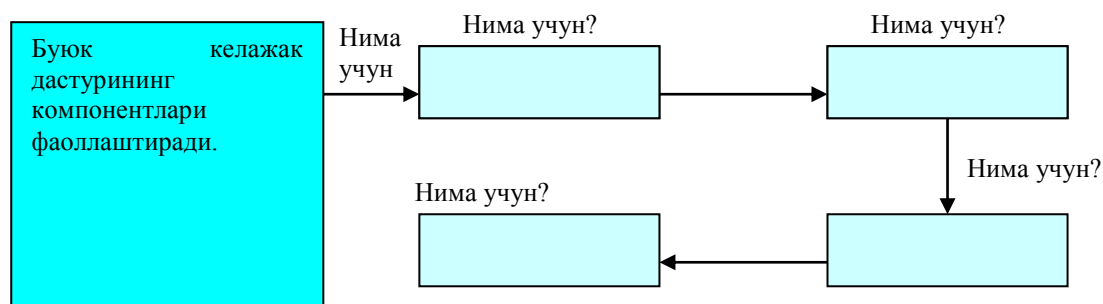
Adam Smit minimal davlat konsepsiyasi	Aleksis de Tokvil amerikacha demokratiya g‘oyasi
Tarbiyalash	CHalg‘ituvchi ob‘ektlar

4-MAVZU: “MILLIY TIKLANISHDAN MILLIY YUKSALISHGA” KONSEPTUAL G‘OYASI

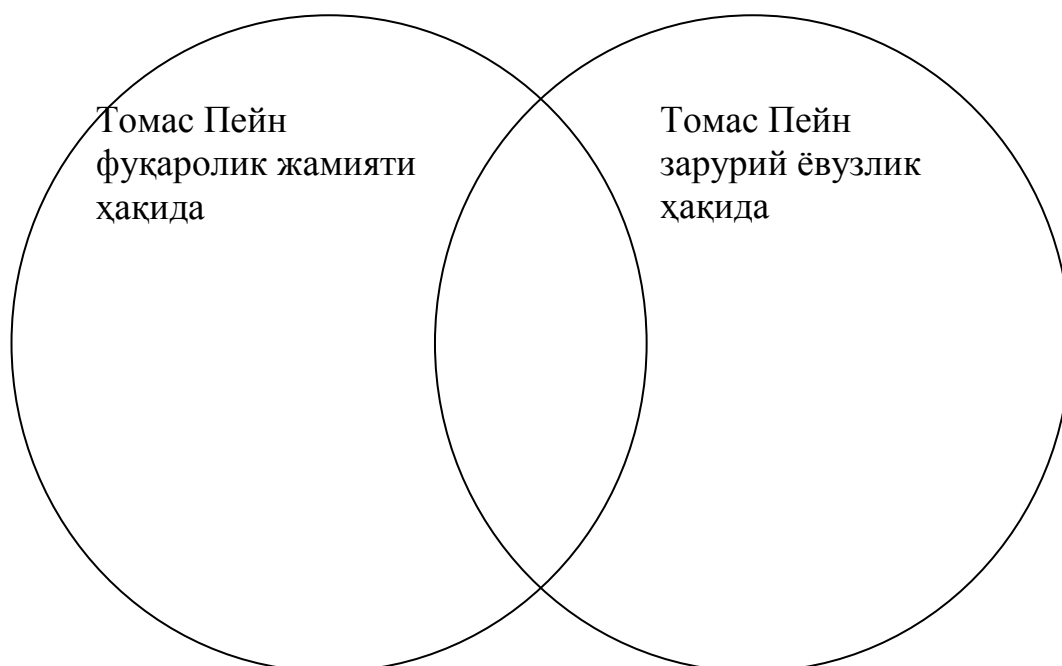
REJA:

1. O‘zbekistonning dastlabki taraqqiyot davridagi milliy o‘zlikni anglash va milliy qadriyatlarimizni tiklashga doir amalga oshirilgan ishlar.
2. O‘zbekistonda kechayotgan demokratik o‘zgarishlarning jamiyatning ma’naviy yangilanishiga bog‘liqligi.
3. Jamiyatning ma’naviy yangilanishi demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etish omili.

“Nima uchun?” organayzerini to‘ldiring

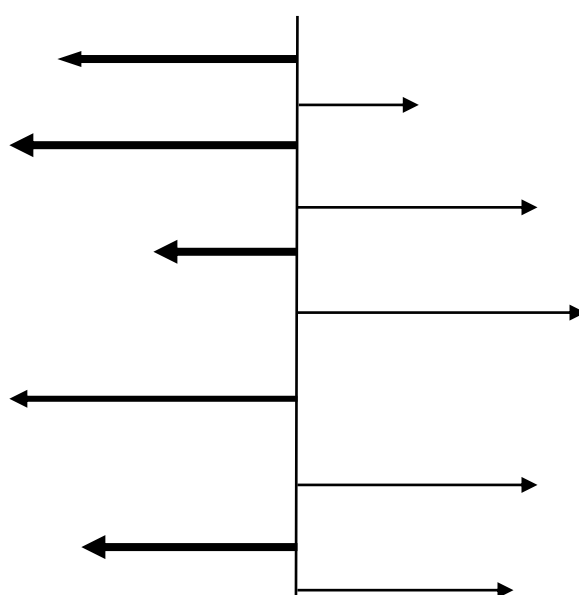
Venn diagrammasi

5-MAVZU: FANNING PREDMETI, OB'EKTI, MAQSADI, O'QUV, ILMIIY, AMALIY, TARBIYAVIY VAZIFALARI, FUNKSIYALARI VA BOSHQA IJTIMOIIY FANLAR BILAN O'ZARO BOG'LIQLIGI HAMDA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

REJA:

1. Fuqarolik jamiyati fanining predmeti, ob'ekti, maqsadi.
2. Fanning o'quv, ilmiy, amaliy va tarbiyaviy vazifalari

Blits surov

№	Savollar	Javoblar
1.	Fuqarolik jamiyati tushunchasi?	
2.	Fuqarolik jamiyatining mohiyati nima?	
3.	Millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik deganda nimalarni tushunasiz?	
4.	“Xalq davlat idralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak” iborani izohlang?	
5.	“Xalq boy bo‘lsa, davlat ham boy va qudratli bo‘ladi” iborani izohlang?	

Konseptual jadval

Yondashuvlar	Tavsiflar		
	Formatsion	Sivilizatsion	Modernizatsion

V.KEYSLAR BANKI

Keys-stadi: Jamiyat barqarorligini ta'minlashning ijtimoiy-g'oyaviy asoslari o'zaro mosligi nimalarda aks etadi?

1-keys

Mamlakatimiz ijtimoiy taraqqiyotga asos bo'luvchi bosh g'oyamizning o'ziga xos xususiyati nimada?

2-keys

Mamlakatimiz ijtimoiy taraqqiyotiga asos bo'luvchi asosiy g'oyalarning ahamiyatli tomoni nimada?

3-keys

Rivojlanishning «O'zbek modeli»ni ijtimoiy taraqqiyotda mafkuraviy jarayon sifatida e'tirof etish mumkinmi?

4-keys

Mamlakat ijtimoiy taraqqiyoti uchun mafkuraviy jarayonlarda qanday ilg'or g'oyalarni tadbiiq etish mumkin?

5-keys

Fuqorolik jamiyati tushunchasi va uning ma'naviy axloqiy negizini O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov asarlariga tayangan holda asoslang.

6-keys

O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov asarlarida jamiyat rivojiga doir yangicha g'oya va qarashlarning asosiy yo'nalishlarini ko'rsating.

7-keys

Jamiyat rivojiga sivilizatsion qarashning afzal tomonlarini ilmiy asoslang.

8-keys

I.A.Karimov asarlari asosida demokratik jamiyat rivojining huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati bilan bog'likligini tahlil eting.

9-keys

Prezident SH.Mirziyoevning «Xarakatlar strategiyasi» da huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy negizlari va xususiyatlarga oid qanday fikrlarini bilasiz va ularni tahlil eting.

10-keys

O'zbekiston ijtimoiy hayotida amalga oshirilayotgan tub demokratik o'zgarishlarni ahamiyatini qanday baholaysiz?

VI. Glossariy

Termin	O‘zbek tilidagi sharhi	Ingliz tilidagi sharhi
Abolitsionizm	(lot. bekor qilish) biror qonunni bekor qilishga qaratilgan ommaviy harakat. XVIII asr oxiri va XIX asrning birinchi yarmida AQSHda negrlarni qullikdan ozod qilish uchun boshlangan harakat ishtirokchilari – abolitsionist deb atalgan.	(lat. cancellation) a mass action aimed at the abolition of a law. Participants in the movement, which began at the end of the XVIII century and in the first half of the XIX century in the US to free the Negroes from slavery, were called – the abolitionist.
Avtonomiya	(yunon. autos+nomos-o‘zi+qonun); 1.yagona Davlat miqyosida hududiy-milliy tuzilmalarga (viloyat, o‘lka) o‘zini o‘zi boshqarish vakolatlarini berish; 2.Ma’muriy-hududiy birlik; 3.Qandaydir organlar (xo‘jalik, davlat, partiya va boshqalar) faoliyatlaridagi o‘zini o‘zi boshqarish huquqi.	(Greek. autos+nomos-self+Law); 1.granting self-government powers to territorial-national structures (region, country) at the level of a single state; 2.Ma Muri -territorial unit; 3.The right to self-government in the activities of some organs (farm, state, party, etc.).
Avtonomiya	(yunon. autos+nomos-o‘zi+qonun); 1.YAgona davlat miqyosida hududiy-milliy tuzilmalarga (viloyat, o‘lka) o‘zini o‘zi boshqarish vakolatlarini berish; 2.Ma’muriy-hududiy birlik; 3.Qandaydir organlar (xo‘jalik, davlat, partiya va boshqalar) faoliyatlaridagi o‘zini o‘zi boshqarish huquqi.	(Greek. autos+nomos-self+Law); 1.Granting self-government powers to territorial-national structures (region, country) at the level of a single state; 2.Ma Muri -territorial unit; 3.The right to self-government in the activities of some organs (farm, state, party, etc.).
Agregatsiya	(lot.) nodavlat va jamoat tashkilotlari ayrim manfaatlarni agregatsiya qilish, ya’ni turli munozaralar va muhokamalar vositasida turli manfaatlar uyg‘unlashtiriladi va ular	(lat.) non-governmental and public organizations aggregate certain interests, that is, through various discussions and discussions,

	o'rtasida muayyan munosabatlar tizimini shakllantiradi. Bu jarayonda asosiy va muhim manfaatlar tanlab olinadi ularni qondirish chora va tadbirlari ko'riladi	different interests are harmonized and a certain system of relations is formed between them. In this process, the main and important interests are selected and measures and measures are taken to satisfy them
Advokatura	huquqiy institut, advokatlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi shaxslarning mustaqil, ko'ngilli, kasbiy birlashmalarini o'z ichiga oladi. O'zb.Res. fuqarolari, ajnabiy fuqarolar, fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga, korxonalar, muassasalar, tashkilotlarga yuridik yordam ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasining advokatura to'g'risidagi qonuni 1996 yil 27 dekabrda qabul qilingan	the legal institution includes independent, volunteer, professional associations of persons engaged in advisory activities. Your own.Usage provides legal assistance to citizens, foreign citizens, stateless persons, enterprises, institutions, organizations. The law of the Republic of Uzbekistan on advokatura was adopted on December 27, 1996
Adliya	(arab.-adolat)-sud muassasalarining butun majmuini, ularning odil sudlovni amalga oshirish faoliyatini, shuningdek, sud idorasini bildiruvchi atama	(Arabic.- Justice) - a term denoting the entire set of judicial institutions, their activities for the implementation of Justice, as well as the judicial office
Alarmizm	intellektual va ekspertlarni birlashtiruvchi zamonaviy g'oyaviy oqim. U xavf solayotgan global muammolar – yaroviy, ekologik v.x. – borasida ogohlantiradi	intellekt modern ideological flow uniting professionals and experts. It is a global problem that poses a threat-ecological, environmental v.the x. - warn ontiradi
Amnistiya	jinoiyat sodir etgan shaxslarni jinoiy javobgarlikdan to'liq yoki qisman jazodan ozod qilish, shuningdek, ilgari sud tomonidan belgilangan jazoni o'tab bo'lgan shaxslardan sudlanganlikni olib	the release of persons guilty of a crime from criminal liability in full or in part, as well as the removal of conviction from persons who have previously passed the

	tashlash. Amnistiya akti normativ xususiyatga ega, ya'ni amnistiya akti bilan belgilangan talablarga javob beradigan barcha shaxslarga nisbatan qo'llaniladi	sentence established by the court. The amnesty act has a normative nature, that is, it applies to all persons who meet the requirements established by the amnesty act
Anaxronizm	(yunon. ana-orqaga,chromos-vaqt, zamon); yanglish holda bir davrdagi voqea yoki hodisalarni boshqasiga almashtirib qo'yish	(Greek. ana-back,chromos-time, time); to replace events or events of one period with another without error
Artikulyasiya	(lot.) nodavlat va jamoat tashkilotlari individlar va ijtimoiy guruhlarining tarqoq qarashlari, ijtimoiyruhiy kechinmalari va umidlarini aniq va ma'lumsiyosiy maqsadlar va talablarga aylantirishjarayonini anglatadi	(lat.) non-governmental and public organizations mean the process of transforming the views, social experiences and expectations of the individ and social groups into clear and informed goals and requirements
Bozor mexanizmi	bozor iqtisodiyotining faoliyat qilishini tartibga solishni va iqtisodiy jarayonlarni uyg'unlashtirishni ta'minlaydigan dastak va vositalardir	it is the support and tools that ensure the regulation of the functioning of the market economy and the harmonization of economic processes
Vatanparvarlik	Vatanining ozodligi va obodligi, uning sarhadlari daxlsizligi, mustaqilligining himoyasi yo'lida fidoyilik ko'rsatib yashash, ona xalqining or-nomusi, shon-sharafi, baxtu saodati uchun kuch-g'ayrati, bilim va tajribasi, butun hayotini baxsh etishdek dunyodagi eng muqaddas va olijanob faoliyatni anglatadigan insoniy his-tuyg'udir. Vatanparvarlik - ona-yurtning, xalqning tarixi va taqdiriga chuqur hurmat bilan qaraydigan, Vatan manfaatlari yo'lida fidoiylik namunalarini ko'rsatishga qodir	Freedom and prosperity of the motherland, inviolability of its borders, self-sacrifice for the protection of its independence, the strength, knowledge and experience for the honor, glory, happiness of the Native people is a human feeling, which symbolizes the most sacred and noble activity in the world as a gift of all life. Patriotism is a virtue inherent in Persons with a deep respect for the

	bo'lgan shaxslarga xos fazilat	history and fate of the native land, people, capable of showing examples of self-sacrifice in the interests of Vatan
Vijdon erkinligi	fuqarolarning istagan dinga e'tiqod qilish yoki hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik huquqi	the right of citizens to the religion they want or not to any religion
Gumanizm	(insonparvarlik) – tenglik, adolat, o'zaro hurmat, inson qadrini ardoqlash, odamlar farovonligi uchun g'amxo'rlik qilish g'oyalari singdirilgan dunyoqarash	(humanism) – integrated worldview of ideas of equality, justice, mutual respect, pursuit of human dignity, care for the well-being of people
Demokratik institutlar	jamiyat hayotida demokratik tamoyillarni qaror topishga xizmat qiladigan tashkilotlar va tuzilmalar majmuasi	democratic principle in the life of societyillarni a complex of organizations and structures that serve to find a decision
Diversifikatsiya	lot. diversification – o'zgarish, turli-tumanlik, faoliyatni har tomonlamava turli-tuman yo'nalishlarda rivojlantirishga strategik mo'ljal olish. Masalan, kapitalni diversifikatsiyalash – iqtisodiy tavakkalchilikning xavfli oqibatini kamaytirish maqsadida kapital mablag'larni turli ob'ektlar o'rtasida bo'lib-bo'lib joylashtirish	the lot. diversification-change, diversity, activity in all directions and development in different directionstirishga get a strategic goal. For example, the diversification of capital – the place of capital funds between different objects in order to reduce the dangerous consequences of economic risks

VII. ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: “O'zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev SH.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. T.: “O'zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O'zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar

6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2018.
7. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrda qabul qilingan “Ta'lim to'g'risida”gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 12 iyun “Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-4732-sonli Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi 4947-sonli Farmoni.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 aprel "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2909-sonli Qarori.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabr “2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O'zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5729-son Farmoni.
13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 17 iyun “2019-2023 yillarda Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetida talab yuqori bo'lgan malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatini rivojlantiri chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-4358-sonli Qarori.
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
15. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabr “O'zbekiston

Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.

16. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

17. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 23 sentyabr "Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 797-sonli Qarori.

SH. Maxsus adabiyotlar

18. David Spencer "Gateway", Students book, Macmillan 2012.

19. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.

20. H.Q. Mitchell "Traveller" B1, B2, MM Publications. 2015. 183.

21. H.Q. Mitchell, Marileni Malkogianni "PIONEER", B1, B2, MM Publications. 2015. 191.

22. Lindsay Clandfield and Kate Pickering "Global", B2, Macmillan. 2013. 175.

23. Steve Taylor "Destination" Vocabulary and grammar", Macmillan 2010.

24. Belogurov A.YU. Modernizatsiya protsessi podgotovki pedagoga v kontekste innovatsionnogo razvitiya obshchestva: Monografiya. — M.: MAKS Press, 2016. — 116 s. ISBN 978-5-317-05412-0.

25. Boris Kapustin Grajdanstvo i grajdanskoe obshchestvo. — M.: "Vysshaya shkola ekonomiki". 2011. — 224 s.

26. Gulobod Qudratulloh qizi, R.Ishmuhamedov, M.Normuhamedova. An'anaviy va noan'anaviy ta'lim. — Samarqand: "Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi" nashriyoti, 2019. 312 b.

27. D.Dj.Grin Vozvращение v grajdanskoe obshchestvo: sotsialnoe obespechenie bez uchastiya gosudarstva. — M.: "Novoe izdatelstvo". 2008, — 220 s.

28. Djim L. Koen, Endryu Arato Grajdanskoe obshchestvo i politicheskaya teoriya. — M.: "Ves mir", 2011. — 784 s.

29. Djon Kin Demokratiya i grajdanskoe obshchestvo. — M.: "Progress -Traditsiya", 2001. — 400 s.

30. J.Mavlonov Kommunikativnye osnovy deyatel'nosti institutov grajdanskogo obshchestva: tendentsii i innovatsii (Monografiya) - T.: "Adabiyot uchqunlari", 2018. 12 b.t.

31. Jalilov A. va boshq. Fuqarolik jamiyati asoslari. — T.: Baktriya press, 2015.

32. Ibraymov A.E. Masofaviy o'qitishning didaktik tizimi. metodik qo'llanma/tuzuvchi. A.E. Ibraymov. — Toshkent: "Lesson press", 2020. 112 bet.

33. Ishmuhamedov R.J., M.Mirsolieva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. – T.: «Fan va texnologiya», 2014. 60 b.
34. Li Kan YU Iz tretego mira - v pervyyu. Istoriya Singapura. 1965-2000. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2016. – 420 s.
35. M.Bekmurodov va boshq. Xarakterlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari, – T.: “G‘ofur G‘ulom NMIU”. 2017, - 236 b.
36. Moxammad Xotami Islam, dialog i grajdanskoe общество. – M.: “ROSSPEN”. 2001. – 242 s.
37. Mualliflar jamoasi. O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi. Fuqarolik jamiyati (Uslubiy qo‘llanma) – T.: “Info Capital Group”, 2019. – 432 b.
38. Muslimov N.A va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. O‘quv-metodik qo‘llanma. – T.: “Sano-standart”, 2015. – 208 b.
39. Obrazovanie v sifrovuyu epoxu: monografiya / N. YU. Ignatova; M-vo obrazovaniya i nauki RF; FGAOU VO «UrFU im. pervogo Prezidenta Rossii B.N.Elsina», Nijnetagil. texnol. in-t (fil.). – Nijniy Tagil: NTI (filial) UrFU, 2017. – 128 s. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54216/1/978-5-9544-0083-0_2017.pdf
40. Oliy ta’lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish konsepsiyasi. Evropa Ittifoqi Erasmus+ dasturining ko‘magida. https://hiedtec.ecs.uniruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
41. R.Xasanov, A.O‘tamurodov Fuqarolik jamiyati: nazariya va amaliyot (O‘quv qo‘llanma) – T.: 2016. 14 b.t.
42. Sovremennye obrazovatelnye texnologii: pedagogika i psixologiya: monografiya. Kniga 16 / O.K. Asekretov, B.A. Borisov, N.YU. Bu-gakova i dr. – Novosibirsk: Izdatelstvo SRNS, 2015. – 318 s. <http://science.vvsu.ru/files/5040BC65-273B-44BB-98C4-CB5092BE4460.pdf>
43. Trudnym putyom demokratii: Protsess gosudarstvennogo upravleniya v SSHA (Perevod s ang. A.N.Kulik). – M.: “ROSSPEN”, 2006. – 656 s.
44. U.Bo‘taev Jamiyat barqarorligi: O‘zbekiston tajribasi. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2017. 11.9 b.t.
45. Uil Kimlika Sovremennaya politicheskaya filosofiya. Vvedenie. – M.: “Vysshaya shkola ekonomiki”, 2013. – 585 s.
46. Usmonov B.SH., Habibullaev R.A. Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish.–T.: “TKTI” nashriyoti, 2019.
47. O‘tamurodov A. va boshq. Fuqarolik jamiyati (O‘quv qo‘llanma) – T.: “Universitet”, 2018. 21 b.t.
48. O‘tamurodov A. va boshq. Fuqarolik jamiyati fanidan tushuncha va atamalar lug‘ati. Lotin yozuvida. – T.: “Turon-Zamin-Ziyo”. 2017. 23 b.t.
49. O‘tamurodov A. va boshq. Fuqarolik jamiyati: G‘oyalar evolyusiyasi (SHarq va G‘arb mutafakkirlari talqinida). Lotin yozuvida. – T.: “Adabiyot uchqunlari”, 2018.

– 96 b.

50. Fuqarolik jamiyati. Darslik loyixasi – T.: 2016. Ziyonet.uz Mualliflar jamoasi.

51. Xakimov N.X., Sadikov A.K. Strategiya razvitiya strany. Grajdanskoe obщество (Uchebnoe posobie) - T.: “Iqtisodiyot”, 2020. - 252 s.

IV. Internet saytlar

52. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi: www.edu.uz.

53. Bosh ilmiy-metodik markaz: www.bimm.uz

54. [www. Ziyonet. Uz](http://www.Ziyonet.Uz)

55. Открытое образование. <https://openedu.ru/>

56. <https://foxford.ru/wiki/obshchestvoznaniye/grazhdanskoe-obshchestvo>

57. <https://www.linguee.com/russian-english/translation>

58. https://enc.for.uz/w/index.php?title=Fuqarolik_jamiyati&variant=uz-cyrl

59. <http://www.uzbekembassy.ir/Development.aspx>

60. <https://icscentre.org/tag/civil-society/>